

Përkthyesja e njohur e letërsisë shqipe në polonisht

DOROTA HORODYSKA:

Ndërmjet letërsive të gjuhëve të vogla, poezia shqiptare është e madhe!

Bisedoi *Andreas Dushi*

NUK MUND TË RECEPTOHET FISHTA ME RECEPTORËT E FIKUR...

Nga Frano Kulli

(fq. 8)

DISA KËSHILLA PËRKTHYESVE TË VEPRAVE LETRARE NGA MAQEDONISHTJA NË GJUHËN SHQIPE

Nga Berton Sulejmani

(fq. 13)

"GISHTAT GABIM", BOTA E VIOLINËS, NGA PROGRAMET TEK INTERPRETIMI

nga Ina Kosturi

(fq. 10)

LOGATJA SHQIPTARE TËRHEQ VËMËNDJEN E STUDIUESVE NDËRKOMBËTARË TË BALADAVE

nga Engjëll Serjani

(fq. 7)

SHËNIME MBI LIBRAT

Shënime për librin e prof.as.dr. Astrit Bishqemit

"SHËN GRUSHTI", NJË ROMAN PËR ADOLESHENTË NË KOHË PANDEMIE

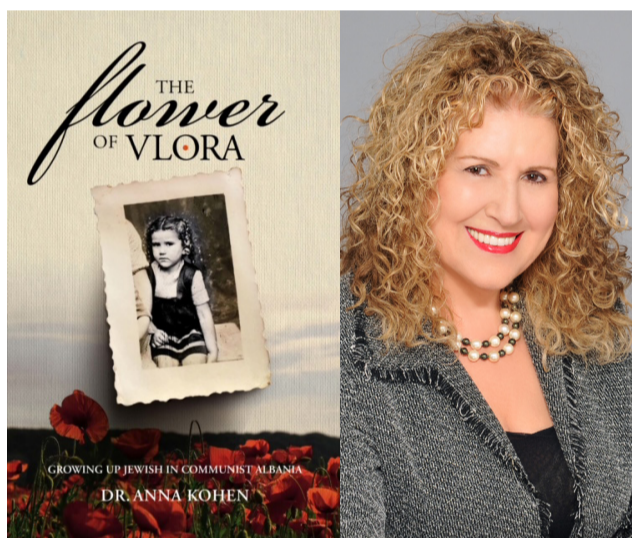
nga Skënder Karriqi

(fq. 6)

ZHVLERËSIMI SHPIRTËROR I SHENJTËRISË SË ÇLIRIMIT QË NUK SOLLI LIRINË, NË VEPRËN E BUXHOVIT

Prof. asoc. dr. Anila Mullahi

(fq. 11)

"Lulja e Vlorës" që nuk vëshket kurrë e Anna Kohen dhe Johanna Jutta Neumann e Anna Frank

Ese nga Elida Buçpapaj

(fq. 12)

Libri i parë që kam lexuar për Holokaustin ka qenë "Ditari i Anna Frank". Anna lindi në Frankfurt am Main në 1929. Më 1933, i ati Otto Frank, për shkak të represionit të Hitlerit kundër hebrevje në Gjermani e merr familjen dhe e çon në Amsterdam, por më 1940 Gjermania naziste e pushton Holandën...

Shkruar për Parlamentin Ndërkombëtar të Shkrimtarëve

PAVARËSIA E SHKRIMTARËVE

Nga Salman Ruzhdie

(fq. 21)

NJË SHËTITJE NË IMAGJINATËN E LEXUESIT

Samanta Schweblin

(fq. 22)

BIBLIOTEKË

Adil Olluri

(fq. 19)

Një ese e shkurtër e Omerit

Andrin Kabashi

(fq. 14)

Qyteti pa lumë

Donjeta Sh. Gashi

(fq. 17)

Malli, kjo utopi e shpirtit!

Rexhep Polisi

(fq. 16)

Më trego diçka për luftën

Mario Vargas Llosa:

NUK KAM RESHTUR KURRË SË LEXUARI FOLKNERIN

(fq. 20)

BUKURIA EKZISTON NË MENDJEN E SODITËSIT

nga Minella Aleksis

(fq. 18)

DOROTA HORODYSKA: NDËRMJET LETËRSIVE TË GJUHËVE TË VOGLA, POEZIA SHQIPTARE ËSHTË E MADHE!

Bisedoi *Andreas Dushi*

A. D.: Zonja Dorota, para pak muajsh, nën përkthimin tuaj, poetja shqiptare Luljeta Lleshanaku u vlerësua me një çmim shumë të rëndësishëm ndërkombëtar, atë të Poetit Evropian të Lirisë për vitin 2022, nga një juri, pjesë e së cilës ishte edhe nobelistja Olga Tokarczuk. Ju si përkthyes e poezisë së saj „Ujë dhe karbon”, si e pritët këtë lajm?

D. H.: Që nga koha kur Luljeta Lleshanaku iu dha ky Çmim i rëndësishëm kanë kaluar disa muaj dhe tashmë që emocionet janë fashitur mund të flas me qetësi për të. Flas në emrin tim, por teksa paraqiteshim për të marrë pjesë në edicionin e shtatë të këtij Konkursi, kemi qenë të një mendjeje me Luljetën.

Po e them hapur: nuk e prisim këtë Çmim!

Së pari, ngaqë kemi pasur një përvojë të hidhur nga pjesëmarrja në finalen e edicionit të dytë të këtij Konkursi në vitin 2012, kur përmbledhja e saj me titull „Fëmijët e natyrës” nuk fitoi, pavarësisht se libri u la një mbresë të madhe anëtarëve të jurisë. Ndonëse e përgëzuan Luljetën pas kuintave, thanë që nuk ishte e mundur të bënin më tepër. Ishin të tjera arsye ato që vendosën për fitoren e poetit gjerman Durs Grünbein, një poet sidokudo i shkëlqyer.

Prandaj, kur dhjetë vjet më pas, në edicionin e shtatë të Konkursit (2020-2022) i erdhi sërish radha gjuhës shqipe dhe pavarësisht se organizatorët na ftuan të merrnim pjesë, ne u menduam gjatë se çfarë vendimi do të merrnim. Aq fort na dhimbte shija e atij dështimi të fundit të çuditshëm, i cili ngjante si një fitore morale. Në fund, vendosëm se do ta provojmë edhe një herë, se nuk kishim asgjë për të humbur.

Së dyti, nuk e prisim fitoren edhe ngaqë kur libri ishte në fazën e redaktimit, më 24 shkurt të këtij viti shpërtheu lufta në Ukrainë e ndërmjet pesësesh finaliste ishin edhe dy poete ukrainase!, përveç poetes slovene dhe poetit çek. Ne e menduam gjithçka të humbur, ngaqë pas shpërthimit të luftës të gjitha veprimet, si në Poloni, ashtu edhe gjatë, përfshirë edhe sferën kulturore u përqendruan në ndihmesën që i duhej dhënë Ukrainës. Si shembull mund të na shërbejë edhe Festivali i Eurovizionit të këtij viti, ku fitoi grupi nga Ukraina. E kështu, sa për kuriozitet: cili vallë do ta fitojë Çmimin Nobel në Letërsi për vitin 2022?

Ne dyshuam edhe në kuptimin e vetë çmimit, po qe se ky do të shërbente si ndihmë humanitare, e jo si shenjë për të nderuar arritjet artistike. I bënim vetes pyetjen: Çfarë do të fitojë? Letërsia e madhe, apo sërish vlerat jashtë sferës së artit, në emër të korrektësisë politike?

Për fatin e mirë të poezisë shqiptare në Poloni, qemë gabuar! Pesimizmi ynë u shndërrua në gëzim. Juria mori një vendim të matur prej Solomoni dhe akordoi dy

çmime të njëvlershme: poetes ukrainase Marianna Kijanowska dhe Luljetës. Vendimi i jurisë shprehej se *vëllimet e Kijanowskas dhe Luljetës përbënin dy arritje poetike të barasvlershme, njësoj mjeshtërore, që plotësonin njëra-tjetrën*. Po shtoj vetëm se në historinë e Konkursit është hera e parë që akordohen dy çmime të barasvlershme. Kjo është një situatë e paprecedentë.

Këtë vendim të pazakontë e mori një juri e përbërë nga tetë anëtarë me autoritet të padiskutuar. Ajo përbëhet nga ajka e kulturës polake: përkthyes, poetë, shkrimtarë, kritikë dhe përfaqësues të disiplinave të tjera të artit dhe shkencave humanistike, njerëz të hapur dhe të pavarur. Anëtare e Konkursit është edhe nobelistja Olga Tokarczuk, çka ia rrit edhe më shumë prestigjin këtij Çmimi.

Për ta përmbledhur të gjithë historinë: edhe dështimi mund të jetë fillimi i rrugës drejt suksesit.

A. D.: Si mendoni, për letërsinë e një gjuhe të vogël si ajo shqipe, çfarë do të thotë një vlerësim i tillë?

D. H.: Qëllimi i Konkursit „Poeti Evropian i Lirisë” është ndërtimi i një vizioni të ri të bashkësisë evropiane, ku pikërisht letërsive të vogla u jepet shansi për shprehjen poetike. Në këndvështrimin gjuhësor ka demokraci të plotë: gjuhët e vogla krahas atyre të mëdha, poetët e njohur përbri atyre që debutojnë. Në përputhje me rregulloren e Konkursit, për secilin edicion të Çmimit zgjidhen të tjera gjuhë udhërrëfyese. *Caktimi i gjuhëve udhërrëfyese u jep mundësinë edhe gjuhëve më të vogla, letërsia e të cilave rrallëherë ka ardhur e përkthyer në kuadër të Çmimit (...)*.

Një qëllim tjetër është të krijojë një bibliotekë bashkëkohore të poezisë evropiane, e cila të mund të përfaqësojë sa më mirë larmishmërinë gjuhësore të kontinentit tonë. Në harkun e dhjetë viteve, në cikle dyvjeçare, u jepet mundësia të marrin pjesë në eliminatore të gjitha gjuhëve evropiane. Deri më tani janë shpallur fituese letërsitë e mëposhtëme: viti 2010 (bjelloruse), 2012 (gjermane), 2014 (kroate), 2016 (rumune), 2018 (islandeze), 2020 (irlanoveriore), 2022 (*ex aequo* shqiptare dhe ukrainase)¹.

Në edicionin e tetë (2022-2024) shansin e kanë gjuhët dhe dialektet: bullgarishtja; kroatishtja + dialektet kajkavski dhe čakavski; finlandishtja; frëngjishtja + gjuhët franko-provansale dhe provansale si dhe dialektet romane; letonishtja; flamandishtja dhe hollandishtja + gjuha frislane dhe afrikaanas; portugalishtja; gjuha rome (romani) + të gjitha dialektet e tij.

Në Poloni, por mendoj që jo vetëm këtu, është tepër e vështirë të botohet një përmbledhje me poezi nga një gjuhë e vogël, bah, edhe nga një gjuhë e madhe, por falë Konkursit finalistët (që do të thotë, e shumta pesë poetë në secilin edicion) e kanë të garantuar botimin. Pra, edhe kur nuk fitojnë, do ta bashkëkrijnë atë bibliotekë poetike dhe librat e tyre do të mbeten përgjithnjë atje. Sot, kjo bibliotekë numëron më shumë se 50 vepra, të cilat tashmë jetojnë në kulturën polake.

Luljeta është autorja e vetme që ka dy përmbledhje në këtë koleksion. Pra, mund të themi, se ndërmjet letërsive të gjuhëve të vogla, poezia shqiptare është e madhe! Është një zë që jehon fuqishëm në hapësirën e letërsisë polake, e më gjerë, në atë evropiane.

¹ Fituesit e deritanishëm të Çmimit mund t'i shihni në „ExLibris”, nr. 183, 28 maj, 2022, fq. 8.

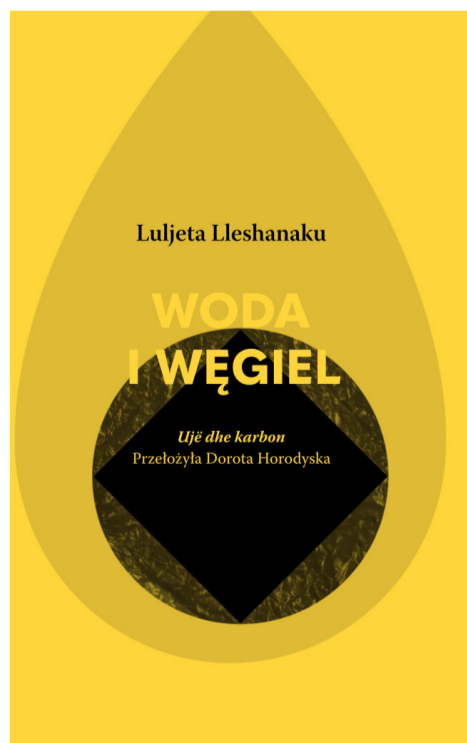
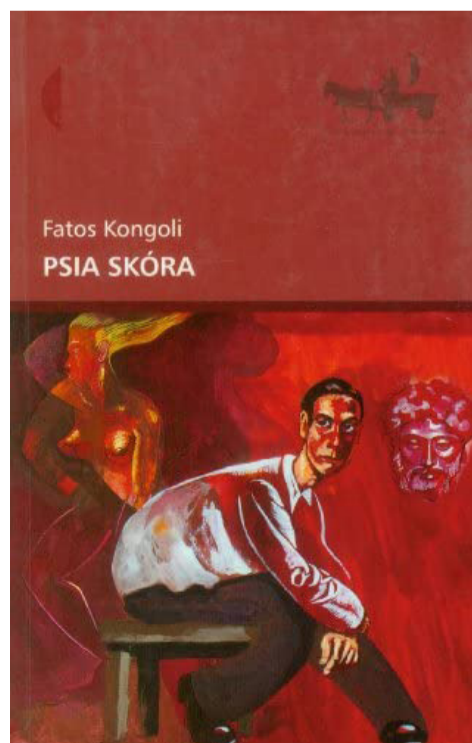
A. D.: Në botën e sotme, komunikimi ndërmjet kulturave sa vjen e bëhet në të njëjtën kohë më i thjeshtë dhe më i pashmangshëm. Si e shihni komunikimin dhe ndërveprimin mes kulturës shqiptare dhe asaj polake?

D. H.: Kultura po globalizohet me ritme të rrafshme. Kjo ka anët e veta të mira, sepse na jepet mundësia të njihemi nga afër me larmishmërinë kulturore, sepse shtohet shkëmbimi kulturor dhe dijet tona. Por globalizimi mund të çojë edhe në homogjenizimin e kulturës, që do të thotë, në një gjendje të tillë, ku elementet e kulturës fillojnë të ngajjnë me njëri-tjetrin. Dhe drejtimin e njëtrajtshmërisë e vendosin kryesisht vendet më të mëdha e më të zhvilluara, që lidhet edhe me ekspansionin e tyre ekonomik, teknologjik dhe mediatic. E pra, sa vjen e rritet frika se kundrejt modeleve të diktuar nga jashtë, kulturat rajonale më të vogla, më të dobëta, do të humbasin identitetin e tyre. Sepse, që të ekzistojë dhe të qëndrojë në një botë globale, gjithëherë më komerciale, kultura po përdor modele të përsëritura, apo kalimtare, për pasojë mund të bëhet e cekët, ose të tingëllojë false, madje të çojë deri në shtrembërimin e kulturës amtare përmes thjeshtëzimeve, skematizmave dhe klisheve. Atëherë, ajo që është lokale e humbet veçantinë dhe individualitetin e vet.

Një dukuri e ngjashme vërehet edhe në letërsinë bashkëkohore shqiptare. Gjithnjë e më shpesh i bëj pyetjen vetes, çfarë dhe si duhet të veprojnë si përkthyes, që letërsia shqipe të hedhë përfundimisht rrënjë në kulturën polake? Dëshira ime është të paraqes më të arrirën e letërsisë shqipe, një letërsi që nuk ka nevojë të pajtohet me një modë të çastit, për të ekzistuar në tregjet perëndimore. Dhe, për fat të keq, një dukuri të tillë e vërej në letërsinë bashkëkohore shqipe, por për këtë do të flas akoma më gjatë. Sot, sfida ime më e madhe është që të gjej në letërsinë shqipe autenticitetin, veçantinë dhe karakterin universal.

A. D.: Të bashkoh dy vende të së njëjtës anë të „perdes së hekurt” tani kur kjo perde i përket historisë... Dy vende të dala krejt ndryshe nga komunizmi dhe, në të njëjtën kohë, të përfshira krejt ndryshe nën komunizëm. Nuk e di a ka diçka që këto dy vende i bashkon, por nuk e kam të vështirë të gjej çfarë i ndan, ndërsa ju keni bërë dhe bëni të kundërtën, kërkonit atë element në të cilit fshihet ai thelbi, në mos i përbashkët, i ngjashëm. Sa i vështirë është kërkimi i tij?

D. H.: Është e vërtetë, se kemi qenë në të njëjtën anë të „perdes së hekurt”, ku Polonia shihet si „baraka më e gëzuar e kampit”, por te ne stalinizmi mbaroi në vitin 1956, kohë kur u jetësua një lloj liberalizimi në

ushtrimin e pushtetit nga partia sunduese, kurse në Shqipëri ka vazhduar deri në vitin 1991. Për atë që ka ndodhur te ju, ne kemi nisur të mësojmë vetëm atëherë.

Në krahasim me Shqipërinë, Polonia vetëm sa është „fërkuar” nga diktatura, por edhe ne kemi pasur përvojat tona të dhimbshme të krimeve komuniste, apo të atyre naziste, më herët. Polakët, po flas këtu për brezin e vjetër dhe të mesëm, vazhdojnë ta kenë të koduar në gjenet e tyre vuajtjen e Luftës II Botërore dhe tragjedinë e hebrenjve dhe të kombësive të tjera në fabrikën e vdekjes, siç ishte Auschwitz. Brezi i vjetër dhe i mesëm i shqiptarëve e ka provuar në lëkurën e vet, 45 vjet rresht, eksperimentin e tmerrshëm komunist.

Prandaj, për fat të keq, të gjes atë që na bashkon nuk është e vështirë. Është e dhimbshme, ngaqë na bashkojnë viktimat dhe vuajtja e tyre. Na bashkon ndjesia e lirisë dhe mungesa e saj. Na bashkon qëndresa dhe shtypja e saj. Na bashkon kërkimi i humanizmit në kushte ekstreme dhe përvojat përkufitare që lidhen me këtë. Na bashkon përndjekja, spiunimi, censura, mungesa e një jete individuale, shpëlarja e trurit. Na bashkojnë burgjet dhe torturat. Na bashkojnë gjakësorët. Na bashkojnë pendesa për krimet e kryera dhe mungesa e pendesës. Na bashkojnë fshirja e fajit dhe mungesa e ndjenjës së fajit. Na bashkojnë ndëshkimet dhe pandëshkueshmëria. Na bashkon vdekja e viktimave të pafajshme.

Këto trauma vazhdojnë të ekzistojnë në letërsinë tona dhe unë, si përkthyes, ndiej një lidhje të jashtëzakonshme emocionale me viktimat shqiptare të komunizmit. Prandaj, me siguri që do të doja të përktheja letërsinë *non-fiction*, sepse ajo është kujtesa për atë që ishte dikur, kujtesa për viktimat, por edhe paralajmërim që ai makth të mos përsëritet më kurrë, si në Shqipëri, si në Poloni, apo gjatë.

A. D.: Disa nga shkrimtarët më të rëndësishëm të letërsisë shqipe i janë paraqitur lexuesit polak nën përkthimin tuaj. Nga ajo çfarë keni vënë re, në ç'mënyrë ky lexues i është qasur kësaj letërsie?

D. H.: Të godet shpërpjesëtimi tepër i madh në numrin e përkthimeve nga gjuha polake në gjuhën shqipe dhe nga gjuha shqipe në atë polake. Librat e përkthyer në shqip nga gjuha polake janë gati trefish më shumë, afërsisht 60 me 25. Për këtë janë bërë bashkë disa arsye, nga të cilët, për mendimin tim, më të rëndësishmet janë dy: së pari, letërsia polake është më e madhe, ka nxjerrë pesë nobelistë, çka e ka rritur në mënyrë të ndjeshme interesimin për letërsinë tonë dhe për autorët e saj. Së dyti, politika e izolimit të plotë të Shqipërisë nga ana e regjimit komunist ka sjellë humbje të parikuperueshme edhe në kulture.

Letërsia polake është përkthyer fillimisht në Shqipëri në vitet 30 të shekullit të XX, kryesisht nga gjuha italiane. Në këtë kohë, letërsia shqipe në Poloni ka qenë e panjohur; në vitet 50 të shekullit të XX deri në kohën e ndërprerjes së marrëdhënieve me bllokun lindor në vitin 1961, studiuan në Poloni shumë shqiptarë, nga të cilët disa u bënë, më pas, përkthyes. Në të njëjtën kohë, në Shqipëri studentët polakë numëroheshin me gishtat e dorës. Pas rënies së regjimit komunist dhe pas hapjes së kufijve shumë të rinj shqiptarë erdhën të studiojnë në Poloni, disa prej tyre u ngulën në Poloni. Nga ky grup vjen edhe brezi më i ri i përkthyesve. Kurse, të rinjtë polakë nuk e shihnin Shqipërinë si vendin e ëndrrave për të studiuar. Vetëm në vitin 2000, falë angazhimit të prof. Irena Sawicka në Universitetin e Torunit u hap për herë të parë filologjia shqiptare, e disa vite më pas, shumë prej të diplomuarve nga

kjo degë nisën të punojnë si përkthyes nëpër misionet ushtarake, si rezidentë turistikë, por edhe si përkthyes të licencuar. Deri më tani asnjëri prej tyre nuk është bërë përkthyes i letërsisë artistike.

Ndërkohë, letërsia polake ka gjetur tashmë disa breza përkthyesish të shkëlqyer². Ndër ata që i përkasin brezit më të vjetër duhen përmendur i ndjeri Qevqep Kambo, por edhe Arqile Teta, Leonard Zissi, Pandeli Cina. Brezin më të ri e përfaqësojnë: Astrit Beqiraj, Edlira Lloha, Petrit Dollani, Rigels Halili. Duhet theksuar se Arqile Teta është gjithashtu autor i dy fjalorëve të domosdoshëm në punën e secilit që merret me gjuhën polake dhe shqipe: „Fjalor polonisht-shqip” (2007) dhe „Fjalor shqip-polonisht” (2018), secili prej tyre përmban 30 mijë fjalë.

Letërsia shqipe përkthehet në Poloni nga tre përkthyes: Mazllum Saneja nga Kosova (vdekur në vitin 2021) dhe Rigels Halili, që përkthen në të dyja gjuhët (siç edhe i ndjeri Saneja), si dhe nga Dorota Horodyska, e cila përkthen vetëm në gjuhën polake.

Deri në vitet ‘80 të shekullit të XX letërsia shqipe në Poloni praktikisht nuk ka ekzistuar me përjashtim të një dizine tregimesh dhe reportazhesh të përkthyer nga gjuha ruse në vitet 50. Vetëm në vitin 1984 është botuar në polonisht romani i Ismail Kadaresë „Gjenerali i ushtrisë së vdekur”, ndërsa në vitin 1988 „Prilli i thyer” të përkthyer nga gjuha frënge. Në këtë kohë, revista „Letërsia në botë” botoi disa vjersha të poetëve kosovarë të përkthyer nga Mazllum Saneja, i cili, si

² Zissi Leonard, Polish Literature in Albania, [në:] Perspektywy Kultury, Kraków, WSFP „Ignatianum”, nr 25 (2/2019), fq. 145-157.

shtetas i Jugosllavisë së atëherëshme, mund të udhëtonte lirisht nëpër Evropë dhe për këtë arsye mundi të vinte edhe në Poloni.

Situata filloi të ndryshojë pas vitit 1990, por jo përnjëherë. Një interesim i vërtetë për Shqipërinë lindi në kohën e firmave piramidale në vitin 1997 dhe në kohën e luftës së Kosovës, kjo edhe i çeli rrugën letërsisë shqipe. E pra, politika edhe një herë ushtroi ndikimin e saj mbi letërsinë, por kësaj here, një ndikim pozitiv.

Një rol të jashtëzakonshëm në promovimin e publicistikës shqiptare të „dorës së parë” ka luajtur gazeta më e madhe polake „Gazeta Wyborcza” [Gazeta e Zgjedhjeve] dhe kryeredaktori i saj Adam Michnik – veprimtar i opozitës, disident dhe i burgosur politik. „Gazeta” dhe gazetarët e shkëlqyer të kësaj gazete ishin ata, që botuan për herë të parë, artikuj rreth situatës në Shqipëri dhe në Kosovë të shkruar nga Fatos Lubonja, Bashkim Shehu, Shkëlzen Maliqi, Artan Puto, Veton Surroi, Gazmend Kapllani, tashmë të përkthyer drejtpërdrejt nga gjuha shqipe.

Një përzgjedhje e publicistikës së Fatos Lubonjës nga vitet 1991-2005 me titull „Shqipëria: liri e kërcënuar” (2005) pati jehonë të gjerë në rrethin e lexuesve polakë. Deri më sot, ai libër shërben si çelës por njëherësh si udhërrëfyes për të kuptuar çështjet e ndërlikuara shqiptare. Tirazhi i saj, sikurse dhe tirazhet e librave të të gjithë autorëve, ka mbaruar prej kohësh, por ai vazhdon të jetë libri më i rëndësishëm publicistik mbi Shqipërinë i një autori shqiptar. Këtë libër e shfrytëzojnë studiues

të Ballkanit, studentë, si dhe lexues të tjerë, të cilëve u intereson të dinë për Shqipërinë.

Autori më i rëndësishëm shqiptar që ka hyrë në peizazhin letrar polak në mënyrë të përhershme është Ismail Kadare. Romaneve të përkthyer nga frëngjishtja në vitet ‘80 i janë shtuar të tjera, tashmë të përkthyer nga gjuha origjinale: „Pallati i Ëndrrave” (2006), „Pasardhësi” (2008), „Qorrfermani” (2010; përmbledhje me tri novela: Qorrfermani; Breznitë e Hankonatëve; Komisioni i festës), „Vajza e Agamemnonit” (2011), „Aksidenti” (2013), „Darka e gabuar” (2014).

Autori i parë i erës postkomuniste ka qenë Ylljet Aliçka. Përmbledhja e tij me tregime „Kompromisi” (2002) ishte një libër-kult ndërmjet lexuesve të letërsisë së Ballkanit. Ky vëllim u shoqërua me shumë recensa entuziaste, autori e vizitoi Poloninë, ndërsa libri i tij u përfshi si leximi i detyruar në planin mësimor të studentëve polakë të gjuhës shqipe, si dhe të gjithë librat e autorëve shqiptarë.

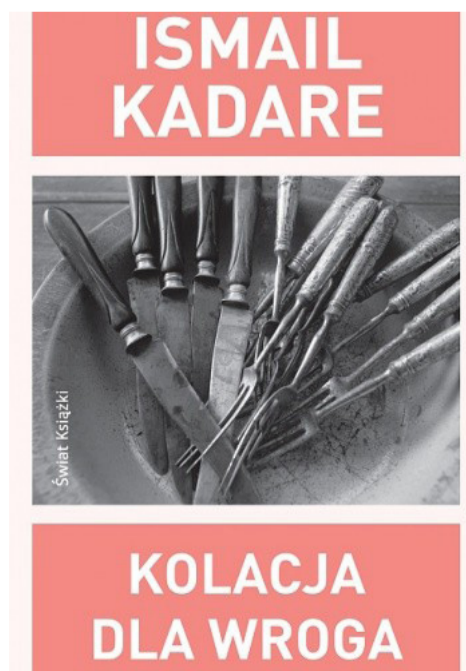
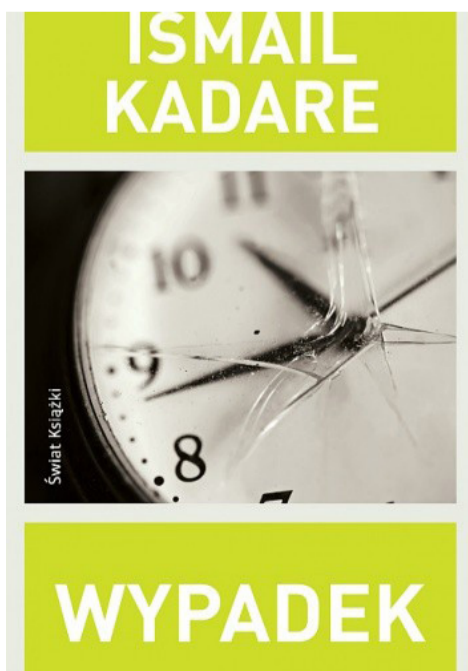
Një tjetër zë i freskët ishte romani i Fatos Kongolit i botuar në vitin 2007 me titull „Lëkura e qenit”. Ky është mbase rrëfimi më i hidhur që synon të bëjë llogaritë me komunizmin. Libri pati recensa tepër të mira, Kongoli erdhi për promovimin e librit në Poloni, lexuesit kërkonin botimin e librave të tjerë nga ky autor.

Tregut letrar polak iu shtuan edhe dramaturgët. Drama „Këpucët” (2004) e Stefan Çapalikut ishte drama e parë shqiptare e përkthyer në polonisht. Ajo madje u prezantua në Takimet mbarë polake të dashamirëve të teatrit. Dramat „Shembja e Kullës së Ajfelit” e Jeton Nezirajt (2015) si dhe „Gruaja në dritare” e Arta Arifit (2017) kanë prezantuar dramaturgjinë e re të Kosovës. Të trija dramat janë botuar nga revista prestigjioze „Dialog”.

Kështu, pra, në kapërcyellin e shekujve të XX/XXI, autorët shqiptarë kanë folur polonisht me plot zërin. Ajo njollë e bardhë në hartën letrare nisi të zvogëlohej. Edhe pse fillimisht e trajtuar me habi dhe hutim (a ekziston një letërsi e tillë?!), ajo ka marrë tiparet e një letërsie të lexuar, e cila pasohej me recensa dhe ndiqej me pritshmëri. Ka qenë zbulim!

A. D.: Po lidhja juaj me shqipen, gjuhën dhe letërsinë e shkruar në këtë gjuhë, kur fillon dhe si vazhdon?

D. H.: Ka qenë rastësi. Në vitin 1993, ndodhi të vija në Tiranë për promovimin e antologjisë së poezisë shqipe dhe polake. Nuk dija asnjë fjalë shqip. Gjatë qëndrimit nisa të bisedoj

me poezi e Luljeta Lleshanakut “Ujë dhe karbon” (2022) i cili duke qenë në finalen e Konkursit “Poeti Evropian i Lirisë” e cila e ka të garantuar botimin si dhe libri i Lea Ypit “Të lirë” i përkthyer nga gjuha angleze, i cili po hyn fuqishëm në tregjet perëndimore dhe së shpejti do të botohet edhe te ne. Së shpejti do të botohet edhe “Hoxha: grushti i hekurt i Shqipërisë” i Blendi Fevziut, i përkthyer nga anglishtja. Këtu duhet t’i bëjmë drejtësi autorit; ky libër është botuar fillimisht në gjuhën shqipe, ndonëse me një titull tjetër. Por, ngaqë libri nuk i përket letërsisë artistike, po e përmend vetëm si kureshti. Në çdo rast, libri i Blendi Fevziut do të ketë sukses të garantuar në vendin tim.

Më duhet të konstatoj me hidhërim se në Poloni kanë mbaruar “njëzet vitet e arta” të letërsisë artistike shqiptare! Ky njëzetvjeçar ka nisur që prej mesviteve 90 të shekullit të XX deri diku në vitin 2015. Kjo periudhë çelët me piramidat financiare dhe nga lufta në Kosovë dhe mbyllet me “Darka e gabuar” (2014), librin e fundit të Kadaresë të botuar në Poloni.

Simptoma e parë e afrimit të fundit, këtë mund ta quaj edhe fillimi i një krizë, ishte mungesa e interesit pikërisht për krijimtarinë e Kadaresë! Tashmë, shtëpitë botuese, ose nuk duan ta publikojnë, ose nxjerrin shumë vështirësi për botimin e ndonjë vepre të tij. Mendoj se këtu kanë pasur ndikim informacionet se Kadareja ka qenë sidoqoftë shkrimtar i oborrit dhe jo shkrimtar disident. Lexuesit polakë janë tej mase të vëmendshëm dhe të ndjeshëm karshi rolit të shkrimtarëve të ish bllokut në totalitarizëm, përfshirë edhe atyre polakë, dhe këtë e lënë të kuptohet në mënyrë të dhimbshme.

Në vend të Kadaresë, i cili deri pak kohë më parë ishte shkrimtari-qendër, i cili ndriçonte me rrezet e tij edhe ndonjë emër tjetër në letërsinë shqiptare, tanimë botuesit kërkojnë autorë të rinj. Dhe po i gjejnë, por këta janë kryesisht ata autorë që botojnë menjëherë në gjuhët e “mëdha”. E pra, kemi të bëjmë me disa emra të instaluar në këto gjuhë, të cilët më pas, përkthehen edhe në polonisht dhe është tepër e vështirë, së paku, te ne, që të promovohet autori nga interior (një shqiptar shqiptar), i cili ndonëse mund të jetë i shkëlqyer, është dhe mbetet i panjohur, ngaqë nuk e ka atë forcë për t’u dalluar sikurse kolegët e koleget e tij, të fushës së penës.

Të jetë vallë kjo një letërsi e madhe vërtet? Po them kaq: këta janë autorë me cilësi letrare jo të njëjtë, por të promovuar në Perëndim, çka për botuesit e huaj është një rekomandim mjaft i goditur për t’i botuar veprat e tyre edhe në gjuhët përkatëse, në vendet e tyre. Porse, autorët vendas, ata që shkruajnë shqip, janë në këtë moment, *passé*. Këtyre viteve të fundit kam propozuar disa autorë, shtëpitë botuese, ose kanë refuzuar, ose nuk janë përgjigjur.

Flitet për përkthyesit e “gjuhëve të vogla”, se janë ambasadorë letrarë, ose ura, emisarë, apo agjentë, që qëmtojnë libra të vyer, ua rekomandojnë ata botuesve dhe luftojnë për botimin e tyre. Kjo është e vërtetë dhe tingëllon shumë bukur. Porse, është paksa *démodé*. Përndryshe, cilat janë shanset që mund të ketë në dhjetëvjeçarin e tretë të shekullit të XXI përkthyesi-agjent i një gjuhe të “vogël”, i cili duhet të jetë në dijeni të prodhimit letrar aktual, të vrojtojë prirjet, të përzgjedhë librat më të mirë, të përkthejë fragmente, më pas të ndërmarrë pelegrinazhe nga një shtëpi botuese në tjetrën, me shpresën se ato do t’u ngjallin interes atyre - krahasuar me agjencitë letrare profesionistë perëndimore me të cilët bashkëpunojnë shtëpitë botuese? Janë zero.

A mos do të thotë kjo se shkrimtarët shqiptarë e botuar në Poloni do të jenë vetëm ata, “që zgjedhin rrugën më të shkurtër”, ata që shkruajnë direkt në një gjuhë “të madhe”, sepse kjo është e vetmja rrugë drejt

suksesit? E pranoj, se një konstatim i tillë më habit dhe mua vetë. Por, kjo është ajo çka po ndodh aktualisht në Poloni. Kjo është simptoma e dytë e fundit të “njëzetvjeçarit të artë”. Kjo “urë letrare polako-shqiptare” po fillon të shtrembërohet. E them këtë me keqardhje.

Kurse unë, thjesht, dua të përkthej nga gjuha shqipe! letërsinë e shkëlqyer, origjinale, jo imituese, atë letërsi që do të bëhet një zbulim intelektual dhe artistik, e shkruar për lexuesin vendas, jo “me porosi”, për t’i ardhur për shtat shijeve dhe pritshmëri të lexuesit perëndimor. Sepse kjo letërsi është disi artificiale në vetvete, madje kallpe. Në njëfarë mënyre, autori atje është duke krijuar edhe vetveten. Kështu, përnjëherë i shoh, i nuhas autorët që shkruajnë letërsinë shqipe në gjuhët e “mëdha”. Tekfundit, jo vetëm unë, por edhe miqtë e mi shqiptarë, apo polakë, që e njohin realitetin shqiptar. E janë pikërisht këta libra që ndikojnë dhe pikurojnë peizazhin e letërsisë bashkëkohore shqiptare në botë.

Si do t’i shpëtojë letërsia këtij dualizmi, ekzistencës së dy tregjeve të lexuesve: lexuesit shqiptarë dhe lexuesit perëndimorë? A ka kuptim të flasim gjithësej për këtë dukuri? Tani për tani, thjesht, nuk e di.

A. D.: Janë të shumta veprat e përkthyer nga ju në polonisht... A është ndonjëra prej tyre që do të veçonit, qoftë si eksperiencë përkthimi, qoftë si eksperiencë e pritjes nga lexuesi i atjeshëm?

D. H.: Mendoj se kam përkthyer shumë pak deri tani. Do të kisha përkthyer shumë herë më tepër, nëse do të kishin bashkëvepruar katër elementë të rëndësishëm: cilësia letrare e letërsisë shqipe, predispozita e botuesve polakë ndaj kësaj letërsie, mbështetja financiare nga ana e institucioneve shqiptare si dhe promocioni i duhur.

Mungesa e këtyre elementëve e vret motivimin dhe thjesht të heq dëshirën. Kurse, përkthyesi, përveç ndjeshmërisë duhet të ketë cipë „të trashë” që fitojë rezistencë ndaj dështimeve. Kjo është e vështirë, por mund ta mësosh. Letërsia shqipe është pasioni im, e pse do të duhej të hiqja dorë prej saj, kur i kam kushtuar gjysmën e viteve të mia?

Për mua, çdo autor ka qenë dhe është sfidë. Çdo zhanër letrar është fillimi i një rruge zbulimesh në përkthim, është mision

të cilit i qasem si diçkaje të shenjtë, apo si nëna i qaset fëmijës, që kërkon ta ushqesh vazhdimisht, të kujdesesh paprerë si dhe ta duash me mençuri. Prandaj dhe nuk kam autorë që i trajtoj ndryshe, më mirë se të tjerët, nuk kam të privilegjuar, edhe nëse bëhet fjalë për emrat më të njohur. Në botën time të përkthimit mbretëron demokracia e plotë: secili autor që përkthej është unikal dhe i papërsëritshëm, sepse secili e pasuron përvojën time. Pasi, përkthyesi, veç përgatitjes, përvojës dhe dijeve, nuk zotëron asgjë tjetër. Me autorin më lidh një marrëdhënie krijuese. Me përjashtim të autorëve, veprat e të cilëve janë të dobëta dhe të cilët nuk dua t’i përkthej. Përditshmëria e punës së përkthyesit e kërkon edhe një gjë të tillë. Si dhe të dish të thuash, jo.

Nuk jam kurrë e kënaqur me përkthimet e mia. Prandaj, kur ato shohin dritën e botimit, nuk i lexoj, sepse nëse e shoh me sy të ftohtë përkthimin tim, gjithnjë inatosem me veten, ngase mund të isha shprehur ndryshe, më mirë, më saktë. Ndërsa tani nuk jam në gjendje të ndryshoj kurrëgjë! Jam kritikë më i ashpër dhe nuk bëj kompromise me veten. Vlerësimi i përkthimit i takon lexuesve.

A. D.: Para pak kohësh është shpallur edhe fituesi i Man Booker International Prize, ku, njëlloj si me Poetin Evropian të Lirisë, vlerësimi nuk është ekskluziviteti i autorit, por edhe i përkthyesit. Në syrin tuaj, në përgjithësi, me çfarë sfidash përballet po përballet përkthimi?

D. H.: Gjithnjë e më shpesh nëpër konkurset letrare vlerësohen edhe përkthyesit, madje shtëpitë botuese kanë nisur t’i vendosin emrat e tyre nëpër kopertina. Mendoj se ky është një nderim i bukur për punën tonë. Sepse puna jonë është një akt krijues, çka nuk do të thotë asesi, që përkthyesi trajtohet njësoj si autori. Përkthyesi është autor vetëm i përkthimit të vet, nuk është autor i veprës! Përkthyesi nuk duhet të shfaqë zell të tepruar, të ndreqë apo të përmirësojë autorin, as të dalë në plan të parë. Duhet të jetë i mprehtë dhe skrupuloz. Është ai që vendos për efektin përfundimtar dhe është ai që do të përgjigjet për gabimet, jo autori, nëse përkthimi „ngeç” dhe nuk të grish për lexim. Po flas për diçka që është buka e përditshme e përkthyesve të letërsisë dhe fjalët e mia mund t’u duken banale. Por

secili prej nesh dëshiron të përkthejë sa më mirë dhe këtë e bën siç di vetë. Çfarë do të thotë kjo për mua?

Para së gjithash, secilit tekst i afrohem me përlulje. Çdo libër i ri është një mësim. Ai nxjerr zbuluar paditurinë time dhe më detyron që të hulumtoj. Me fjalë të tjera, përkthyesi duhet të jetë edhe hulumtues. Atij i duhet të thellojë dhe të kuptojë domethëniet e fshehura, nënkuptimet dhe aluzionet. Çdo fjali, edhe ajo më e thjeshta, mund të jetë për mua një zbulim në gjuhën time dhe një vlerë e paçmuar.

Nëse nuk e di diçka, atëherë kërkoj informacion në të gjitha burimet e mundshme. Këtu nuk ka asnjë turp. I pyes miqtë e mi shqiptarë, ata kurrë nuk ma kanë kursyer ndihmën. Mbjaj kontakte me email me autorët si dhe flas me ta personalisht kur vij në Shqipëri. Një kontakt të tillë e kam pasur me të gjithë autorët, me përjashtim të Kadaresë. Kurrë nuk kam pasur guximin ta pyes për diçka, ose të pranoj që diçka nuk e di. Në raport me autorët e tjerë nuk jam ndier e frenuar, ndërsa ata të gjithë, pa përjashtim, kanë qenë shumë të hapur. Udhëzimet e tyre kanë qenë shumë të rëndësishme për mua.

Kontaktin më të ngushtë shpirtëror e kam pasur dhe e kam me Luljeta Lleshanakun. Forca e poezisë së saj dhe personaliteti i saj është kaq i madh, sa duke përkthyer, zhytem e tëra në botën e saj poetike. Përveç kësaj, Luli (mbas Arta Arifit) është gruaja e dytë ndërmjet autorëve të mi (çfarë shpërpjesëtimi gjinor!), deri edhe bisedat tona të përditshme, të dy grave nga dy rrethe kulturore të ndryshme, paçka se të përafërta, si dhe ato rreth përvojave të ndryshme, më çojnë drejt vargjeve të saj.

Bisedat për vargjet kanë qenë të gjata, sepse kam dashur që në përkthimin tim të jap të njëjtat kuptime dhe ndjesi si ato që u jepte Luli. Një përkthim i mirë duhet të ruajë sa më shumë cilësinë dhe karakterin e origjinalit. Gjithashtu, duhet të ruajë stilin, ngjyresat dhe thekset, që janë në tekstin burimor. Dhe ndonëse përkthyesi ka „dorë të lirë” në marrjen e shumë vendimeve, po aq të ndaluar e ka që të ndërhyjë në botën e krijimit të paraqitur, as të bëjë ndryshimin më të vogël në vizionin e kësaj bote. Është lexuesi dhe jo përkthyesi ai që ka lirinë e interpretimit. Dhe për çdo lexues, ka një interpretim.

**E përktheu nga polonishtja
Edlira Lloha**

Profil

Prof.as.dr. Astrit Bishqemi është një ndër shkrimtarët, studiuesit dhe pedagogët më të shquar të letërsisë për fëmijë në hapësirën mbarëshqiptare letrare dhe universitare. Vepra e tij, dukshëm e gjerë, përfshin rreth 85 tituj krijimtari letrare artistike dhe studimore mbi letërsinë për fëmijë: romane, novela, vëllime me tregime e përralla, përkthime e përshtatje, pjesë skenike, kinematografike e radiofonike dhe tekste parauniversitare e, sidomos universitare, nga të cilat vlen të përmenden veçanërisht: "Teoria e letërsisë për fëmijë" dhe "Historia e letërsisë shqiptare për fëmijë", ku, sipas studiuesve më në zë të fushës, për herë të parë jepet një tablo e gjerë integrale historikogjinore e letërsisë shqiptare për fëmijë në kohën dhe hapësirën mbarëshqiptare. Prof. Astrit Bishqemi për merita në fushën e krijimtarisë artistike letrare dhe studimore të letërsisë për fëmijë është fitues çmimesh letrare dhe shkencore në mbi 20 konkurse kombëtare e mbarëkombëtare. Ka punuar mësues në Librazhd, Peqin dhe Elbasan: mban titullin "Mësues i merituar". Nga viti 1981 e deri vonë ka punuar si pedagog i letërsisë për fëmijë pranë universitetit "Aleksandër Xhuvani" në Elbasan. Edhe sot, në moshën 79-vjeçare, prof. Astrit Bishqemi vazhdon të jetë aktiv dhe i suksesshëm si në fushën e studimeve letrare, edhe në atë të krijimtarisë artistike letrare për fëmijë. Në vitin 2019, vitin pandemik, Ministria e Kulturës shpalli konkursin letrar për veprën më të mire me temë nga pandemia, ku romani për adoleshentë: "Shën Grushti" (Gazmore ndaj virusit të pabesë) i shkrimtarit Astrit Bishqemi, u rendit ndër pesë veprat më të mira.

Koherencë

Organizata Ndërkombëtare e Librit për Fëmijë e të Rinj (IBBY: International Board on Books for Young people) me qendër në Zvicër dhe me mision zhvillimin e mirëkuptimit ndërkombëtar nëpërmjet letërsisë, në vitin 2002, me rastin e 50-vjetorit të saj, organizoi një konferencë me pjesëmarrjen e autoriteteve ndërkombëtare të fushës (shkrimtarë për fëmijë, pedagogë, psikologë, specialistë të fushave të komunikimit, botues etj), ku, ndër të jera, u diskutua edhe për të ardhmen e librit të shtypur si dhe për hartimin e strategjive të reja për realizimin e misionit të saj në kushtet e epokës digjitale. Në koherencë me këtë klimë "të shqetësuar" ndërkombëtare mbi komunikimin dhe të ardhmen e librit në këtë epokë të re, më herët, që në vitin 2007 autori Astrit Bishqemi botoi romanin "Klik Rrapatushët" në katër vëllime. Është fjala për një ndër romanet më interesante për fëmijë në letërsinë shqipe e më gjerë, ku autori trajton temën e madhe të komunikimit në epokën digjitale dhe, në përputhje me veçoritë didaktike të letërsisë drejtuar fëmijëve dhe të rinjve, sjell modelin e komunikimit nëpërmjet internetit dhe jo thjeshtë me internetin; modelin e komunikimit në distancë dhe në kohë reale, ku skema e komunikimit: *dhënësi- mesazhi- marrësi* është e gjallë dhe realizohet tashmë me anën e një kanali modern të komunikimit, që sfidon distancën, duke e bërë komunikimin një fakt virtual global përtej kohës dhe hapësirës, dy pengesave të mëdha të komunikimit, të cilat, si të tilla, kanë konfiguruar edhe modelet e komunikimit, siç është rasti i komunikimit nëmjet zhanërimit epik. Në këtë roman katërvëllimësh autori Astrit Bishqemi sjell imazhin e kryqëzimit të epokave të komunikimit dhe konfirmon nëpërmjet subjektit mbijetesën e sigurt të librit në "triumfin" e epokës së re digjitale, ku fëmijët dhe të rinjtë si qytetarë të saj konstatojnë fundin e epokës së komunikimit postar. Falë humorit të situatës ata ndahen me të qeshur prej saj duke ruajtur si relike koleksione pullash postare dhe kartolinash urimi. Ndërsa në romani e tij të ri: "Shën Grushti" (Shëndeti i Grupit Shtëpiak) ai modelin e komunikimit virtual (përtej kohës dhe hapësirës) e sjell si një zgjidhje sfiduese ndaj vështirësive, sidomos në komunikim, edhe për shkak të kushteve të izolimit pandemik. Ky kontekst i kufizuar komunikimi është trullsi mbi të cilin autori kompozon veprën e tij me subjekt komunikimin nëpërmjet

Shënime për librin e prof.as.dr. Astrit Bishqemit

"Shën Grushti", një roman për adoleshentë në kohë pandemie

nga Skënder Karriqi

Astrit Bishqemi

internetit në një situatë të jashtëzakonshme, kur pothuajse të gjitha rregullat e sjelljes dhe marrëdhënieve qytetare janë anuluar për një kohë të pacaktuar dhe janë zëvendësuar me rregulla të reja të përkohshme, të cilat tingëllojnë të çuditshme, por që gjithsesi, duhen zbatuar.

Shën Grushti

I vlerësuar nga juria e konkursit si një nga pesë romanet më të mira në periudhën pandemike, romani "Shën Grushti" bart të gjitha vlerat letraro-artistike dhe didaktike që e dallojnë specifikisht letërsinë për fëmijë dhe të rinj. Në këtë kuptim ai dallohet për mjeshtërinë e realizimit të tri funksioneve të kësaj letërsie: zbatimës, njohës dhe edukues, të njohura dhe të pranuar pa mëdyshje nga tekstet e teorisë së letërsisë për fëmijë, një ndër variantet më të suksesshme të të cilave e ka hartuar dhe ligjruar vetë prof. Astrit Bishqemi pranë UE "A. Xhuvani" por edhe në universitete të tjera të mbarë botës shqiptare.

Funksioni zbatimës, si një nga funksionet bazë të letërsisë për fëmijë, realizohet nëpërmjet lojës dhe humorit, i cilësuar ky nga studiuesit si shëndeti i veprës letrare e, sidomos i asaj për fëmijë dhe të rinj. Sigurisht, në kontekstin e ri të komunikimit digjital, loja do të përshtatet me të, duke përfutur nga mundësitë e zgjerimit hapësiror virtual. Në fund të fundit, ajo tani është një lojë e cila nuk realizohet në sheshe lojrash, në klasë apo në mjediset e institucioneve të edukimit. Përkundrazi, ajo tani realizohet para monitorit të kompjuterit me ndihmën e internetit, kanalit modern të komunikimit përtej kohës dhe hapësirës komunikative e cila sfidon distancën dhe kohën fizike. Por, gjithashtu, lojës në kushtet e reja të komunikimit digjital i duhet të përballet edhe me sfidën e keqkuptimit dhe reduktimit të saj në një marrëdhënie të thjeshtëzuar teknike, bilaterale, pasive, ndërmjet përdoruesit të kanalit dhe kanalit apo thënë më qartë, të aparatit celular, ku në rastin e padëshiruar përdoruesi është vetëm një konsumator (marrës dhe asnjëherë dhënësi) i informacionit, për më keq, të pafiltruar. Në romanin e ri "Shën Grushti" të autorit Astrit Bishqemi loja realizohet me teknikën

digjitale të komunikimit. Si një roman i konceptuar dhe i realizuar në standardet më të larta letraro-artistike dhe didaktike të letërsisë për fëmijë dhe të rinj, romani "Shën Grushti" (Shëndeti i Grupit Shtëpiak) sjell modelin e komunikimit nëpërmjet rrjetit digjital, përkundër praktikave reduktuese dhe pasive pëshkruar më sipër. Është fjala për një grup fëmijësh kushërinj më një-tjetrin (Albi, Juliani, Era dhe Zheni), të cilët fillimisht për shkak të distancave të largëta të vendbanimit e më pas edhe në kushte të rrepta izolimi pandemik, kanë gjetur këtë mundësi për të ruajtur lidhjet e tyre, të cilat, edhe pse virtuale për shkak të distancës dhe izolimit, motivohen nga respekti i ndërsjelltë, dashuria, ngrohtësia, të zbuluara këto me të gjitha detajet e sjelljes dhe ligjërimit brenda natyrës fëmijërore.

Mbi hyrjen, gjyshin, protagonistin dhe antagonistin

Kur flitet për hyrjen si pjesë e kompozicionit në pjesët letrare për fëmijë dhe të rinj, teoricienët e letërsisë favorizojnë variantin e hyrjes së shkurtër, intriguese, befasuese, fakte të çuditshme, tërheqëse që mund të zbehtëhen më vonë, por që fillimisht i motivojnë fëmijët dhe të rinjtë për leximin e veprës letrare. E tillë është edhe hyrja në romanin "Shën Grushti" të autorit Astrit Bishqemi. Në mënyrë të shpejtë, me karakteristikat e ligjërimit në shenjën e habisë, gëzimit dhe optimizmit fëmijëror, Albi jep lajmin e zbulimit të ditarit të gjyshit, ku ai kishte lexuar shënimet e ditës kur gjyshi kishte rënë në dashuri. Vetëm në 15 rreshtat e parë informacioni motivues jepet në shkallëzim rritës: si informacion që premtom "qyfyre", adrenaline, kureshtje për ditarin e gjyshit shkrimtar të dashuruar në rininë e tij të hershme. Në këtë mënyrë të krijohet përshtypja se, përveçse me një hyrje funksionale, ke të bësh edhe me një pikë lidhjeje të veprimit, i bindur se fëmijët e kanë gjetur tashmë lodrën e vet dhe s'u mbetet tjetër veçse të zbatimës. Por mjeshtëria autoriale e Astrit Bishqemit rezervon të papritura subjektore dhe kompozicionale që realizojnë fort bukur jo vetëm funksionin zbatimës të romanit të tij të ri për adoleshentë, por i japin romanit një relief

interesant kompozicional ku përjetohet prania e nje pike apo nyeje tjetër lidhjeje në përputhje me situatën e re pandemike. Vetëdijësimi i fëmijëve dhe vetorganizimi i tyre në këtë situatë të re përbën pikën lidhëse kompozicionale.

Adrenalina e fëmijëve kushërinj është gjyshi shkrimtar, të cilin ata fillojnë ta zbulojnë nëpërmjet ditarit të tij, gjetur në bibliotekën e shtëpisë, duke zbuluar edhe veten pikërisht nëpërmjet këtij ditari. Në konceptimin e kësaj figure aq të dashur për fëmijët autori Astrit Bishqemi rimerr me këtë rast teknikën e rilindësve arbëreshë, tek të cilët heroi, edhe pse mungon apo shfaqet shumë rrallë përgjatë subjektit, nëpërmjet shenjave të veta, është i pranishëm si fryma dhe modeli sublim i epokës. Megjithatë në fillim Albi duket si protagonist i romanit, autori arrin që, nëpërmjet teknikës së ekuilibrit, të japë portretin kolektiv të grupit, i cili përgjatë subjektit të romanit gjen shprehje të detajuara përmes raporteve të lojës që fëmijët i vendosin me njëri-tjetrin. Është pikërisht vendosja e këtyre raporteve një pjesë e rëndësishme e vetë lojës së tyre, në bazë të të cilave ata e njohin dhe e pranojnë njëri-tjetrin në rolet përkatëse, duke funksionuar mrekullisht si grup. Për këtë arsye, protagonizmi i personazhit, edhe pse ravijëzohet, nuk e tejkalon grupin, i cili në fakt është vetë figura e protagonizmit (në grup). Po antagonist? Ndërsa fëmijët janë përfshirë në lojën e tyre digjitale, ku nëpërmjet video-telefonatave dhe e-maile-ve eksplorojnë dhe shpërndajnë thesarin e gjyshit të tyre shkrimtar, pasi vetëportretizohen dhe vetërrëfihen mbi dëshirat për të ardhmen dhe profesionet e pëlqyera, befas gjenden në kushte të jashtëzakonshme, fillimisht të epidemisë dhe më pas të pandemisë, ku horizontet e tyre drejt së ardhmes për një moment janë të mbyllura. Në këtë situatë jo të zakonshme, me horizont përkohësisht të mbyllur, ligjërimi i tyre bëhet tipikisht dialogjik, me kërkime, pyetje dhe përgjigje mbi situatën e re dhe të papritur: ata pyesin njëri-tjetrin për kuptimin e termave të reja si: epidemi, pandemi, virus, bakter, koronavirus etj dhe kërkohen zgjidhje për situatën e re. Në kushtet e përshkallëzimit të situatës dhe kalimit të saj nga epidemia në pandemi fëmijët, këta imitues të mëdhenj, veprojnë ngjashëm me të rriturit, prindërit e tyre dhe krijojnë grupin e Èhats app-it, qëllimi i të cilit është vetinformimi në grup mbi situatën pandemike për të vepruar konform rregullave protokollare, përballimi i stresit të kësaj situatë ekzistenciale me muzikë dhe humor si dhe përditësimi me të rejtat shkencore për përballimin me sukses të situatës. Fëmijët vetorganizohen, ndajnë detyrat në përshtatje me prirjet e tyre të deklaruara: publicistikë, muzikë, humor, shkencë etj. Nëpërmjet vetëveprimit dhe vetorganizimit krijohet profili protagonist i grupit "Shën Grushti" (Shëndeti i Grupit Shtëpiak), në referencë të praktikave të njohura prej autorëve të mëdhenj, siç ishte Migjeni etj. Tek ky emërtim arrihet nëpërmjet diskutimeve deri në variantin më kuptimplotë të pranuar dhe të pëlqyer nga të gjithë. Identifikimi dhe portretizimi i antagonistit bëhet bëhet në stilin surreal, në përshtatje me natyrën dhe veçoritë e letërsisë për fëmijë dhe të rinj, gjithmonë nën kujdesin për të mos vështirësuar dhe errësuar komunikimin. Në këtë kuptim ai vjen nëpërmjet një fragmenti ëndrrë të Erës, i personifikuar dhe portretizuar në figurën e Magut të Madh Koronavirusi i Parë, i vetërrëfyer në stilin mitologjik, gjithëpërfshirës, absolut në kërcënimin e vet, sfidues, inteligjent dhe mbyrraveç, me qëllimin e panegociueshëm të gjunjëzimit dhe shkatërrimit të mbarë qytetërit botëror. Vetëm në dy faqe, nga dyqind faqe që ka gjithë romani, nëpërmjet një stili mjeshtëror vetëdemaskues (në vetë të parë), në përshtatje me psikikën infantile ushqyer nga rrëfime të vjetra dhe të reja mitologjike mbi të keqen, autori ka arritur të komunikojë përmasat planetare të saj, ta bëjë të perceptueshme atë në përmasat e një rreziku real. Identifikimi si i tillë i antagonistit e kuptimëson lojën e fëmijëve në një situatë të re ekzistenciale, terren ku nëpërmjet veprimit, dialogut, rubrikave dhe zgjidhjeve të situatave të lojës do të shpërfaqen krahas portretit kolektiv të grupit edhe portretet individuale të personazheve,

ndërkohë që imazhi i bardhë dhe fisnik i gjyshit vazhdon të jetë prezent në rubikën zbavitëse të fëmijëve, nëprmet shkrimeve me mesazhe fisnikëruese për të kaluarën, punën dhe njerëzit e shquar, që aq shumë i kanë dhënë kukturës shqiptare dhe asaj botërore.

Humori, ky “shëndet i veprës letrare”

Në romanin “Shën Grushti” të autorit Astrit Bishqemi humori ky “shëndet i veprës letrare”, sidomos asaj për fëmijë e të rinj, është ndër cilësitë më të dukshme, realizuar me mjeshtëri dhe, si i tillë, një ndër cilësitë më funksionale të kësaj veprë letrare që përkon me kontekstin kur u shkrua dhe qëllimin e saj në kuadrin e konkursit letrar për veprën më të mirë gjatë pandemisë, inicuar nga Ministria e Kulturës. Për këtë arsye humori që përshkon këtë roman aq më tepër është shëndeti i kësaj veprë letrare. Në këtë romanin humori me vetitë e tij karakteristike përfshin pothuajse tërë përmbajtjen, në shkallë të ndryshme të intensitetit: që nga buzagazi humoristik, nënqeshja ironike e deri tek e qeshura shpërthyes apo e qeshura triumfale që sjell lumturia për fitoren. Edhe në pikëpamje të narracionit e përmbajtjes në këtë roman gjen pothuajse të gjitha forma e mundshme të pranisë së humorit në një vepër letrare, të njohura dhe të përshkuara nga teoria e letërsisë për fëmijë. Gjen aty që në fillim të rrëfimit, në momente prezantimi të fëmijëve personazhe, humorin e batutës, i cili vjen si i tillë për shkak të shqiptimit të gabuar që karakterizon diskursin e fëmijëve, tek të cilët, për shkak të moshës, aparati i të folurit është në formim e sipër (*Gjyshi ha një lopë, për Gjyshi ka një lopë*), ose rasti tjetër, kur fëmijët imitojnë batutat e të mëdhënjëve dhe, për shkak të papërshtatshmërisë së batutës me moshën e tyre, shkaktojnë humor (*Teze Visi, më jep stetoskopin se është sëmurë mami. Mirë - tha Evisi, Urdhëro! Veç mbaje me kujdes!...Po kush do ta vizitojë mamin? - Ti, moj, eja!*). Nuk mungojnë edhe momente humorit, i cili shkaktohet nga përdorimi i qëllimshëm i homonimeve të pjesshme të fjalëve nga gjuhë të ndryshme. (*Po ti, horr... më fal, herr Juli? Përsëri shkrepni gazi. Mua herr beterr Albi, më pëlqejnë shkencat e natyrës...*).

Në këtë roman humori vjen edhe si një informacion i bartur në lidhje me situatë të ndryshme, sidomos në situatën pandemike. Si mënyrë për ta bartur informacionin nga burime të ndryshme (bisedore dhe mediatike) shërben rubrika *Qesharake* e grupit të *What's Aap-it* të fëmijëve, i cili, është strukturuar nga vetë fëmijët sipas skemës së emisioneve mediatike, pra si një lojë e tillë. Në një situatë të tillë *shaxhi Beri* ngatërrohet keq në doganë për shkak të gjuhës. Kur ushtari grek e urdhëron atë: *fike, fike, ai, shaxhi Berti* fik makinën, ndërkohë që ushtari në gjuhën e vet (greke) e urdhëronte të largohej (*fike-greqisht largohu, kthehu*). Nëprmet kësaj rubrike (*Qesharake*, term i marrë nga tradita, gjetur nga fëmijët në një revistë të vjetër elbasanase: *Kopshti letrar*, e viti 1918), barten edhe parodizime të poezive të mirënjohura të autorëve shqiptarë, siç është rasti i parodisë: *I ngujuar*, parodizim i poezisë: *Kur të jesh mërzhitur shumë* e D. Agollit. Bejtet humoristike të cilat qarkullojnë nëpër video në portale të ndryshme, janë një bartje tjetër humoristike, siç është bejtja humoristike për Koronën, me autor Vilson Gjoça etj.

Në kuptimin e perceptimit dhe përjetimit, humori që përshkon romanin *Shën Grushti* të autorit Astrit Bishqemi vjen si humor situatë, për shkak se, në shumicën e rastëve, qoftë kur është i drejtpërdrejtë, qoftë kur është i bartur nga burime të ndryshme mediatike, ku hyn edhe *Thesari i Gjyshit*, ai motivohet nga situatë pandemike. Edhe në rastet kur nuk ka të bëjë me këtë situatë, siç është tregimi *Magnetofoni* apo ndonjë tregim tjetër, bartur nga *Thesari i Gjyshit*, evokimi i tij motivohet po nga situatë pandemike. Në këtë mënyrë, në romanin *Shën Grushti*, e qeshura humoristike karakterizon gjithë romanin. Në ndonjë rast, në përputhje me situatën pandemike, ajo takohet edhe me targjiken, siç është momenti vdekjes së gjyshit. Edhe në raste të tilla Autori ka ditur të japë zgjidhje mjeshtërore të kompozicionit, në përputhje masën e tragjikes në letërsinë për fëmijë dhe veçoritë e kësaj letërsise.

Logatja shqiptare tërheq vëmëndjen e studiuesve ndërkombëtar të baladave

nga Engjëll Serjani

Konferenca e 50-të Ndërkombëtare e Studiuesve të Baladave, e organizuar nga Akademia e Shkencave e Shqipërisë dhe “International Ballad Commission” (KfV), u organizua për herë të parë në Tiranë dhe në Gjirokastrë. Në këtë konferencë shkencore debatuan dhe paraqitën kërkimet e tyre për baladat 60 studiues, të ardhur nga rreth 40 qendra kërkimore, universitete, institute e akademi nga të 5 kontinentet.

Një leksion surprizë morrën studiuesit e baladave nga bartësi i njohur i folklorit gjirokastrit, interpretuesi brilant i logatjes (monofonisë) Roland Çenko. Në një nga seancat e kësaj konference shkencore të zhvilluar në mjediset e Universitetit “Eqrem Çabej” të Gjirokastrës, studiuesit e baladave ndoqën me interes të jashtëzakonshëm komentet e artistit popullor Roland Çenko dhe dëgjuan me një interes të veçantë tri balada të interpretuara prej tij. Ai interpretoi dhe komentoi për studiuesit e huaj baladën e Dilisë, baladën e Çerçizit dhe baladën e Tanës.

Studiuesit e baladave bënë pyetje dhe kërkuan sqarime prej interpretuesit të njohur lidhur me orgjinën e logatjes si një ritual arkaik muzikor dhe mënyrë unike interpretimi, për vjetërsinë e kësaj mënyrë të kënduarit individual, për strukturën e këngës monofonike dhe dallimin nga ajo polifonike, ruajtjen dhe mënyrën e transmetimit të saj nga brezi në brez, etj.

“Logata është një lloj mëmëritje që barinjët e këndojnë kur janë vetëm në anë të kopesë me dhi apo me dhën, gjatë kohës kur bagëtia është përhapur dhe janë duke kullotur. Një lloj logatje është edhe kënga e djepit. Logatje konsiderohet në këto zona edhe “e qara me ligje” e grave në raste vdekjesh në familje, ose kur e rituali vajtimor bëhet nga vajtoret (vajtojcet) në ksodhe (morte)”, sqaroi bartësi i baladave Roland Çenko. “Babai im Demo Çenko, një interpretues mjaft i njohur i polifonisë, pjestar i grupit folklorik të këngës polifonike gjirokastrore, të njohur si Grupi i Pleqve me marrësin e njohur Xhevat Avdalli, ishte me profesion shofer kamioni. Kur udhëtonte në distanca të gjata, nga Gjirokastra në

Shkodër, këndonte i vetëm me logatje që të largonte lodhjen”, rrëfen Rolandi për të atij e tij, prej të cilit ai ka trashëguar këtë avaz të veçantë të të kënduarit.

Logatet edhe nga gratë fshatare gjatë kohës kur ato janë duke kryer disa punë të “ngeshme”, nënvizoi ai, sikurse mund të jetë puna në tezgjah duke thurur qylima e rrugore, kur gruaja është duke tjerë leshin në furkë apo në llanar, kur thur çorape apo triko me shtiza, kur mbryn brumin e bukës në magje, kur shkon gjethet e duhani në vargje, kur rreth dybekun.

“Logata e burrave dhe grave zakonisht është një mënyrë të kënduarit iso-polifonike, e llojit “lapçe - vënçe”, por që këndohet jo në grup, por nga një person i vetëm, i cili i bën vetë të gjitha zërat e polifonisë. Në logatje, këngëtari vetë ja merr, vetë ja kthen, vetë ja hedh dhe vetë mban iso. “Gjatë të kënduarit, ai kalon, nga një rol interpretues, në rolin tjetër lehtësisht, “sipas qejfit”. Teksti i kësaj mënyre të kënduarit zakonisht merret nga vargjet e këngëve polifonike të njohura e të kënduara në grup, por nuk përjashtohen edhe rastet kur vargjet krijohen dhe improvizohen më momentin e këndimit

nga vetë këngëtari”.

Logatja është një element i hershëm folklorik, kulturor dhe artistik. Disa realizime të arrira artistikisht janë prezantuar edhe në festa, spektakle, filma artistik dhe festivale vendore dhe kombëtare. Të tilla janë interpretimet e Zeqo Hoxhës nga Kallarati, Xhevat Avdalli nga Palortoja e Gjirokastrës, Arjan Shehu nga Dunavati i Gjirokastrës, Roland Çenko nga Shtatë Krojet e Gjirokastrës, etj.

Në studimet etnomuzikologjike, për logatje përdoren disa terma; “polifoni njëzëshe”, “monofoni”, “polifoni e fshehtë”, “ninullë”, “këngë djepi”, “e qarë me ligje”, “e qarë me botë”, etj. Ndonjëherë etnomuzikologët e konsiderojnë logatjen (monofoninë) si “qeliza” e parë e iso-polifonisë. Këngës njëzëshe, sipas artistit popullor Roland Çenko, rrugës i janë bashkuar zërat e tjerë, arsi, kthyesi, hedhësi dhe isoja duke krijuar mënyrën iso-polifonike të të kënduarit.

Gjatë punimeve të kësaj konference që zgjatën një javë, studiuesit e baladave ndoqën me shumë interes edhe Festivalin Folklorik Lokal “Divati Lunxhiot” që organizohet në mënyrë të përvitshme në fshatin Dhoksat të Gjirokastrës.

Logatja, tha Çenko, vetëm këndohet me gojë. Ndonjëherë, kur janë dy barinjët interpretues, njeri prej tyre mund përdorë cilen, apo dyjaren për të shoqëruar logatjen gjatë pauzave. Ndërsa në rastin e këngëve të djepit, këngëtaren e ninullës e shoqëron ritmi i lëkundjes së djepit të fëmijës. Gratë në rastet e logatjes së tyre përdorin djepet, furkat, llanarët, gjergjefin, shtizat, etj.

Kordinatorja e konderencës, studiusja shqiptare e trashëgimisë kulturore Olimbi Velaj, tha se bashkëbisedimi me folkloristin Roland Çenko ishte një nga momentet më interesante të krejt konferencës.

Aktet e Konferencës Ndërkombëtare të Studiuesve të Baladës, që është e para e zhvilluar në Tiranë dhe që bashkoi studiues nga më të njohurit në shkallë botërore në këtë fushë, do të botohen dhe shpërndahen gjatë konferencës së radhës që do të mbahet vitin e ardhshëm.

Debatimi për drejtshkrimin e shqipes, siç ajo është shkruar deri në vitin 1972 apo *simbas gjuhës së njësuar* atë të vulosurën në kongresin që u pagëzua me emrin i drejtshkrimit, ngjitet shpesh në skenë e kështu, me një intensitet të rritur po ndodh këto kohë. Ngjan edhe si një lojë dhe prandaj vetvetishëm zen vend fjala *skenë*, si fjala që shquan objektin e vendlojës së teatrit qysh mbas kohëve të vjetra. Diskutimet a debati për drejtshkrimin, ardhë në këtë skenë valë-valë *simbas* ernave që e kanë sjellë, ka nisë e është bitisë nëpër të njëjtat hulli, duke mos u ndalë asnjëherë e me vendosë ndoj pikë mbi *z*, por duke e shtratifikue në atë mënyrë debatin, sigurisht mbështetë mbi të përkundërtat, të cilat herë-herë edhe i stisin, që gjërat të mbesin pezull. Me synimin e qartë e të menduar mirë që pezullia rrin aty për të shërbyer radhën pasuese, kur t'ju vijë nevoja strategëve të kësaj krijese të mendimit e shkëmbimit të fjalëve të shkruara të quajtur *debat*. Atyre që në fund të fundit e sundojnë këtë krijesë, debatin pra, përdërisa e hapin dhe e mbyllin si me buton, kur ju duhet e kur ju intereson. Atyre që edhe emrin e pagëzimit të veprës së vet *gjuhë e njësuar*, me një rrëshqitje të pabujëshme po kryeneçe e zëvendësuan me fjalën pa kurrfarë ngjyre e shije për të përkufizuar një organizëm të gjallë si gjuha, me emrin *standard*. Tash tridhjetë vjet kështu, së paku, qyshse liria e fjalës e shkapërderdhun e e keqpërdorun deri në kufijtë e të papërgjegjshmes, nuk ngjit e jehona e saj, gjithsesi qoftë, shkon jo ma shumë se tri ditë.

Zgjedhja për ta futë debatin në hullinë e ekstremeve, ku prapë e gjithëherë është forca e pushtetit të trashëguar si palë e *parë* ndërdebatuese vjen si një zgjedhje anashkaluese; si e tillë ajo nuk synon kurrë thelbin e problemit e aq më shumë ndonjë zgjidhje të tij. Si në, thujse gjithçka ndër ne; njësoj si në "debatin" për ditën e çlirimit, që në tridhjetë vjet shkon "e lagu s'e lagu", pa çëk askëkund atë që do të përbënte thelbin, që finishi i luftës për çlirim prej pushtuesit solli lirim a shtërngim, demokraci e liri a diktaturë e dhunë.

Këmbëngulja e të atashuarve nostalgjikë në kongresin e '72-shit e të tjerëve idhtarë të tij mbeti gati heretike për të mos prekur e ndryshuar asgjë, asgjë prej produktit të tij, madje edhe norma, trajta a shembuj që, të futura dhunshëm kërcasin fort, sot e gjithë ditën... Më vjen ndër mend një batutë, gati anektodike e asaj kohe: pasi kongresi u mbyll e standarti u ligjërua, Paulin Selimi, pastë dritë, shkrimtari brilant i humorit, student asokohe, ndërmjet shokësh paska pasë thanë: Tash e mbrapa, shokut tem Tonin Çobani më duhet me i thirrë Tonin Çobëri... (Thua vetëm për të qeshur). Po le të kthehmi tek argumenti ynë i këtij shkrimi. Ish pedagogja e re e tyre, shkrimtarja dhe studjuesja Klara Kodra, në shkrimin e saj të fundit "Receptimi i veprës së Fishtës dhe gjuha e njësuar letrare veçon (thekson): "Nuk kam ndërmend të bie në një skajshmëri tjetër, duke e lartësuar toskërishten mbi gegërishten. Përkundrazi dëshëroj të kujtoj, siç kam bërë edhe në një artikull tjetër para disa viteve, që ka qenë pikërisht një poet i

NUK MUND TË RECEPTOHET FISHTA ME RECEPTORËT E FIKUR.....

Nga Frano Kulli

shquar i veriut, Ndre Mjeda që pohonte: "Geg e toskë, Malci, jallia/ janë një komb m'u da, s'duron/ Fund e majë një à Shqypnia/ Dhe një gjuhë të gjithë na bashkon" duke u ngritur mbi përçarjet krahinore". Po, ashtu është, profesore e nderuar, një e vërtetë mikluese, kjo që ju citoni, përposë të tjerëve edhe për dashamirët e përdoruesit e dialektit gegë. Unë kam qenë "kollomoq shtalb", nxënës i klasave të ulëta, para '72, kur mësuesit e mij me shpirt e pasion, zotni Pjerini e ma vonë zotni Rudolfi më kanë

mëkue mua e fëmijët e brezit tim me pjalmin e bylbylit të Mjedës e kangët e pakëndueme të Migjenit. E ndër shpiat tona, nën za, si fjollë e melodi kanë rrjedhë lirikat e Mrizit te Zanave dhe kangë nga epi i Lahutës...

Por, krejt ndryshe kanë qenë punët atëhere në kohëshkrimin e në gjalljen e Fishtës. Gjuhëtari ynë më i shquar E. Çabej do të shkruante: *Fishta arriti të ngrëjë kështu veprën* ("Lahuta e Malcis") në sferën kombëtare... *vepra e tij ka marrë karakterin e një eposi kombëtar.*

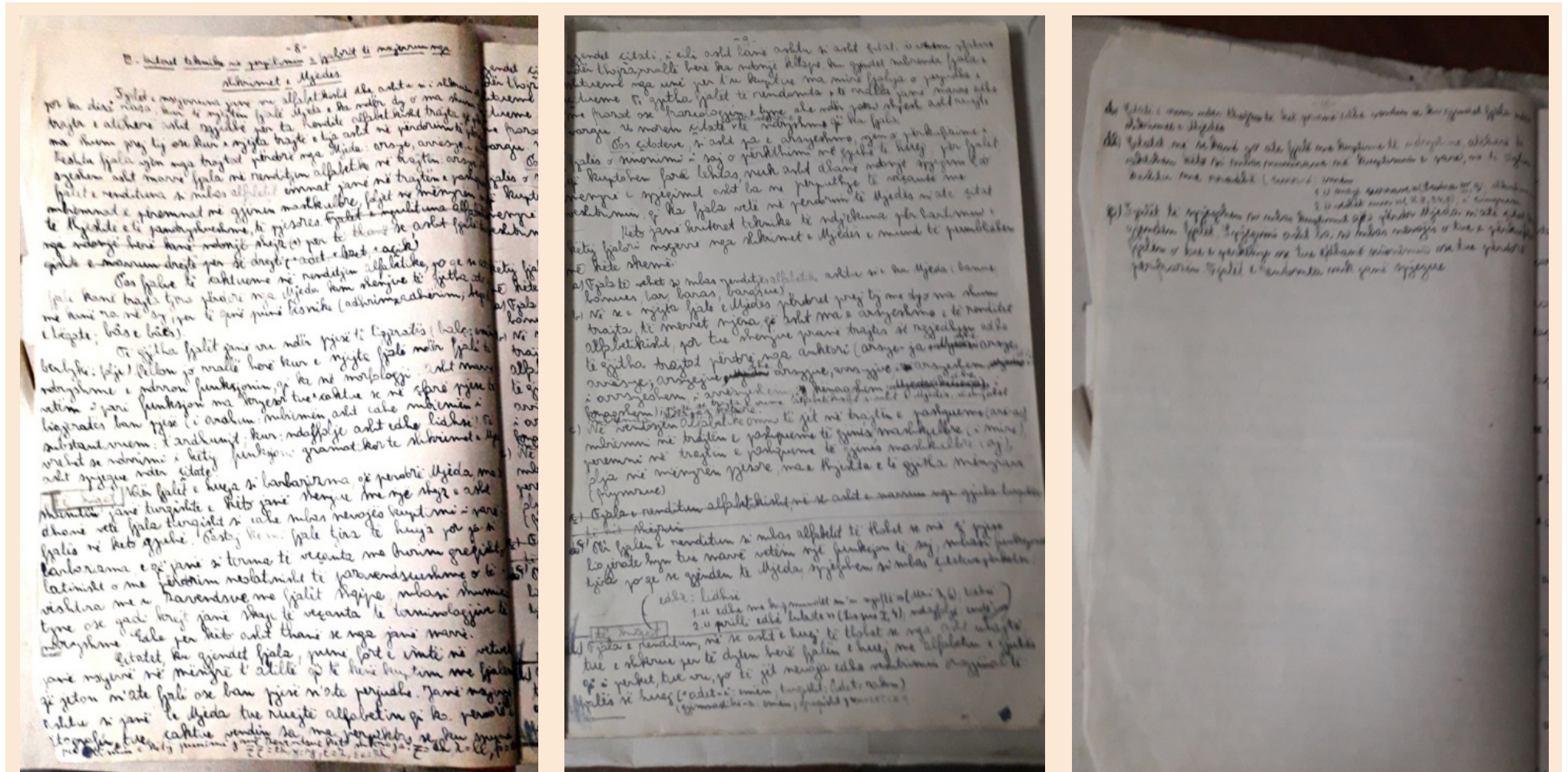
Te ky[Fishta] e kaluara dhe e ardhmja e këtij kombi janë pjekur fatalisht në një pikë simbolike me njëra-tjetrën. Ai madje shton se: "nuk mund ta përflasin poetin që ka marrë për lëndë të poemit të tij një trevë njerëzore gjeografikisht kaq të ngushtë; sepse te kjo botë e përshkruar prej tij njohin vetveten jo vetëm Malësorët e Veriut, por gjithë banorët e maleve shqiptare, ata të Verilindjes (Kosovë), të Lindjes (Dibër) e të jugperëndimit (Labëri)"

Kurse Faik Konica "At Fishta është marrë me secilën gjini letrare dhe në të gjitha ka qenë i suksesshëm". Edhe një tjetër jugor, gjirokastrit i juaji, prof. e nderuar, Lefter Dilo, shkrimtar i ri asokohe, jo vetëm s'e kishte vështirë të kuptueshëm Fishtës e gegnishten, por që i mahnitur pas artit të tij dhe kjo mahni na vjen e pohuar prej vetë atij, një vit mbasi poeti që largue në amshim. Kurse sa i përket plakjes së gjuhës së Fishtës dhe mungesa e receptimit të veprës së tij sot për këtë shkak, gjë për të cilën edhe ju shprehni njëfarë jodakortësie, mendoj se është preteksti më keqdashës, por dhe argumenti më infantil gjithashtu, i atyre që e injektojnë në publik. Ma së pari, se arti shkrimor i kualitetit të lartë është "anticorrozioni" më i fortë e më i sigurtë edhe i gjuhës së shkruar dhe, Fishta ka qenë kryesuesi në kohën e vet. I themelimit të gjuhës së shkruar të njësuar, por në rend të parë edhe i lëmimit të saj, po ashtu. Kjo është e gjithëpranuar, gati aksiomatike. I vetmjaftueshëm për sa sipër do të ishte edhe një "testament" i tij, nëse do ta çmojshim si të tillë një dëshmi që na vjen prej At Viktor Volajt, një linguist *par excellenxe* e vërsnik i Fishtës, amanet të cilin autori i 40 vjetve krijimtari, prej së cilës që kthyer gati në mit, ia len gjuhtarit, 2 muaj para vdekjes: "N'ortografi u p'shteta mbi njato kriteret, mbas të cillash, dy muej para deket gortuem bashkë me poetin trembëdhjet kangët e para të "Lahutës...". Ndersa me ndrrime të vogla qi bani aty k'tu i zhduku edhe disa trajta nendialektale të Zadrimës, si: **kjoshna per kjoshim, jena per jemi**, etj. si edhe trajtat e sikopueme, kur se lypte nevoja, tue kenë mendimi ne një botim definitiv me i zhduk ato trajta nendialektale qi nuk kishin një arsye të posaçme shprehjeje".

Në bashkëkohësi me të janë gjendur edhe parakë të letërsisë si Mjeda, por dhe Migjeni, gjithashtu. Duke mos pasë fatin e eklipsit të gjatë terratisës, që i ndodhi Fishtës, të dy ata mbetën ma familjarë tek tek lexuesi i tyre, nëse flasim deri në fundin e viteve '90. Po prej atëherë kanë kaluar jo ma pak se tri dekada. Prej atij fillimi e deri sot kanë ndodhë plot gjana që e shërbejnë mirë e bukur receptimin e Fishtës. Qysh prej vitit 2012 e këndeje është botue e plotë vepra e tij, e përgaditur prej një redaksie me njohësit më të mirë të saj, ndër to Dr. Tonin Çobani (vëll. 5, 6) e prof. i gjuhës Tefë Topalli (vëll. 7, 8 dhe 4 - Epika), në pasthënie të së cilës u përcaktuan kriteret gjuhësore që do të zbatoheshin nga origjinali në botim të veprës së Poetit. U ftuan dhe të tjerë, si profesorët: Hamit Boriçi, S. Çapaliku, Nd. Zef Toma. Kështu, opusi i veprës fishtjane, në të gjitha gjinitë,

1 Gjerqj Fishta, botim përkujtimuer nën drejtimin e revistës Shkëndia, Tiranë, 1941. fq.36. (Eqrem Çabej, "Epika e Gjerqj Fishtës").

2 Faik Konica: "Shqipëria, kopshti shkëmbor i Europës juglindore", Tiranë 2006, fq.83

Faqe nga Dorëshkrimi i Kolë Ashtës: Kriteret teknike për përpilimin e fjalorit të nxjerrun nga shkrimet e Mjedës

u pajis me aparatshpjegues leksikor e frazeologjik – çka do të thotë afrim i gjuhës së Poetit me lexuesin e sotëm. Edhe një tjetër botim i plotë, gjithashtu ku përfshihet edhe epistolari i tij i përkthyer e përgatitur nga Vinçens Marku, prof. në Universitetin e Shkodres. Po, së fundi edhe një Fjalor i veprës së Fishtës, (përgatitur nga Frano Kulli, 2021) një çelës i përshtatshëm leximi mendoj, por edhe një prurje e munguar në leksikografinë shqipe brenda e jashtë, të gjitha gjinden sot në libraritë e Shqipërisë e andej ku flitet shqip; në Shqipëri, po edhe në Kosovë, Maqedoni e në Mal të Zi. Vetëm në... Akademinë e Shkencave të Shqipërisë nuk janë, e nderuara prof. Klara. As në Fakultetin e Letërsisë. Madje atje ka pasë gjithherë një refuzim frenetik, i përcjellë tinëzisht vetëm me heshtje a fjalë refuzuese kulisash. Nuk është hera e parë që gjuha e Fishtës, jo vetëm një herë vihet në krahasim me standardin gjuhësor të vendosur e të konsoliduar para një gjysë shekulli, vlerësuar në shumicë asokohe si shenjë e përparuar e kulturës dhe filologjisë sonë. Në mënyrë të tërthortë, gati arrihet deri aty që të rekomandohet mosleximi e anashkalimi i tij për këtë “shkak”. Gjë që nuk ka ndodhë me asnjë prej shkrimtarëve tanë të traditës. Me dijen time, asnjë studim krahasues me standardin nuk kemi për gjuhën e shkruar të Naimit, as për F.Postolin, Ali Asllanin më vonë, as për Koliqin, Haxhiademin, për Migjenin a për Mjedën; gjithashtu, as për një raport gjuhe mes krijimtarisë së Nolit e Konicës – përveçse për stilin e tyre të paarrtshëm.

Ndaj, më ndjeni e nderuar t’ju them se kumti juaj: “*Receptimi i Fishtës nga brezi i sotëm është një problem më vete; mendoj se tekstet e Poetit duhen shoqëruar me shënime dhe natyrisht të interpretohen drejt nga mësuesit dhe pedagogët, duke aktivizuar studentët në rolin e lexuesve bashkëveprues.*” është

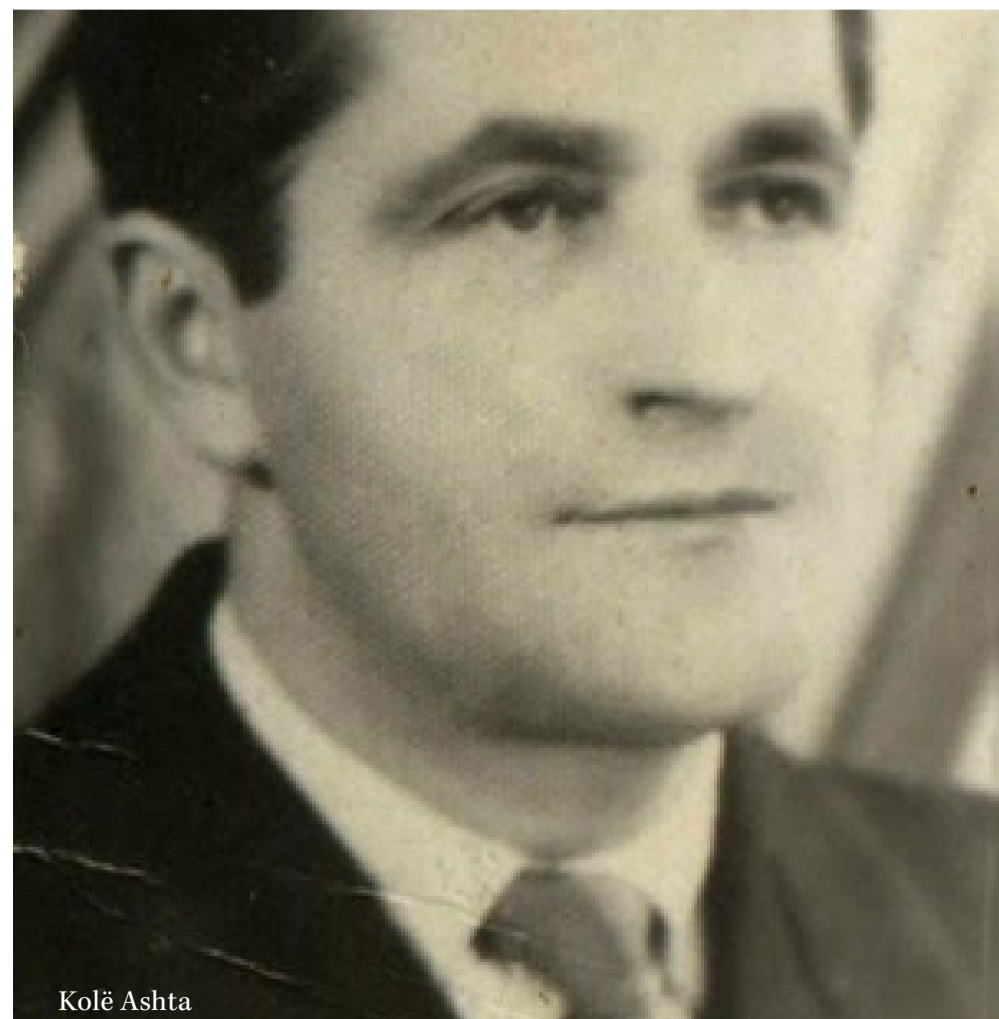
një e vërtetë e përpjesëshme. Ndoshta vetëm për mungesën e informacionit të sipërthënë. E vërteta e plotë do të ishte vetëm: “*Receptimi i Fishtës nga brezi i sotëm është një problem më vete*”. Por kjo nuk lidhet aspak me vështirësi të receptimit. Vështirësitë janë vetëm stisje, që vijnë prej andej ku Fishta dhe vepra e Fishtës çmohen si “mish i huaj” e nuk lejohet të jenë. Dhe nuk ka arsye e nuk mund të gjinden për këtë kundërshti sistemike, e cila tani vjen në forma të kamufluara, përposë “urtisë” së arsyetuar në kohë të Perandorisë osmane: “*nuk don pasha kallablllek*”... Dhe këtu e keqja e papranueshme nuk ndalet vetëm te Fishta... Edhe “ena akademike” e Mjedës është me kapak të mbyllun. Njëri prej studiuesve të

censhëm të tij, Kolë Ashta, ka pasë hartue një fjalor të veprës së Mjedës. Fjalori me shkrim dore (shih faximilet), një kopje është në arkivën e Akademisë së Shkencave. Se qyshkur nuk e di. Po, di që Kolë Ashta ka vdekë në vitin 1997 dhe, me siguri punimi ka qenë dorzue atje në gjallje të studiuesit, ka herë fort, besoj. Një fjalor me 5676 zëra, bashkë me rimarin e poetit... Se sa lëndë e vlefshme do të ishte ajo edhe për një receptim të ri të poetit, por po kaq edhe për vetë leksikon e gjuhës shqipe dhe pasurimin e saj, kjo nuk don mend as kalem. E megjithatë ai flen aty, në arkivë e ndërsa ngrihen komisione mbas komisionesh për hartime fjalorësh...

E keqja pra, direkt po edhe terthorazi lidhet me drejtshkrimin dhe ata që e

përdorin paprekshmëninë e tij sa herë që t’ju vijë nevoja. E idhtarëve, tashma të motnuem...nevoja ju vjen shpesh. Ndonjëra syresh këshillon me thënien e Nanë Terezës së Shejtë: “*Në vend që të ankohesh për errësirën, më mirë ndiz një qiri*”. Bukur fort. Po sa qira ka ndezë, ajo apo ai, e shumta e tyre në vitet e shumta që kanë aty, ku me të vërtetë duhet e mund të ishin ndezë shumë qira, në vend se të mjeroheshin në roje të paprekshmënisë së standardit?...

Më pak se një vit ma parë, prof. Gjovalin Shkurtaç ka botuar “Fjalor Leksiko-frazeologjik dhe etnolingustik i Malësisë së Madhe”. Një prurje me të vërtetë madhore në njohjen e leksikografisë dhe frazeologjisë së shqipes. Që posë të tjerash, do të mund t’ia saktësojë njëherë prej kolegeve, profesores së nderuar Donika Omari, pohimin se “*nuk ka penguar sot dialekti shkodran që veprat e at Zef Pllumit të arrijnë tirazhe të larta botimi*” e t’ia bëjë me dije se dialekti gegë, përreth të folmes së qytetit e rrethinave, ka përplot nëndialekte e të folme, që vetëm të mos shpërfillehin e do të zinin vend bukur mirë në “asetet” leksigografike të shqipes. Po ka më se një dekadë që Mehmet Elezi, i vetëm ka botuar “Fjalor i gjuhës shqipe, një prurje leksikore e njëvëllimshme me atë që ka bërë academia në 50 vjet; me 41 mijë fjalë e 5 mijë shprehje që nuk gjinden në të parin. A duhet të ishte ai objekt i dobishëm i diskutimit akademik? Po pse jo të ishte objekt studimi shkrimtaria në gegnisht e akademik Ardian Ndrecës? E vetmjaftueshme, mendoj unë konsequenca e pabujë e tij, po përmbi këtë, kompetenca që unë e mendoj shembullore. Shkrimtaria e Primo Shllakut gjithashtu (për efekt të linjës së arsyetimit po lë mënjanë debatin aktiv që ai udhëheq), po edhe shkrimtaria fort e mirëpritun edhe e dhjetra autorëve të tjerë që shkruajnë në gegnisht. E lexohen në Shqipëri, po edhe përkthehen, gjithashtu.

Kolë Ashta

Personalitete të botës muzikore botërore, figura të shquara instrumentistësh janë bërë të njohur dhe kanë ndikuar në përparimin e violinës shqiptare. Edhe pse në një sistem të mbyllur, në kohë teknologjie të varfër, emri i Itzhak Pelman -it u bë i dashur, e tingujt që vinin nga kasetat e dikurshme ndikuan në lojën e mjaft breza violinistësh . Mbetet dhe sot nëpërmjet videoeve e klikimeve, kësaj mundësie të sotme informimi, një ndër violinistët më të dashur . Bashkë me interpretimet violinisti i madh herë pas here tregon dhe histori të shkurtra nga bota muzikore, ngjarje të vogla pas koncerteve, me pak sarkazëm, humor, për një botë artistike që është e pakuptueshme për publikun e gjerë. Historitë e botës muzikore, ashtu si dhe fushave të tjera të artit kanë të veçantat, humorin ... Kur mblidhen bashkë, muzikantë, instrumentistë, rrëfejnë midis tyre të tilla ndodhi, që i shijojnë e kuptojnë plotësisht vetëm ata. Në frymën e rrëfimeve "alla Pelman", e këndshme është dhe historia e prenotimit të hotelit në një rreth jashtë Tiranës ... Ajo histori tregohet shpesh, e sipas rrëfimit, njoftimet në kohë të largëta bëheshin me telegram dhe kështu, në njërin prej tyre, dërguar në një rreth të Shqipërisë shkruhej ; "Po vimë me Halilin dhe Hajrien". Ishte prenotimi i hotelit që bënte nëpërmjet telegramit Teatri i Operës e Baletit. Kur shkoi trupa e baletit për shfaqje, hoteli kish prenotuar vetëm dy vende, një për Halilin dhe tjetrin për Hajrien !!!! Përtej ngjarjeve të së kaluarës, treguar sot me humor e rrëfimeve të Pelman -it të madh, hera herës gjendemi para fakteve e të vërtetave qesharake, të cilat i mbajmë fshehur e i tregojmë midis nesh, e ndoshta janë brenda botës profesionale apo përparimit në instrument, jo nga të gjithë i kuptueshëm.

E tillë është dhe historia e vënies së gishtave "gabim" në veprat violinistike !Violina është një instrument i vështirë, për të cilin duhen 16 vite shkolim, që fillojmë në moshën 7 vjeçare e deri në diplomimin master. Edhe pas kësaj shkolle, vetëm një pjesë e të diplomuarve e ushtrojnë profesionin, e sidomos në skenë . Ata janë fare pak, pasi gjithë kjo kërkon përkushtimin e një jete, kërkon studim në sensin praktik, studim të thelluar të repertorit muzikor, e sidomos sot, kur kufijtë midis shteteve në botën e artit nuk ekzistojnë më. Një pjesë e violinistëve ose instrumentistëve të diplomuar i përkushtohen orkestrës, e atje janë pranë instrumentit, profesorati në arsimin e lartë fokusohet tek larmia e repertorit, stilet muzikore dhe përgatitje të avancuar sinkron dhe me gjithë zhvillimin e instrumentit në shkollat e konkurset jashtë vendit .Proceset e akreditimit kërkojnë standarte të larta nga këto institucione universitare, që funksionojnë ngjashmërisht në vendet e Bashkimit Europian dhe komunikojnë nëpërmjet programeve, projekteve të bashkëpunimit, të lëvizjes nga një institucion në tjetrin, në sftate profesorati dhe studentësh. Profesorati në këto institucione të ndara tashmë në nivelin Bachelor dhe Master është jo vetëm profesor i lëndës, po njëkohësisht solist i skenës muzikore, personazh aktiv, i cili çdo fillim viti firmos një marrëveshje për aktivitetet koncertore që do të realizojë

"GISHTAT GABIM", BOTA E VIOLINËS, NGA PROGRAMET TEK INTERPRETIMI

nga Ina Kosturi

gjatë vitit akademik, për botime, aktivitete me studentët, duke sjellë risi dhe qënë i azhormuar me të rejtat e instrumentit sot në nivele botërore. Në mbarim të vitit akademik profesori dorëzon sërish materialet e realizuara, duke qënë koherent e synuar përfshirjen e një numri sa më të madh studentësh në skenë, në formacione të ndryshme e me repertor të spikatur. Edhe pse masivizimi i dikurshëm i violinës ka qënë i dukshëm, edhe pse themi se niveli nuk është ai i dikurshmi, kur koridoret e Liceut gumëzhinin nga tingujt e instrumentistëve studiozë, nga meloditë e koncerteve tejet të vështirë që interpretoheshin që në Lice, ndonëse me doza më të pakta, ndikuar dhe nga koha që jetojmë, studentët të shkëlqyer ka gjithmonë. Gjatë viteve shkolla e lartë përballet me studentët të përparuar, me talente e studentë normale, përparimi i të cilëve në diplomë është tejet i ndjeshëm. Me gjithë përparimin e dikurshëm të violinës, programet e diplomave Bachelor e Master janë shumë më të plota dhe mburrja e dikurshme për premierën e Koncertit Nr 2 të Prokofiev -it nuk ekziston më. Tok me dy koncertet e Prokofiev -it, bashkohen ato dy të Shostakovich, e mjaft vepra të tjera nga Sonata e Foure tek Respighi, nga The

Red Violin Chaconne tek Paganiniana e Milstein, sonatat solo tw Ysaye, Reger e shumë e shumë vepra të tjera, si pjesë e repertorëve të studentëve më të mirë. Më parë se ato të bëhen pjesë e repertorit të diplomave, janë pjesë e punës, studimit të profesoratis të violinës. E njëjta gjë ndodh dhe me instrumentat e tjerë. Që këto vepra të interpretohen nga studentët, pa diskutim që duhet të njihen, studiohen. Cdo vit profesorët e instrumentit sipas mundësive të studentit mundohen ta pasurojnë këtë repertor me vepra të reja premierë. Pra puna e profesoratis e tejkalon rutinën e programeve të njëjta, që gjithsesi dhe ato praktikohen në mënyra të ndryshme, sinkron, në përshtatje dhe me interpretimet në konkurset e sotme ndërkombëtare, ato më të njohurat që janë të publikuara live në kohë reale. Bota e violinës ka modën e saj të përparimit, nga programet tek interpretimi. Studentët e vitit të parë drejtohen në mënyrë të tillë që të munden të përballojnë programe të vështira e deri ato të nivelit Master, kur gjithë repertori është tejet i ngarkuar . Është i vetmi fakultet ku ndihma e studentit në provime është tërësisht e pamundur. Veprat interpretohen përmendësh, salla është e hapur dhe vetëm

studimi i vazhdueshëm kombinuar me punën e pedagogut i bën provimet e violinës ose instrumentit të suksesshm. Jo të gjithë studentët janë të shkëlqyer, jo të gjithë vazhdojnë e diplomohen në programin Master. Me të njëjtin përkushtim punohet dhe me të tjerë studentë dhe kur niveli nuk është shumë i kënaqshëm. E që ky nivel kërkesash e repertori të realizohet, që bagazhi i njohurive të jetë i duhuri, profesoratis i duhet të vërë ca gishta" gabim ", të thyejë rehatinë fëmijërore në tastierën e zezë, me një teknikë më të vështirë e të sofistikuar të gishtave e harkatave.

Për një publik më të gjerë, violina ka një tastierë të zezë në të cilën gishtat e dorës së majtë ngjiten e zbrasin, sipas gishtave të shkruar mbi fletë, e gjithmonë mbetet vështirësia e kapjes së notave absolutisht pastër . Ashtu siç kuptohet stonimi i këngëtarit ashtu dhe instrumentisti nëpërmjet lëvizjes në tastierë synon pastërtinë absolute intonative, minimizimin e dëgjimit të kalimeve. Pozicionet e violinës vinë me rradhë nga i pari, i dyti, i treti, i katërti, i pesti... Pozicioni i parë dhe i tretë janë më të thjeshtë dhe aty fëmijët violinistë mësohen më shpejt. Shpesh duke dashur ti bëjnë sa më të thjeshta interpretimet e pjesëve për fëmijët e vegjël, mësuesit jua ndërrojnë pozicionet dhe manovrojnë për të luajtur në këto pozicione komode. Repertori i mëvonshëm i violinës, e sidomos studimi në shkollën e mesme e universitar kërkon njohjen e tastierës dhe pozicioneve pa dallime. Ndodh që e njëjta pjesë të luhet në moshë të vogël dhe shumë më vonë. Mënyra e interpretimit bën diferencën, siç bën diferencën dhe vendosja e gishtave në tastierë në funksion të pjesëve muzikore. Studentët universitarë nuk janë fëmijë violinistë. të cilëve u vjen mbarë pozicioni i parë dhe i tretë ! Veprat violinistike sonatat e Franck, Foure, Debussy, Stavinsky e shumë e shumë të tjera, Fugat e Bach-ut kërkojnë një kompleks trajtim i cili jepet në shkollën e lartë . Duhet një kohë që studentët të ndërgjegjësohen për domosdoshmërinë e ndryshimit, nëse ky ndryshim nuk ka ndodhur në shkollën e mesme. Në Shqipërinë tonë, si historitë e Pelman -it të madh apo dy vendet e prenotuara për "Halilin dhe Hajrien", ndodh të dëgjosh ankesën e vënies së gishtave gabim !!! Një lloj hezitimi shikon disa herë dhe tek studentët që vinë nga rrethet dhe janë mësuar me një lojë komode, ku përgjithsisht mungon ose shmanget pozicioni i dytë në tastierë. Një nga etydet më të dëgjura të kontrolleve teknike në shkollën e lartë është Capriccio nr 3 i Rode-s, aty ku dora nga nota e parë tek e fundit qëndron në pozicionin e dytë. Me kalimin e semestrave studentët që përparojnë bëhen të vetëdijshëm që kjo mënyrë e konceptimit apo njohjes së tastierës është e domosdoshme për repertorin e violinës apo gjysmë pozicioni, shpëtimtari që shmang kalimet në koncertin e Mendelssohn -it . Problemi mbetet aty ku e reja nuk ka mbërritur akoma, aty ku përveç bërjes mirë të punës së gjithsecilit e nivelit të përgatitjes, kërkohej më shumë, kërkohej të bëhët puna e tjetrit . E në Shqipëri konkurrenca është e fortë, e shprehja se të gjithë duan të jenë të parët e në konkurrencë me ata që jetojnë në të njëjtin vend bëhet e fuqishme . Historia e Halilit me Hajrien do më tepër kohë të merret vesh, derisa në projekte, aktivitete, takime të profesoratis me shkollat artistike muzikore në Tiranë e rrethe të sqarohet dhe vënia e gishtave gabim !!! Ndryshimi i statusit të Liceut artistik, trajtimi si shkollë specifike artistike, apo punësimi më i konkurset në shkollat e muzikës, realizimi i projekteve e trajnimeve për mësuesit e shkollave të muzikës do ndikonin pozitivisht, e historia e gishatave gabim do merrte të njëjtat buzëqeshje jo vetëm nga stafi akademik,po dhe nga një numër më i gjerë muzikantësh.

Zhvlerësimi shpirtëror i shenjtërisë së çlirimit që nuk solli lirinë, në veprën e Buxhovit

Prof. asoc. dr. Anila Mullahi

Jusuf Buxhovi ka shkruar një numër të madhe veprash letrare. Në vitet e fundi, vlejnjë për tu vlerësuar në mënyrë të veçantë, tri veprat e tij: "Dosja B" (2016), "Dushkaja" (2017) dhe "Mona" (2020). Këto tre vepra, ndonëse të shkëputura njëra nga tjetra për sa i përket subjektit, kanë një fill tematik që i përbashkon.

Të tre këto romane i vendosin ngjarjet në bashkohësi, në atë që ndodh në kohën e shkrimit, të cilën shkrimtari e kishte imagjinuar krejt ndryshe nga çfarë po shpërfaqet realisht. Kosova e pasluftës, e çliruar nga i huaji, zhvillimi i së cilës është bërë peng i disa dukurive të rrezikshme siç janë triumfalizmi, populizmi, kapja e shtetit nga ata që duan të përvetësojnë pushtetin me çdo kusht etj. Dëshirave dhe ëndrrave për liri, ja kanë zënë vendin deziluzionet: gjakderdhjes për të arritur lirinë ja kanë lënë vendin vrasjeve për pushtet.

"Dosja B" ka tiparet e një romani politik që zberthen një realitet që flet për mënyrën sesi po ndërtohet një shtet; prapaskenat që shkatërrojnë ëndrrat dhe shpresat, papërgjegjshmëria në marrjen e vendimeve, vrasjet politike, vrasjet e dëshmitarëve, mungesa e vetëdijes politike etj.

Buxhovi ka zgjedhur ta ndërtojë këtë roman në dy linja, nga njëra anë është rrëfimi i një vrasësi të penduar, i cili rrëfen veprimet e tij, arsytet politike që e çuan në këtë situatë dhe rrethanat në të cilat ndodhet tani i penduar dhe i futur në kurth. Ndërsa linja tjetër është rrëfimi i hetuesit gjerman të EULEX-it cili po heton klanet politike të cilat janë shndërruar edhe në klane kriminale.

Koha për të cilën rrëfëhet, ndonëse jemi në një periudhë paqe, karakterizohet nga një numër i madh vrasjesh, që çuditërisht ndodh më së shumti të jenë dëshmitarë të mbrojtur, të ngjarjeve të rëndësishme që po hetohen.

Në të tre këto vepra, personazhet të cilët janë në qendër të ngjarjeve kalojnë gjendje

shumë të rënda psikologjike. Jeta e tyre është një kalvar vuajtjesh, dhune, keqkuptimesh, heshnje dhe revolte të brendshme.

Në romanin "Mona", rrëfimi është ndërtuar si gërshetim i rrëfimit të ngjarjeve, nga këndvështrimi i disa personazheve. Romani ka në qendër të tij historinë e një ish koloneli që e kanë izoluar në një fshat të largët, në Dushkajë. Ai ndonëse ish kolonel i ushtrisë jugosllave, nuk ka lejuar që në këtë zonë të kishte luftë dhe gjenocid. Por në periudhën pas luftës, ai është izoluar nga forcat ndërkombëtare. Si ish-kolonel ai konsiderohet i dyshimtë. Pasi fillojnë të vdesin të gjithë ata që ai i zë me gojë, konsiderohet edhe shumë i rrezikshëm. Shpejt vjen vrasja e tij, përcudnimi i trupit dhe hedhja e tij tek varri pa varreza, ku rrinin bagëtitë.

"Mona" është një intelektuale që s'bën asgjë tjetër veçse tregon të vërtetën. Ajo jeton në periudhën e pasluftës në Kosovë, në kohën kur disa njerëz që kanë luftuar ose janë veteranë të rremë, paraqiten dhe marrin meritat e shpëtimtarit, marrin meritat e luftës. Në një situatë ku gjithçka është e keqkuptuar të vërtetën nuk e do askush. Mona simbolizon viktimizimin e së vërtetës. Ajo çmendet nga rrethanat. Ajo është fatkeqe sepse tregon të vërtetën. *Mua më quajnë të çmendur dhe më marrin për të tillë. Kjo as që më shqetëson meqë në këtë vend kushdo që flet të vërtetën, kushdo që nuk pajtohet me të keqen, që këtu merret si e mirë, shpallet i çmendur dhe pastaj tallen me të...* (f.84) - përshkruan Mona gjendjen e saj.

Gjithë ky roman është i përshkruar nga lajtmotivi i përsëritur që është një pashtrime që i ka brenda tij të dyja anët, brengën dhe kënaqësinë. *"Ah Amerikë!... Amerikë!..."*

Dushkaja është një toponim të cilin do ta gjejmë në romanin me të njëjtin emër "Dushkaja" të Buxhovit. Ky emërtim i një vendi gjeografik, të largët, të papërcaktuar qartë është simbol, por ndërsa tek

"Mona" krahas toponimit Dushkajë është edhe ai Kosovë si dhe elementë të tjerë që përcaktojnë qartë kronotopinë e zhvillimit të ngjarjeve. Ndryshe ndodh në romanin "Dushkaja" ku nuk përmenden pothuajse fare përcaktues kronotopik dhe as emra institucionesh dhe as ngjarje të identifikueshme në mënyrë eksplicite.

Romani "Dushkaja" është një roman me një formë të veçantë. Ai është ndërtuar si një tekst që rrëfen për një personazh të dyzuar. I gjithë rrëfimi është ndërtuar si një dialog ndërmjet të dy anëve të të njëjtit personazh. Në qendër të romanit është një piktor në moshën e vonë të jetës së tij, që në një natë të errët fillon një dialog të gjatë me Zërin që s'është asgjë tjetër veçse vetja e tij, pjesa e tij antagonistë. Të gjithë dialogët, që në të vërtetë janë monologë, sepse realizohen në dy zëra të të njëjtit personazh, janë të realizuara në brendësi të narrativit. Narratori i dyzuar shpreh të gjithë këndvështrimet e tij për botën të cilat tashmë shihen plotësisht si të gabuara nga Zëri, pjesa antagonistë e vetvetes.

Piktori duke analizuar pikturat e tij, të realizuara në faza të ndryshme të jetës së tij, analizon historinë, ngjarje të rëndësishme në të cilat ka kaluar ai dhe populli i tij. Ai e rrëfen botën duke pasur si pikë qendër të gjithë saj Dushkajën, vendin të cilit ai i referohet gjithmonë.

Dushkaja është një vend i papërcaktuar qartë, me të cilin rrëfimtari i veprës lidh origjinën dhe fëmijërinë e tij. Në fillim ai e idealizon këtë vend nëpërmjet një pashtrime që përsëritet - *Ah Dushkaja ime e harruar... vendi i vetëm i virgjër në botën pise...* por Zëri e kundërshton mendimin e tij. Dushkaja në të vërtetë është një metaforë e vendit ku gjithçka është e përmbysur.

Lexusi do të kuptojë se Dushkaja është metaforë e çdo vendi që ka kaluar nëpër pushtime e luftëra të pafundme, prej të cilave kanë fituar vetëm të poshtrit. Është një vend për të cilin rrëfimtari

përpiqet të paraqesë ndjesitë e dashurisë për vendlindjen e tij, por që shpejt duke e analizuar, me flohtësi edhe nën presionin e Zërit do të kuptojë se Dushkaja është "strehë e përhershme e vrasësve", ajo "është vendi ku jetojnë vrasësit, por edhe tjerët që paguajnë për të vrarë". Bota ku jeton Piktori është e mbushur me "vrasësit (cuba, kaçakë, hakmarrës, belaxhi dhe të tjerë si ky soj), të cilët nuk duhet që të kremtohen si heronj, siç ndodh rëndom mbas çdo lufte" (f.46)

Në këtë roman nuk kemi pothuajse fare veprim të jashtëm sepse gjithçka ndodh në brendësi të narrativit. Diskutohen, mëdyshen, kundërshtohen idetë e Piktorit nga vetë Zëri i tij. Dushkaja është një roman i ndërtuar mbi zberthimin psikologjik të asaj që ka përjetuar artisti gjatë jetës së tij, të mënyrës sesi ai e ka parë botën dhe sesi ai tashmë dyshon se e gjithë ajo tek e cila ka besuar është e pavërtetë. Paraqitja e jetës në romanin "Dushkajë" është e flohtë, e ngrirë dhe e errët si nata gjatë të cilës zhvillohet i gjithë rrëfimi. Përjetimet e një artisti që gjendet në një situatë pa shpresë, i cili brenda nëntë orëve të një natë, përjeton dhe analizon gjithë jetën e tij e nëpërmjet saj jetën e popullit të tij.

Autori i librit, Jusuf Buxhovi, është shprehur "se në këtë libër ka ndërldhje me historinë dhe pjesës shpirtërore, duke shtuar se nuk mund të ketë histori që nuk ka histori të shpirtit".

Romani mund ta shohësh në plan universal, si raport i përhershëm kontradiktor mes krijuesit dhe realitetit, ndryshimit të fortë mes realitetit jetësor dhe atij artistik, por mund të shihet edhe në një kontekst të ngushtë kohor, shoqëror dhe politik, në kontekstin e tranzicionit të vendit ku shkrimtari jeton.

Gjithë romani është një prerje diakronike e asaj që ka përjetuar rrëfimtari në jetën e tij dhe nëpërmjet saj ai bën një diakroni të gjithë epokës historike në të cilën ka jetuar. Epoka, historia e përthyer në shpirtin e përvuajtur të një artisti, një piktori që shkruan dhe poezi. Ajo që kuptohet është se jemi në një situatë të pasluftës, por gjatë gjithë kohës flitet për luftën. Lufta nuk përshkruhet si fenomen, veprim më vete, por përshkruhen pasojat që ka ajo në shpirtin dhe karakterin e njerëzve, në përcudnimin dhe në dyzimin që lë pasojë.

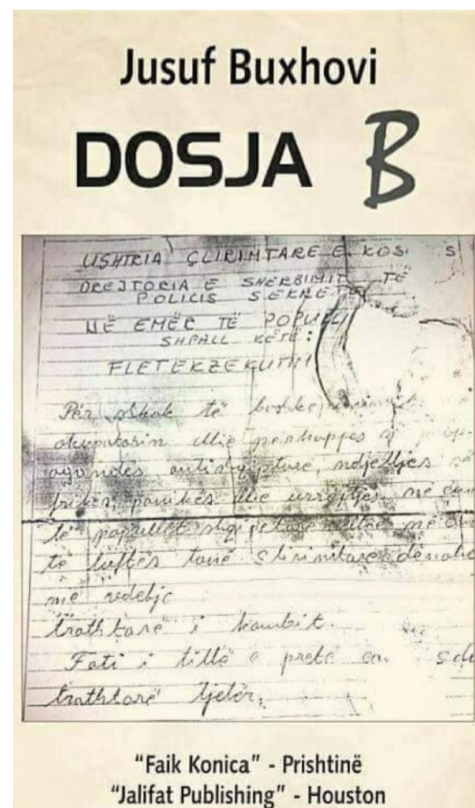
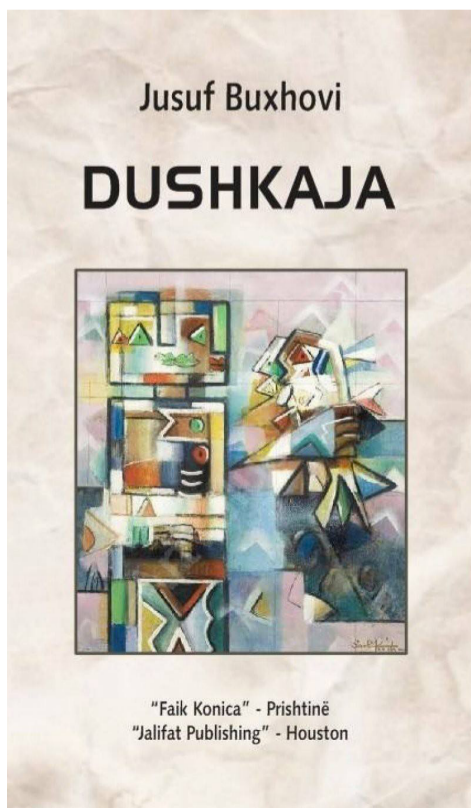
Pas çlirimit vjen liria, por ndodh që edhe të mos kenë këtë rend. Fjala liri, "rëndom ngatërrohej me çlirim", por për shkrimtarin ndodh që një pushtim të zëvendësohej me një pushtim tjetër, me kaosin që vetëm liri nuk është, e ku ata që ndjehen triumfatorë shndërrohen në shtypës. Mona në romanin me të njëjtin emër do ta quajë këtë situatë "Liri e kaosit".

Në të tre romanet e tij, Buxhovi ka krijuar realitete tragjike ku vrasësi dhe çlirimtari herë janë përballë njëri tjetrit e herë identifikohen. Ashtu si në një lojë shahu ku dy anë të ndryshme të narrativit luajnë bashkë, e herë njëri bëhet sulmues e tjetri mbrojtës dhe e kundërta edhe në realitetin politik që përshkruan Buxhovi duket se rolet kanë ndryshuar. "Shoqëria jonë sipas mendimit tim e ka dorëzuar lirinë, ua ka dorëzuar atë dhunuesve të lirisë" - do të shprehet shkrimtari në një intervistë.

Në qendër të tre romaneve shkrimtari zgjedh të trajtojë ngjarje që po ndodhin në bashkohësi, por e sheh të tashmen të lidhur me historinë. Ai e sheh të tashmen si një riciklim i të shkuarës, historia si "përsëritje e së njëjtës". Historia është shndërruar në "Histeria", historia është shndërruar në një "histori lufte" janë fjalë që artikulojnë personazhet e Buxhovit.

Njerëzit i harrojnë vazhdimisht mësimet dhe pësimet nga ajo që ka ndodhur para tyre. Leo Strauss theksonte se: *ai që sot është më i forti mund të jetë më i dobti pas ca kohësh dhe pastaj viktimat e tij të mëparshme apo miqtë, do të marrin një hakmarrje të tmerrshme mbi të, për çfarë ka bërë ndaj më të dobtit kur ishte në lule të fuqisë së tij.* Njerëzit gjithmonë harrojnë, se rolet vazhdimisht shkëmbehen.

Tre romanet e fundit të Buxhovit janë një refleksim i thellë i situatës kaotike të krijuar për individin e pasluftës që e do lirinë nga pushtuesi, por do dhe lirinë personale e cila reflektohet në atë që ndodh jashtë, por dhe në ndjesinë krijuese.

Libri i parë që kam lexuar për Holokaustin Lika qenë "Ditari i Anna Frank". Anna lindi në Frankfurt am Main në 1929. Më 1933 i jati Otto Frank për shkak të represionit të Hitlerit kundër hebrenjve në Gjermani e merr familjen dhe e çon në Amsterdam, por më 1940 Gjermania naziste e pushton Holandën duke aplikuar menjëherë ligjet antihebreje dhe kështu familjes së Anës iu desh të fshihej për dy vjet e gjysmë, kohë gjatë së cilës Ana mbajti ditarin që e quajti Kiti. Kiti Ana i tregonte gjithçka, ia besonte të gjitha sekretet e zemrës, edhe dashurinë e saj të parë, edhe frikën, edhe ëndrrat të cilat mbetën të porealizuara kurrë, sepse një ditë dikush i spiunoi dhe familjen e Annës e deportuan në kampet e përqendrimit. Mbijetoi vetëm i jati i Annës dhe Kiti. Sikur Otto Frank në vitin 1933 do të zgjidhte për të udhëtuar në Shqipëri në vend të Amsterdamit, natyrisht që e gjithë familja e tij do t'i kishte mbijetuar Holokaustit.

Gjatë diktaturës në Shqipëri nuk flitej as për Shoah as për Holokaust. Pas rënies së diktaturës lexova një nga veprat monumentale të të mbijetuarve të Holokaustit. Autobiografinë e Elie Wiesel të titulluar "Nata", ku në 100 faqe tregohet e gjithë tragjedia e miliona viktimave. Elie Wiesel rebelohet dhe pyet: Se ku ishte Zoti që i lejoi këtë gjëmë të njerëzimit! Ndërsa një personazh në libër thotë "Këtu nuk ka më as etër, as vëllezër dhe as miq".

Vlerat e Perëndimit ishin propozur në varrezat masive bashkë me viktimat!

Që kjo katastrofë e njerëzimit të mos përsëritej, për të ndërgjegjësuar botën për çfarë kishte ndodhur, u fillua të dëshmohej për Holokaustin nga vetë dëshmitarët dhe të mbijetuarit. Dëshmitarët që i mbijetuan Holokaustit i treguan botës për shfarosjet masive nëpër dhomat e gazit të miliona hebrenjve, për vrasjen e dhjetra mijë fëmijëve, për varrezat masive si në Babi Yar etj.

U krijuan kryevepra të kulturës botërore si The Pianist apo Shindler's List, ku në atë kataklizmë morale u shpalos mrekullia e forcës të individit si Oscar Schindler, si Sir Nicholas Winton George, i njohur si "Schindleri Britanik", apo Ëngjëlli i Budapestit, sikur njihet Raoul Wallenberg, diplomati suedez që shpëtoi 100 mijë hebrenj. Oscar Schindler, Nicholas Winton George, Raoul Wallenberg vunë jetën e tyre në rrezik për të shpëtuar jetë!

Këta emra që përmenda me sipër dhe plot të tjerë janë heronj të vërtetë, sepse ata u udhëhoqën nga ndërgjegjia e tyre, ndërsa Perëndimi e kishte humbur edhe fytyrën edhe ndërgjegjen pasi Holokausti ndodhi në zemrën e Europës.

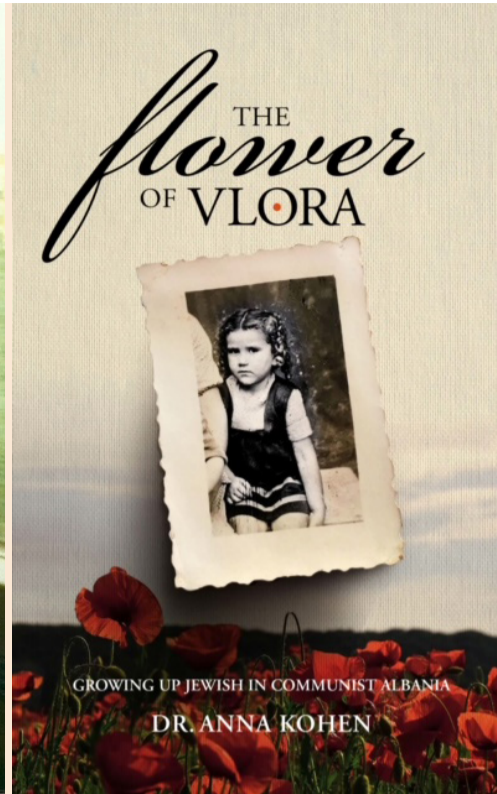
Diktatura komuniste e mbuloi me terr mbrojtjen e hebrenjve gjatë Holokaustit

Në historinë e Shoah, Shqipëria është i vetmi vend në Europë ku edhe kur ishte e pushtuar nga Gjermania naziste nuk kanë funksionuar ligjet naziste antihebreje. Në Shqipëri hebrenjtë i mbrojti Mbreti, kryeministri, ministri i brendshëm deri tek banorët e fshatarët e thjeshtë. Prandaj a nuk meriton të thuhet se gjatë Holokaustit çdo shqiptar ishte një hero sepse kreu detyrën. Në Shqipërinë e periudhës së Holokaustit Zoti ishte aty!

"Nuk ka asnjë gjurmë diskriminimi ndaj hebrenjve në Shqipëri, sepse Shqipëria është një nga vendet e rralla sot në Evropë ku nuk ekzistojnë paragjykimet dhe urrejtja fetare, edhe pse vetë shqiptarët janë të ndarë në tri besime." Këto janë fjalët e Herman Bernstein, ambasadori i Shteteve të Bashkuara në Shqipëri, 1934.

Por, mjerisht, kjo pjesë e ndritur e historisë shqiptare është mbajtur tërësisht në errësirë nga diktatura komuniste, e cila ishte po aq barbare se nazizmi dhe Hitleri. Hitleri shfaroste hebrenjtë, regjimet staliniste në Europën Lindore, me në krye Shqipërinë vrisnin dhe shfarosnin shqiptarët! Regjimi komunist nuk ishte i interesuar të zbardhte atë faqe të ndritur të historisë, sepse shpëtimtarët e hebrenjve diktatura Hoxhiste i kishte damkosur si "tradhtarë" e "kuislingë", duke i zhdukuar e vrarë.

Në prag të rrëzimit të diktaturës, Ramiz Alia për herë të parë, për të rehabilituar biografisë e sterrosur nga krimet e regjimit hoxhist do t'i

"LULJA E VLORËS" QË NUK VYSHKET KURRË E ANNA KOHEN DHE JOHANNA JUTTA NEUMANN E ANNA FRANK

Ese nga Elida Buçpapaj

jepte një dosje me fakte ish Kongresmenit Joe DioGuardi, i cili shoqërohej nga Kongresmeni amerikan i mbijetuar i Holokaustit Tom Lantos, ku zbulohen të dhëna se si shqiptarët gjatë Shoah u kanë dhënë strehë dhe mbrojtje hebrenjve.

Por një vepër të mirëfilltë sensibilizuese rreth kësaj të vërtete ka dhënë fotografi Norman Gershman me ekspozitën dhe filmin e tij kushtuar Besës, Kodit të Nderit të Shqiptarëve Myslimanë, të cilët shpëtuan Hebrenj gjatë Holokaustit.

Kjo pjesë e ndritur e historisë po del nga errësira në dritë falë vetë hebrenjve, një pjesë si dëshmitarë, një pjesë të prekur nga e vërteta, të cilët duan t'i përjetesojnë me mirënjohje veprat e shqiptarëve në Yad Vashem.

Në jetën time unë personalisht kam njohur pak hebrenj. Në fillore deri në tetë vjeçare kam patur një shoqe shkolle që quhej Stela Levi. Më pëlqenin shumë flokët e saj të kuqe. Kishim marrëdhënie shumë të mira. Sot Stela jeton në Izrael. Kam njohur Dr. Rashel Kohen Cikuli, miken e familjes sonë, një mjeke humaniste dhe personalitet i shkëlqyer. Kam njohur Robert Shvarzin, motra e të cilit ishte martuar me kunatin e një mikes time me të cilën punoja në Institutin e Kulturës Popullore, sikur edhe me zonjën Sandra Gani, e cila pas rrëzimit të diktaturës bashkë me familjen shkoi në Izrael. Babai më tregonte me entuziazëm për një mikun e tij Mark Menahem, inxhinier i cili tim eti i fliste në mes të diktaturës për projekte madhështore si hapja e Tunelit të Krrabës që do ta kthente Elbasanin lagje të Tiranës, vepër që do të realizohej gjysmë shekulli më vonë. Në Tiranë komuniteti i hebrenjve ishte i vogël dhe mbahej nën hije nga diktatura.

Me rënien e diktaturës bota u hap dhe ne shqiptarët mësuam të vërtetën se çfarë u kishte ngjarë hebrenjve nga nazizmi, ndërsa kishim si eksperiencë se çfarë u kishte ngjarë shqiptarëve nga komunizmi, dy djaj që ushqehen me gjak njerëzor.

Fati deshi që të jemi takuar me Johanna Jutta Neumann. Librin e zonjës Johanna, që sot mban autografin e saj, të titulluar shqip "Në sajë të Shqipërisë, Rrëfime për vete" (Escape to Albania: Memoirs of a Jewish Girl from Hamburg) e kisha lexuar gjashtë vjet përpara se të takoheshim dhe ta përqafoja në Bazël, në pranverën e vitit 2014.

Johanna Jutta Neumann kishte lindur në Hamburg në vitin 1930, një vit e ca më vonë

nga Anna Frank. Të dyja ishin hebrenj të Gjermanisë. Otto Frank dhe prindërit e Johanna Neumann i largojnë fëmijë nga Gjermania kur Hitleri do të niste Natën e Kristaleve, preludin e Shoah, duke djegur Sinagoga e dyqanet e banesat e hebrenjve gjermanë. Otto Frank me drejtimin Hollandën, babai dhe nëna bashke me Johannan drejt Shqipërisë, ku Mbreti Zog dhe qeveritë e mëpasme të konsideruara "kuislinge" nga historiografia komuniste morën në mbrojtje dhe shpëtuan sipas dokumentave jetën e rreth 3200 hebrenjve.

Johanna Jutta Neumann u bë si Ambasadore e shqiptarëve për të nxjerrë në pah të vërtetën. Nëpër intervista dhe në takimet me publikun ajo ka treguar se si kryeministri Mustafa Kruja u takua me Jakomonin dhe i tha se shqiptarët do t'ju hapnin kufijtë hebrenjve, do t'i mbronin e strehonin duke u ndryshuar emrat. Dhe ashtu u veprua. Po kështu Ministri i Brendshëm i asaj kohe Kol Bib Mirakaj u lëshoi hebrenjve rreth 2000 pasaporta që të kalonin në Italinë jugore të çliruar nga forcat aleate, ndërsa populli shqiptar i strehoi nëpër shtëpitë e veta. Qëndrimi në Shqipëri i familjes të Johanna Jutta mbyllet me përfundimin e Luftës së Dytë Botërore kur kjo familje në fillim shkoi në Itali dhe prej andej drejt SHBA-ve. Por mirënjohja e Johanna Jutta Neumann nuk rreshti kurrë.

"Lulja e Vlorës" e Anna Kohen

Pikërisht kur Johanna teenager do të largohej nga Shqipëria, në Vlorën buzë detit do të lindte Anna Kohen, e cila do ta tregojë historinë e familjes të saj hebrenjve në librin e saj titulluar Lulja e Vlorës, The Flower of Vlorë, që më 6 shtator ka filluar të shitet në Amazonë në tri versione, ndërsa përkthimi në shqip nga Edwin Robert Shvarz del në nëntor.

"The Flower of Vlorë" e lexova me një frymë. Anna Kohen do ta vazhdojë historinë aty ku e kishte lënë Johanna Neumann, duke plotësuar pazëllin e saj jo si e mbijetuar por si dëshmitare.

Në kohë të ndryshme, të dyja Johanna dhe Anna, emigruan në Amerikë, Johanna më 1945, Anna më 1971. Në Amerikë ato do të takoheshin duke i caktuar vetes misionin t'i tregojnë botës se Shqipëria ishte vendi i vetëm në Europë që i mori në mbrojtje hebrenjtë.

Në librin e saj Lulja e Vlorës, Anna Kohen ua atribuon këtë meritë gjithë popullit shqiptar.

Libri është autobiografik, i shpalosur

përmes një narracioni që të rrëmben, ndërthurur me historinë e shqiptarëve që është fshehur nga konjunkturat e regjimit totalitar.

"Lulja e Vlorës" ka një vlerë historike dhe dokumentare, pasi aty rrëfëhet jo vetëm për jetën e një familje dhe komunitetit hebrej në Vlorë, por hidhet dritë se kur e qysh komuniteti i hebrenjve ka nisur të vendoset në trojet e Shqipërisë aktuale. Prej mbi dy mijë vitesh përpara, gjatë inkuizicionit spanjoll deri tek Holokausti. Sepse janë mikpritur.

Anna Kohen hedh dritë për hebrenjtë Romaniotë, degë e lashtë e hebrenjve nga e ka edhe prejardhjen. Romaniotët, vendosur që në kohën e bizantit nëpër qytetet e Greqisë të sotme si Janinë, Artë, Kavallë, (dikur ishin qytete të vilajetit të Janinës), kishin ardhur në Shqipëri prej shekullit XVIII, duke jetuar, punuar, ruajtur fenë, gjuhën dhe traditat hebrenjve. Familja e Annës jetonte në Janinë si pjesë e komunitetit Romaniot me rreth 2000 vetë. Vetëm rreth 200 prej tyre mbijetuan sepse gjatë Holokaustit u deportuan nga Janina nëpër kampet e përqendrimit. Vetëm e jema dhe daja mbijetuan nga familja e nënës së Annës.

Ndërsa gjyshi nga babai i Anna Kohen vendosi që bashkë me gruan e djalin, Davidin 18 vjeçar, të emigrojnë në Vlorë për të ndërtuar aty jetën duke iu bashkangjitur komunitetit Romaniot dhe atij hebre.

Historiografia shqiptare e diktaturës ka fshehur gjithçka, duke mbjellë terr dhe injorancë. Anna Kohen, bën me sukses edhe historianen, sepse historia e familjes të saj është fragment i historisë të komunitetit, që konservoi kulturën e hebrenjve Romaniotë, traditat, gjuhën dhe fenë edhe në Shqipërinë e diktaturës që e ndalonte besimin fetar.

Komuniteti i hebrenjve ishin ngulitur në trojet shqiptare kohë pas kohe, në kohë kritike dhe dramatike për t'i shpëtuar persekutimeve, sikur edhe komuniteti i armenëve që u vendos në Shqipëri për t'i shpëtuar genocidit të perandorisë osmane.

Shqipëria ishte Parajsë për Hebrenjtë

Anna Kohen tek Lulja e Vlorës zbulon të vërtetën e madhe se gjatë Holokaustit, Shqipëria ishte Parajsë për Hebrenjtë. Anna nuk e ka përjetuar Holokaustin se nuk kishte lindur ende, por familja e saj po. Gjyshërit, prindërit dhe vëllai bebe po, të cilët gjatë pushtimit

nazist u larguan nga Vlora për tek familja e Kadri e Vera Lazaj në fshatin Trivëllezër. Aty imami Musa Sinani u kishte ndryshuar emrat, pra kuptohet se ishte orientim i qeverisë, sikur e tregon edhe Johanna Jutta Neumann. Gjyshi Elia, mori emrin Muhamet; gjyshja Anetta, Fatime; babai nga David, Daut; nëna Nina u quajt Bule dhe vëllai Elio, Ali.

Ndërsa në anën tjetër të Europës, Elie Wiesel ngrinte zërin duke parë se qytetërimi Europian kishte humbur çdo vlerë, Anna Kohen i është për jetë mirënjohëse Familjes Lazaj dhe shqiptarëve. Dhe, për ta bërë mirënjohjen të mbijetojë, Anna Kohen shkruan "Lulja e Vlorës", si një trashëgimi që ua le pasardhësve të saj, por falë plotfuqishmërisë që gëzon e vërteta, edhe si pjesë e jetës edhe si letërsi, "Lulja e Vlorës" sjell vlera historike, dokumentare dhe letrare. Sepse, duke lexuar autobiografinë e Anna Kohen, kupton se letërsia dhe realiteti janë binjakë. Jeta e Anna Kohen dhe familjes së saj i ngjan një romani me happy end, që meriton një dorë mjeshtri si Steven Spielberg për t'u xhiruar, për t'i treguar botës mbarë se gjatë Holokaustit pati një vend të vetëm në Europë si Shqipëria ku asnjë hebre nuk u spiunua, nuk u dënua dhe nuk u deportua në Auschwitz, Treblinka, Buchenwald a gjetkë, falë Besës dhe kodit të nderit të shqiptarëve.

Libri ka momente shumë emocionuese, kjo falë sinqeritetit dhe dashurisë me të cilin është shkruar nga Anna Kohen. Anna Kohen ka lindur në Vlorën e saj që e do fort, ku familja kishte filluar ta ndërtonte aty jetën prej vitit 1938. Anna Kohen shkruan "Megjithëse nuk kam patur kurrë shtetësinë shqiptare unë e kam konsideruar veten një hebreje shqiptare apo hebreje shqiptaro-greke."

Më emocionon shumë ky pohim i Anna Kohen dalë nga shpirti i saj dhe vuaj e qaj me lot që ky komunitet tashmë është shpërngulur për shkak të diktaturës komuniste dhe tranzicionit. Mendoni hebrejtë prej rreth dy mijë vjetëve kishin filluar të nguliteshin në Shqipëri dhe po shpërngulen pothuaj të gjithë.

Është shumë e trishtë dhe e dhimbshme se si një personalitet si Anna Kohen, që e konsideron veten hebreje shqiptare, iku nga vendi që e deshi dhe e shpëtoi! Por me këtë rast duhet të vlerësohet guximi i babait të saj që e largoi familjen nga regjimi komunist drejt botës së lirë, sepse diktaturat janë njëllor, si ato të zezat ashtu edhe të kuqet, pasi mbështeten në persekutimin e njeriut.

Me figurën e Anna Kohen si personazh kam mbi tre dekada që njihem, prej vitit 1989 kur u kthye në Shqipëri për herë të parë pas largimit në 1966, ashtu edhe për faktin se Anna Kohen është shumë e përfshirë në jetën sociale të komunitetit Shqiptaro-Amerikan, si një mjeke shumë e suksesshme, si veprimtare e shquar në mbështetje të gruas me shoqatën Motrat Qiriazi që ajo e drejtoi mbi dy dekada, për mbështetjen e shqiptarëve të Kosovës gjatë konfliktit, për sensibilizimin mbi rolin e shqiptarëve në mbrojtje të Hebrejeve gjatë Holokaustit. Ndërsa historinë e jetës nuk ia dija dhe as nuk mund ta merrja me mend. Histori romani.

Të dyja, Johanna Jutta Neumann që u largua nga Shqipëria kur në Vlorë sapo kishte lindur Anna Kohen, fati i bashkoi në SHBA. Të dyja këto zonja të nderuara jo vetëm u bënë avokate të shqiptarëve, por edhe e treguan të vërtetën e kulluar, ndërsa ishte manipuluar nga regjimi komunist dhe lënë në errësirë nga tranzicioni i komprometuar. Të dyja tregojnë dy anë të së njëjtës monedhë, të ndaluar e censuruar nga regjimi komunist. Johanna Jutta Neumann hedh dritë se shpëtimtarët e tyre ishin "kuislingët" apo armiqtë e regjimit Hoxhist, të cilin Anna Kohen e përshkruan si një diktaturë me të gjitha atributet e një shteti totalitarist.

Anna Kohen dhe Johanna Jutta Neumann janë dy hebreje që i bashkon mirënjohja dhe dashuria për Shqipërinë dhe shqiptarët. Por midis tyre ka një ndryshim. Jutta Neumann është hebreje gjermane nga Hamburgu, ndërsa Anna Kohen hebreje shqiptare nga Vlora, që e do fort qytetin ku ka lindur, detin, perëndimin e diellit që ajo vizatonte kur ishte fëmijë me një varkë me yllin e Davidit duke lundruar bosh pa njerëz mbi Adriatik.

(Vijon në faqen 15)

ExLibris - sponsor medial i konferencës shkencore ndërkombëtare, "ÇËSHTJE TË GJUHËS, LETËRSISË DHE PËRKTHIMIT LETRAR".

Fakulteti i Filologjisë i Universitetit "Fehmi Agani", Gjakovë

DISA KËSHILLA PËRKTHYESVE TË VEPRAVE LETRARE NGA MAQEDONISHTJA NË GJUHËN SHQIPE

Berton SULEJMANI
Universiteti i Tetovës

Në këtë kumtesë do të trajtojmë disa nga gabimet më të shpeshta që i kemi vërejtur gjatë përkthimit të veprave letrare nga gjuha maqedonase në gjuhën shqipe. Gabime kemi vërejtur edhe te përkthimi i titujve të veprave letrare, të njëjësive frazeologjike, të toponimeve etj. Teoricienët e përkthimit letrar, prej kohësh, janë të ndarë në dy grupe: ata që janë për përkthim besnik dhe ata që janë për një përkthim të lirë. Andaj, një përkthyes i mirëfillt letrar, duhet ta dijë se kur duhet të jetë besnik ndaj gjuhës së veprës origjinale dhe kur të ketë liri gjatë përkthimit.

Në çështje të përkthimit lirisht mund të themi se shumë njerëz na dalin trima, shumë të ditur. Madje, mund të ketë edhe nga ata të cilët gjatë jetës së tyre dy-tre libra nuk i kanë lexuar, por vazhdimisht japin mendime nga të gjitha anët, pa kuptuar se ç'është përkthimi, thelbi i tij. Dhe të tillëve, për fat shumë të keq u besohen, veç tjerash, t'i "masakrojnë" tekstet e ndryshme, madje edhe tekstet që u kushtohen të padjallëzuarve, fëmijëve. Teoricieni i njohur i përkthimit Gjorgjes Munin (Georges Mounin) jep dy mënyra përkthimi: 1. Me syze të tejdukshme, lexuesi lexon një vepër sikur ta ketë shkruar një fqinj i pallatit. Gjuha e huaj nuk ka lënë asnjë shenjë mbi përkthimin; 2. Me syze të errëta, këto janë përkthime ku lexuesi e ndjen përnjëherë se po lundron në një territor të huaj. Fryma e gjuhës së huaj ndihet përmes tërë veprës¹.

Përkthimi është një veprimtari psiko-gjuhësore ushtruar nga dikush me gojë a me shkrim me qëllim komunikimi midis bashkësish a individësh që nuk flasin të njëjtën gjuhë. Në rastin e përkthimit letrar, kjo veprimtari ka një rezonancë "estetike"².

1 Marrë nga libri i Qemal Muratit, *Manual i thënieve për gjuhën*, Prishtinë, 2011, f. 247-248.

2 Edmond Tupja, *Këshilla një përkthyesi të ri*, (botimi i dytë), Onufri, Tiranë, 2000, f. 11-12.

Sigurisht që po. Por, është e vërtetë që nuk e mëson dot notin pa u futur në ujë, veçse me siguri bëhesh notar më i mirë duke e racionalizuar praktikën, përvojën tënde prej notari³.

Teoricienët e përkthimit, prej kohësh, janë ndarë në dy grupe:

1. *ata që janë për përkthim besnik* – janë më afër jo vetëm ideve, por edhe fjalëve të tekstit origjinal;
2. *ata që janë për një përkthim të lirë* – janë më larg formës e, shpesh, jo fort pranë ideve të tekstit origjinal.

Për të qenë më konkret, do të ndalemi te përkthimi i titujve të veprave letrare. Praktika e përkthimit ka treguar se zakonisht titulli i një teksti – roman apo vjershë goftë ky – përkthehet në fund, pasi është përkthyer teksti në tërësinë e vet. Përkthyesi e sheh titullin jo vetëm me syrin e përkthyesit, por edhe me atë të lexuesit të cilit i drejtohet teksti i përkthyer. Përkthyesi mund ta ndryshojë pjesërisht a tërësisht titullin e tekstit të përkthyer.

Në shumë raste të përkthimit të titujve, kemi të bëjmë me përkues të plotë, sepse vetë titujt janë pa nëntekst, si për shembull: *Les Misérables* / *Të mjerët*. Por, Edmond Tupja na jep një shembull konkret për këtë, pra për rastet kur nuk kemi të bëjmë me një përkues të plotë: gjatë përkthimit të novelës me titull *L'Invitation* të Klaud Simonit (Claude Simon), nobelist francez, fillimisht e përktheva *Ftesa*, por, ngaqë në këtë novelë flitet vazhdimisht për pesëmbëdhjetë të ftuar, ia dhash trajtën *Të ftuarit* – shkruan Tupja.

Libri i Prustit *Un amour de Swam* – *Një dashuri e Suanit* (përkues i fjalëpërfjalshëm), por pasi në libër bëhet fjalë për historinë e njëjës prej dashurive të Suanit, pra ky personazh nuk kishte dashuruar vetëm një herë, andaj përkthimi më i natyrshëm është *Kur dashuronte Suanit*. Mirëpo, po të kishte dashuruar vetëm një herë, kështu do të mund ta përkthenim *Një dashuri e Suanit*.

Edhe te përkthimi i veprave letrare nga gjuha maqedonase në gjuhën shqipe kemi vërejtur lëshime qysh në përkthimin e titullit të veprës. Libri i Sllavko Janevskit (shkrimtar maqedonas) *Цела зад седумте јачену* – *Fshati prapa shtatë drurëve të frashërta* (përkues i fjalëpërfjalshëm). Para se ta bëjmë përkthimin përfundimtar të titullit të veprës në fjalë, është mirë të shihet se mos titulli në maqedonisht është ndonjë frazeologji. Sipas mendimit tim, po, është frazeologji, sepse në vepër askund nuk flitet për drurët e frashërta, por për fshatin e largët, për fshatin që ndodhet në ndonjë malësi të thellë. Andaj përkthimi më i natyrshëm është *Fshati pas shtatë kodrinave*.

Njëjtë, pra kujdes të veçantë, përkthyesi duhet të kenë gjatë përkthimit të njëjësive frazeologjike, si: nga **a**-ja e deri te **zh**-ja (nga fillimi deri në fund) *od a do u* (e jo siç e kemi vërejtur në përkthimet nga maqedonishtja në gjuhën shqipe **nga a-ja deri te sh-ja*, sepse shqipja zh-në e ka shkronjë të fundit dhe duhet të jetë *nga a-ja e deri te zh-ja*); *Кратко и јасно* = shkurt e shqip e jo: shkurt e qartë etj.

Krahas frazeologjive, përkthyesi nuk mund t'i shkruajë, bie fjala, emrat e përveçëm në trajtë të pashquar, duhe u mbështetur në gjuhën nga e cila përkthejmë si, p.sh.: **Nëna e Antonit i çoi fëmijët te dhoma* duhet: *Nëna e Antonit i çoi fëmijët te dhoma* etj.

Për në fund, jam i bindur se roli i përkthyesve shqiptarë ka qenë, është dhe do të jetë shumë i rëndësishëm për shoqërinë shqiptare e për gjuhën shqipe, sidomos në epokën e teknologjisë, përkthetit e mirëfilltë, po japin ndihmesë edhe në krijimin e fjalëve të reja (bukëthekëse këmishënat etj).

3 Po aty, f. 13-18.

1

Në Prishtinën e dikurshme, që jo shumë njerëz e njohin, e mbase ka të atillë që kurrë nuk kanë dëgjuar për të, njerëzit ishin—thujse—të qetë, çdo ditë ishte e thjeshtë dhe teje normale. Rrugëve të saj, dëgjoheshin zërat e lypsarëve për të fituar bukën e gojës; Në atë kohë, duket se qyteti kishte tjetër trajtë, një pamje dhe një frymë ndryshe nga kjo që e ka sot. Në qytet u ndaluan hyrjet e bujqve me karrocet e tyre me kuaj, u ndalua shitblerja e gjësë së gjallë në tregjet brenda qytetit, u ndalua shumëçka vetëm e vetëm që qyteti të merrte trajtën e një prej qyteteve më të reja të kohës, ndonëse sërish do mbetej nga të fundit e federatës. Godinat e larta morën vrullin e ndërtimit. Shumë nga objektet qindraçeqare u shkatërruan në emër të rimëkëmbjes dhe modernitetit të kohës. Në këtë qytet nuk kishte shumë turistë. Edhe ata pak që ishin, vinin nga qendrat e mëdha si Beogradi apo Sarajeva, për të shkuar poshtë në jug. Godinat e vjetra, me pullazet e tyre të hirta dhe me oborret me kalldrëm, dukeshin po aq të reja sa që ishin dikur, sado që shumë nga to u shkatërruan për t'i lënë vendin atyre të reja.

Veç tjerash, ky qytet pa lum kishte edhe hotelin "UNION" të pozicionuar në qendër pranë teatrit. Në fakt, ai nuk ishte tamam një hotel, ndonëse i tillë u quajt. Më shumë ngjasonte me një bujtinë, por me kushte më të mira, megjithatë, do ta quaj "hotel", sepse ashtu cilësohej. Aty njerëzit mund të akomodohen për një natë, disa net, apo edhe për më gjatë – muaj për shembull.

Hoteli përbëhej nga gjithsej dy kate.

Nuk ishte kushedi se çfarë hoteli, por sa për akomodim të përkohshëm, ishte i rehatshëm. Ditëve të zakonshme të punës, mëngjesi shërbehej në ora shtatë e tridhjetë minuta, ndërsa në fundjavë, në tetë e çerek. Dreka dhe darka nuk përfshiheshin në pagesën e dhomës. Por kishte shumë ndër klientë që kërkonin ushqim shtesë në vakte të ndryshme të natës. Kuptohet, të gjitha këto ishin me pagesë të veçantë. Orenditë nuk ishin kushedi se çfarë materiali a ngjyre. Nuk ishin fort të bukura, ishin të dala mode, por ama të rehatshme. Jashtë derës kryesore të hotelit, në të dy anët e saj, gjendeshin dy vazo të mëdha qeramike të ngjyrosura e zburkuara me stil, të cilat fatkeqësisht mbanin vetëm trupat dhe degët e thara të luleve jasemin. I ftohti i thatë që kish filluar të marrë malin në atë periudhë të vitit, nuk kishte lënë asnjë petale në ato degë.

Me të hyrë brenda, zilja e derës do tringëllonte si përherë, duke të të sjellë një nga shërbyesit e hotelit që të të udhëzonte a ndihmonte me kërkesat tua. Në reception të priste Hava, përgjegjësjë e stafit. Ajo ishte një grua rreth të pesëdhjetave, e cila sa kishte filluar të thinjëj. Sekush nga punonjësit e hotelit, gjendej në vendin e vet të punës – kjo e mbante hotel Unionin ende funksional dhe të dashur për një akomodim të përkohshëm.

Të dielën, edhe pse nuk punohej, Arbër Begu u ngrit herët në mëngjes, ashtu si çdo ditë tjetër të jetës së tij. U ngrit, u vesh dhe doli. Zbriti shkallët deri në katin e parë, dhe pa thënë një fjalë të vetme, doli nga hoteli. Për zonjën Havë, tash e një kohë që bërë e zakonshme që çdo dy javë në ditë të diel Arbëri të dilte herët në mëngjes, pa thënë asnjë fjalë, e pa përhëndetur njeri të gjallë, qoftë me gojë a me kokë. Tashmë as ajo nuk përpiquej më t'i fliste e ta përhëndeste, ashtu siç bënte në fillim, kur ai sapo që vendosur në hotel. Shpesh ajo mbetej e habitur se si rioshi dilte në atë përpikëri kohore. Fiks në shtatë e tridhjetë minuta. Gjithmonë Hava shikonte orën që ishte vendosur për kundruall saj. Çdo e diele "e çuditshme" (siç e quante zonja Havë) ishte e diele shtatë e tridhjetë minutëshe.

Askush nuk e dinte se ku dilte Arbëri në atë kohë.

Dilte, zhdukej për rreth dy orë, dhe më pas kthehej në hotel. Nuk takohej me askënd, nuk i fliste askujt, dhe askush nuk dinte për fatin e tij, për ato dy orë të mistershme e të pakuptimta.

Me të ardhur në hotel, ai u ngjiti lart duke përdorur shkallët. Kurrë nuk përdorte ashensorin. I turbullonte stomakun dhe i shkakonte të vjella. Shkallët që të dërgonin në katin e dytë ishin të gjata e të ngushta. Ishte një tip korridorin në të cilin vetëm dy veta mund të kalonin lirshëm, pa u penguar tek njëri-tjetri. Tek po ngjiste shkallët, nga sipër tyre po zbriste Toni, shërbyesi më i ri i hotelit. Filloi punën me të mbushur të tetëmbëdhjetat. Gjithmonë ishte i sjellshëm dhe punëtor.

- Mirëmëngjesi zotni Begu! – tha plotëzë e dashamirësi.

Por Arbëri nuk reagoi aspak. Madje as nuk e shikoi në sy. Ai thjeshtë vazhdoi rrugën e tij për në dhomë, gjersa Toni mbeti i habitur e i shukurat nga sjellja që iu dha. Duke mos ditur se si të reagoj a çka të veproj, ai thjeshtë vazhdoi rrugën poshtë shkallëve dhe u ndal tek Hava në reception.

- Ej! – thirri Toni, që ta shpërqendronte Havën nga punët e saja. – Çka pat ky?

- Është e diel. – ia ktheu ajo.

- Ouu... po. Hëh... nuk e kuptoj se çka drejtin ka.

QYTETI PA LUMË

Tregim nga
Andrin Kabashi

- Puna, jetesa, situata politike, të ardhurat. Me pak fjalë, është i lodhur nga jeta, çunak.

- Jo, jo... – ia preu Toni. – Kjo nuk mund të jetë një arsye kaq e thjeshtë. Këtu ka diçka më tepër.

- E çka mund të ketë më tepër?
- Nuk e di, thjeshtë... ajo që thua ti është shumë e thjeshtë për gjendjen në të cilën ndodhet ai. Po të ngjante me atë që thua, ai do kishte të njëjtën fytyrë çdo ditë. Të dy e dimë se çdo dy javë në ditë të diel shohim të njëjtën fytyrë. Kjo nuk mund të jetë kaq e thjeshtë.

Pa shprehur lëvizje në fytyrë, nga poshtë banakut Hava mori një leckë dhe një detergjent pastrimi.

- Merri! – tha ajo. – Do të të duhen për sallën e ngrënies. Mëngjesi ka mbaruar!

Sakaq Toni mbylli gojën dhe u nis për në sallë. Mendimet e tij dukeshin mendime pavend e të kota para zonjës Havë. Ajo i cilësonte ato si mendime të një të riu që sapo kish filluar t'i bjer brisk fytyrës e që s'i kish rënë ende në fill kuptimit të vërtetë të jetës. Mendime të ngutura, me pak fjalë.

Ditë më dimër janë të shkurta. Dhe duke ditur se ajo ish ditë e diel, nuk kishte shumë qarkullim njerëzish në hotel. Të gjithë kryesisht ishin në dhomat e tyre duke pushuar, në përjashtim të stafit, i cili duhej të qëndronte në pozitën e vet, edhe pse nuk kish njerëz që kërkonin ndonjë shërbim. Ndonëse hoteli kish rënë në njëfarë qetësie, kuzhina nuk ishte e qetë. Jo se do gatuhej kushedi se çfarë ushqimi a specialiteti, por do gatuheshin biskotat e zotni Begu, siç e thërriste Toni Arbërin. Ky djalë me të vërtetë ishte i çuditshëm. Sipas "traditës", çdo dy javë në ditë të diel, Rama, kuzhinieri i hotelit, i gatuate biskota. Asnjëri nga shërbëtorët nuk pranonte t'i dërgonte porosinë Arbërit. Të gjithë e konsideronin të marrë. Duke qenë se Toni ishte më i riu ndër ta, gjithmonë ngarkohej me detyrat që të tjerët nuk arrinin dot t'i bënin.

"Tring, tring, tring!" – tringëlloi zilja e kuzhinierit me mustaqe të zeza.

- Porosia është gati, djalë! – bërtiti ai. – Eja ta marrësh!

Me të dëgjuar thirrjen e tmerrshme që Toni e urrente, u detyrua t'i vihej punës e të luante këmbët.

- Erdha, erdha! – thirri Toni.
- Paç fat! Shpresoj mos të të hajë bashkë me biskota! – ngacmoi Tonin me një të qeshur ironike.

- Ha-h, faleminderit! – dhe eci deri tek ashensori. Priti pak, dhe hyri brenda. Me të mbërritur në katin sipër, u kthye majtas dhe vazhdoi në korridorin e gjatë e vende-vende të errët. Pak para se të arrinte në fund të tij, u ndal para dhomës numër 11. Mori frymë thellë, qetësoi veten dhe trokiti. – "Zotni Begu, biskotat tua!" – Por nuk u dha asnjë zë i gjallë. Sakaq ai vendosi të provoi përsëri, ndonëse i frikësuar. – "Zotni Begu?". Priti, por përsëri asgjë. Doemos duhet të ketë pritur dy apo tre minuta. Në momentin kur Toni mendoi të ikte e ta linte pjetën përballë derës poshtë në tokë, Arbëri hapi derën ngadalë dhe plotëzë qetësi.

- Oh falë Zotit qenkeni mirë! – shfryu Toni. – Mendova mos vallë ju ka ndodhur diçka, apo nuk ndiheni rehat.

Sytë e Arbërit ishin të vdekur. Vetullat i kishin rënë nën sy dhe mezi i dalloheshin. Reflektonte një plogështi dhe një zymtësi teje të madhe.

- Mmm...? Biskotat tuaja zotëri! Janë ashtu siç i keni qejf ju, me sheqer pluhur përsipër. – dëftoi Toni, që nga zori e frika u detyrua t'i buzëqeshte një krijesë që të dukej se donte të të vriste nga momenti në moment.

Arbëri mori pjetën, dhe i pagoi biskotat. I mbylli derën dhe nuk nxori zë së gjalli.

- N—natën e mirë zotni...!

Dhoma e tij ishte e errët, dhe jo shumë e madhe. Nuk kishte diçka të veçantë në të. Kur Arbëri ia përplasi derën në fytyrë Tonit, u kthye me kurriz nga dera dhe u nis për në shtrat. Ecte ngadalë, sikur të kishte mëkatet e botës mbi shpinë. Edhe pse korridorin ishte i shkurtër e i ngushtë, shkua për në shtrat i dukej me të vërtetë shumë larg. Ishte aq larg, sa që u ul në karrigen që kish pranë. U ul dhe vendosi pjetën

mbi tavolinë. Qëndroi ulur për një kohë të gjatë. Shumë, shumë gjatë.

2

Të nesërmen, kur Arbëri u zgjua, ishte një ditë krejtësisht ndryshe nga ajo se çfarë kishte kaluar natën e mbrëmshme. U ngrit, kreu rutinën e mëngjesit, u vesh me kostum ashtu siç vishej gjithmonë dhe u nis. Doli jashtë dhomë dhe mori poshtë shkallëve. Hyri në sallën e ngrënies, mbaroi mëngjesin dhe doli jashtë.

Ishte tetë e mëngjesit dhe tashmë aty duhet të ishte Rroni, miku i tij më i dashur. Por si përherë, Arbërit iu deshtë të priste. Makinat kalonin kundruall hyrjes së hotelit, njerëzit ecnin me të shpejtë, disa të tjerë ngadalë e të tjerë vraponin për të zënë linjën urbane të mëngjesit. Por Rroni nuk dukej gjëkund... si gjithmonë...

- Më në fund erdhe!
- Më fal, u vonova përsëri apo jo? – pyeti si me shaka Rroni.

Arbëri shikoi orën në dorë dhe iu kthye:
- Shtatë minuta e tridhjetë e shtatë sekonda, tetë sekonda, nëntë sek—

- Arbër! – i ndali fjalën.
- Më fal, hëh! – si në të qeshur.

- Nuk do shkojmë drejtë në zyrë. – ia preu Rroni.

- Pse?
- Kam një takim të rëndësishëm!
- Takim? – pyeti tejet i çuditur.

Rroni dridhej nga emocionet dhe nuk mund të qëndronte në një vend të caktuar. Kapte duart mes vete, i shtrëngonte, i lidhte gishtërinjtë njëri me tjetrin e më pas përshkoi kokën e qafën me duar, duke mos ditur se si t'ia shpreh mikut të tij atë që do të ndodhte. Ku në fund, shpërtheu në fjalë dhe tha:

- Hana ka ardhur në qytet!
- Çfarë? – ia ktheu me të shpejtë Arbëri.
- Hana! Në qytet!

Të dy filluan të hidheshin sa lartë-poshtë nëpër rrugë, përpara hyrjes së hotel Unionit, nga lajmi që kishin marrë.

- Eja! – e kapi për dore Arbërin dhe e tërhoqi poshtë rrugës duke nxituar.

- Kah?
- Luaj këmbët se do vonohem!

Nisën të vrapojnë, ashtu si vraponin kur ishin fëmijë. Në fytyrat e tyre mund të dallohej plotësisht nuri dhe gëzim që ata kishin për takimin që po i priste. Ndonëse në rrugë kishte shumë kalimtar, çështje e vërteta ndër ta edhe të moshuar, ata i mënjanonin fare lehtë. Asgjë nuk e ndali vrapin e tyre.

Disa blloqe më poshtë, ata ndaluan përpara hyrjes së ëmbëltores "Korzo". Mezi merrnin frymë. Kishin vendosur duart në gjunjë dhe merrnin e nxirrnin frymë me sa fuqi që kishin.

- Ishte goxha vrap apo jo?
- Hë-h . . . kujt i thua. Më duket se do vdes Rron!

- Ke kohë të vdesësh, idiot!
- Më dhemb këtu.

- Çka është aty? Mëlçia?
- Ku ta di unë; më dhemb, kaq!

- S'është gjë, e ke nga vrap. Eja të shkojmë.
- Hu-h! Prit! – Arbëri i rregulloi kollaren dhe i drejtoi supet e palltos. – Tani dukesh më mirë. Hajde!

Kur vazhduan, hapi ishte i qetë. Duhet të ecnin pa nxitim, që kur të shkonin në kafenenë e Hotel 'Grand'-it, të mos dukeshin se dihasnin.

- Kohët e fundit më je dukur shumë i heshtur Arbër.

Arbëri ngriti vetullat dhe uli buzët si të thoshte "s'kam ç'të them".

- Ka diçka që nuk shkon? – insistoi sërish Rroni.

- Jo, - tha Arbëri, - s'kam asgjë.
- Atëherë pse rri kështu?
- Si "kështu"?

- S'je në humor; ti ke qenë gjithmonë tipi i gallatës.

Dhe sërish Arbëri nuk foli gjë. Ata ecnin. Rroni shihte herë në rrugë e herë në sytë e Arbërit, ndërsa ai mbante sytë kah rruga, si në frikë për ta shikuar drejt e në dritë të syrit.

- Mos është puna për ndonjë vajzë? Hë-h? – e

shtyu pak me krah.

Arbëri qeshi si në vete me një të buzëqeshur të lehtë duke anuar kokën në anën tjetër.

- Është një vajzë, apo jo? Kush është ajo? – i tha duke qeshur – Kush është? Kush është? – pyeste pa pushim.

- Jo, jo, jo, jo...
- Kush? Kush? Kush? Kush? – i hynte në fjalë. Qeshnin përballë hyrjes së Hotel 'Grand'-it.

- Rron, harroje këtë punë. Mirë jam. Me të vërtetë.

- Shiko, do hyjmë brenda, do mbarojmë punë me Hanën dhe do flasim pastaj. E sheh ti!

Dhe si në gaz sërish, më në fund hyrën. Në mesin e shumë njerëzve, po kërkonin një vajzë të re. Ishte e vështirë ta gjeje, pasi që ajo ishte kafeneja më e njohur e qytetit dhe ishin të shumtë ata të cilët e frekuentonin atë. Por, ja tek ishte! Një vashë me të vërtetë e bukur! Ishte bionde. Kishte veshur një triko të zezë, pantallona bojëkafe, këpucë me takë të shkurtër dhe në kokë mbante një kapele të kuqe. Sytë e saj ishin jeshil, dhe shkëlqenin ashtu si shkëlqen një smerald peridotit. Të hynte thellë në shpirt dhe dukej se të pastronte nga çdo brengë që kishte. Buzët e saj ishin të kuqe. Aq të kuqe sa trëndafil, por jo edhe aq sa gjaku. Ishte një ngjyrë që të bënte për vete që në shikimin e parë.

Me t'u takuar, ata u përshëndetën dhe u ulën, porositën ato që ua kish ëndja të pinin dhe filluan muhabetin. Zakoni e donte që Rroni të fillonte bisedën, pasi që ai ishte ai, që kish kërkuar këtë takim.

- Arbër—Hana; Hanë—Arbëri.

Pas njoftimit tek e tek mes Arbërit dhe Hanës, biseda vazhdoi si çdo bisedë normale. Gjërë shkonin si zakonisht: një bisedë e shkurtër për të kaluarën, pak kujtime qesharake që kishin palët mes vete, pak ngacmime e madje edhe të pathëna tek-tuk të sikletshme. Por ajo që ishte më kryesorja e kësaj bisede, ishte ajo që Rroni tha rastësisht:

- Arbëri është me të vërtetë miku im më i mirë. Hana anoi kokën në drejtim të tijin dhe e pyeti e habitur:

- Më duket mua apo më ke thënë se Donati ishte miku yt më i mirë?

Rroni si me gjysmë zëri, sikur ta përmirësonte veten iu gjegj:

- Po! Ashtu të kam thënë. Pastaj vije Arbëri, sigurisht!

Dhe biseda vazhdoi ndërsa fjalët e Arbërit gjithnjë e pakoheshin më tepër. Ai u duk si të mos ishte aty. Të vetmit që flisnin ishin Hana dhe Rroni, e shumë rrallë Arbëri lëshonte ndonjë fjalë, apo ndonjë buzëqeshje false. Por megjithatë biseda vazhonte, deri në momentin kur Arbëri u ngrit dhe tha se duhet të dërgonte një letër në postë e më pas do merrte rrugën për në zyrë. Rroni nuk ishte në dijeni të kësaj letre, por megjithatë i dha leje të ngrihej e të shkente pas punës që kishte. Ata u përshëndetën, duke e ditur se bashkë, do takoheshin në punë. Ndërsa me Hanën, përshëndetja ishte e një forme tjetër.

Ishte ora nëntë e një çerek, kur Rroni hyri në zyrë dhe pa vetëm Donatin i cili ishte duke shkruar një artikull të ri për gazetë.

- Ku është Arbëri? – pyeti Rroni.

Donati nuk hoqi kokën nga makina e shkrimit, por megjithatë foli:

- Ishte këtu dhe iku. Tha se nuk ndihej mirë. Siç duket ato dhimbjet e stomakut vetëm sa kanë filluar t'i shtohen gjithmonë e më tepër.

Rroni la qantën e tij në tavolinë dhe doli nga zyra me të shpejtë.

- Ku po shkon? – bërtiti Donati, - Rroni!?

Kishin kaluar dy javë që kur Arbëri nuk ishte dukur në punë. Nuk kishte asnjë lajm nga ai. Të gjithë kishin filluar të shqetësohen për të dhe askush nuk e dinte se ku ishte, apo se çfarë po bënte. Thjeshtë, dukej sikur toka të ishte hapur e ai të binte brenda saj po në atë moment, pa lënë as edhe një gjurmë të vetme. Në një ditë nga ditët e javës së fundit, Rroni kishte bërë një përpjekje që të takonte Arbërin në hollin e hotel Unionit, por kur Hava thirri në dhomën e Arbërit që të merrte leje, ajo nuk mori asnjë përgjigje.

"Duhet të jetë në gjumë besoj" – ishte shprehur ajo. Sakaq, e hëna erdhi; në reception të hotel Unionit Toni po rrinte i mbështetur në banakun e receptionit dhe hera-herës ndërronte ndonjë llaf me zonjën Havë.

- Edhe pesë minuta zonjë.
- Hëh?

- Edhe pesë minuta, - drejtoi dorën kah ora në mur – për të shkuar te Begu .

- Ah! Ke filluar edhe ti të bëhesh njëlloj si ai. Toni hoqi dorën nga banaku dhe u drejtua kundrejt saj:

- Çfarë do të thuash?
- E kam fjalën për kohën, - tha Hava gjersa çonte dokumentet sa në një vend tek tjetri. – ke filluar të bëhesh shumë më i përpiktë në detyrat dhe obligimet e tua.

- Eh, tani po flasim për diçka të re! . . . Me që ra fjala tek e reja, e ke parë këto ditë këtej rrotull?

- Për kë e ke fjalën?
- Arbërin pra.

- Jo, s'ma kanë zënë sytë.
- A nuk është pak e çuditshme?

- Djalosh! Fakti se ti apo unë, nuk e kemi takuar, nuk do të thotë se është fundi i botës.

- Por ama kanë kaluar dy javë.

- Atëherë shko tek ai, të kanë ngelur edhe tre minuta.

- Çfarë di ti për të? . . . Më thuaj!

Hava mbeti paska e hutuar sepse nuk e priti një pyetje të tillë me kaq ngulm dhe kaq furi.

- Çfarë do të thuash me çfarë di për të?

- Kam dëgjuar se në hotel ka njerëz që flasin dhe marrin për gojë jetën e tij.

Ajo ngeli një copë herë dhe u afrua më afër drejt Tonit.

- Para pak ditësh ishin dy gra të ulura në kolltukët e hirtë dhe më ranë në vesh disa nga fjalët e tyre. U vërejt qysh në fillim se ishin duke folur për të. Thoshin se u rrit në jetimore pasi që prindërit i vdiqën në aksident me makinë dhe se tërë jetën jetoi nga dera në derë.

- Çfarë?!

- Dhe një gjë tjetër – tha ajo – nuk arrita t’i dëgjoja mirë por, përmendnin diçka varrezat dhe pak më vonë menjëherë përmendën dy javët.

- Thua se shkon në varreza?

Hava tundi kokën dhe ngriti vetullat:

- Nuk e di...

“Tring! Tring! Tring!” – zhurmëroi zilja nga kuzhina.

- Dreq o punë! Ta marr e mira! – mallkoi Toni kur kërcëu prej vendit nga frika.

- Lëri dokrrat djalosh, këto janë vetëm fjalë të kota! Duhet të shkosh. – ia behu zonja Havë si me ironi.

- Do vij sërish! – shprehu Toni, teksa u nis për tek kuzhina dhe goditi lehtas banakun e zonjës Havë – këtu do më kesh!

Veprimet e Tonit ishin të njëlojtat gjithmonë. Mori pjtatën me biskota, hipi në ashensor, u ngjit në kat të dytë, u kthye në të majtë dhe eci deri tek dhoma numër 11. Trokiti në derë dhe si përherë, nuk lajmërohej njeri. Priti për pak dhe trokiti sërish. Filloi të mërzitej me këtë pritje patetike. Thërriste me zë, i binte derës – dhe prapë s’kishte gjë. Kaloi pjtatën në dorën e majtë dhe nxori nga xhepi mbrapa çelësin i cili hapte të gjitha dyert e dhomave.

Rroni ishte duke punuar mbi një artikull në pallatin e shtypit ‘Rilindja’ të cilin e la në gjysmë me të dëgjuar tringëllimën zhurmuese të telefonit të zyrës.

- Alo?

- Përsëndetje! Po ju marrim nga hotel Unioni. Po bisedojmë me Rron Gashin ju lutem?

- Po, unë jam.

- Zoti Gashi ju lutemi paraqituni sa më shpejtë që të jetë e mundur në recepsionin tonë. Ka të bëjë me një të afërmin tuaj, zotërinë Begu.

- Arbëri?

- Po, zotëri Arbër. Ju lutemi të paraqiteni sa më parë që të jetë e mundur.

Ai mbylli telefonatën dhe u nis për tek bujtina. Në rrugë e sipër mendime nga më të ndryshmet i orvatashin nëpër mendje sakaq desh u përplas me një makinë. Ishte i shqetësuar dhe nuk dinte ç’të bënte. Mbetej vetëm që të nxitonte.

Në hyrje të hotelit ishin ndalur dy makina policie dhe një autoambulancë. “Çfarë po kurdis kësaj here Arbër?” pyeti në vete i shqetësuar si në ankth.

- Ju duhet të jeni Rron Gashi? – pyeti zonja Havë.

- Po unë. Çfarë ka ndodhur me Arbërin?

- Miku juaj zotëri...

Rroni vrapoi drejtë shkallëve për tek dhoma e Arbërit, por ajo se çka pa ishte komplet jashtë asaj se çka ai donte të ishte. Dhoma ishte e mbushur me policë dhe personel mjekësorë. Arbëri ishte i shtrirë përtokë në mes të dhomës dhe ishte pandjenja. Rroni iu afrua duke shpresuar për ta ndihmuar, por ishte e kotë. Arbër Begu, kish ndërruar jetë në mënyrë misterioze, pa dëshminë e askujt!

Një orë më vonë, ekipet e hetuesisë kishin rrethuar hotelin dhe kishin mbajtur në mbarëvajtje çdo person i cili pretendohet të kishte pasur kontakt me të ndjerin. Tashmë, hotel Unioni ishte shndërruar në një skenë krimi.

3

Muaj më vonë, Rroni u pa në zyrën e tij në pallatin e shtypit “RILINDJA” duke shkruar një artikull për gazetë.

NJË HISTORI NGA ‘UNIONI’

Pak muaj më parë mora lajm mbi vdekjen e mikut tim. Gjithçka ishte kaq e paqartë, kaq e errët dhe e pakuptueshme. Mora një telefonatë nga recepsionistja e hotelit ku Arbëri qëndronte, më tha të shkoja me të shpejtë sepse diçka kishte ndodhur. Toni, shërbyesi i ri i hotelit, kishte detyrë që t’i çonte Arbërit biskota në dhomën e tij. Kishte raste kur Arbëri nuk përgjigjej qysh në fillim dhe atij i duhej ta priste, por ama në atë natë—në atë natë Arbëri nuk u përgjigj fare, sado që thirrjet e Tonit ishin të shpeshta. Sakaq në një moment, djaloshi i ri vendosi ta hapte derën e t’i linte biskotat brenda, por brendia i

doli të ishte ndryshe nga se e priste. Arbëri kishte qenë i shtrirë përtokë dhe pa ndjenja. Sigurisht se emocionet dhe frika e kishin kapluar nga këmbët e deri në gjoks të shkretnin, sa që kishte dalë me të shpejtë nga dhoma për të kërkuar ndihmë poshtë në recepsion.

Ekipet e shpëtimit kishin ardhur me të shpejtë. Pak më vonë shkova edhe unë. Kur hyra në dhomën e tij, pash mjekë e policë që po e shqyrtonin rastin. Trupi i tij kishte një ngjyrë gri në jeshile dhe koka i rrinte në anë. Kur ata po e mbulonin me – këtë më duhet ta heq*

Përpos disa ilaçeve antidepresantë për të cilët unë nuk isha në dijeni se Arbëri i konsumonte, policia kishte gjetur një preparat helmues në sirtarin pranë shtratit. E njëjta substancë që ishte gjetur në pjtatën e tij të biskotave. Hetimi i rastit kishte marrë kohën e vet të mjaftueshme. Personeli i hotelit ishte intervistuar për ndonjë të dhënë apo deklaratë në lidhje me viktimën dhe ishin cekur sjelljet e çuditshme dy javore të tij, pa harruar biskotat me sheqer pluhur – ku në fund, në pamundësi të gjetjes së ndonjë prove për vrasje nga jashtë, çështja mori titullin e vetëvrasjes.

Disa ditë pas ceremonisë së varrimit, u paraqita në spitalin e qytetit për të marrë raportin mbi vdekjen e tij. Infermierja plakë e sportelit të spitalit, më dha një dosje në të cilën shkruhej “Arbër Begu 1”. M’u duk si një gabim rasti, ama nuk i kushtova shumë vëmendje. E hapa dhe fillova ta lexoj. U çudita që në dosje gjendeshin dokumentet e një foshnjës.

- Më falni zonjë por, keni ngatërruar emrin si duket. Këto janë dokumentet e një foshnje.

- Oh, ti dashke vëllain tjetër.

- Nuk po ju kuptoj zonjë.

- Arbër Begu që vdiq së voni, apo jo? – më pyeti.

- Po zonjë.

Mori një dosje tjetër dhe e vuri në krah të asaj që kisha. Në dosjen që solli shkruhej “Arbër Begu 2”

- Kjo është dosja që po kërkon.

- Çfarë deshe të thuash me “vëllain tjetër” zonjë?

- Nuk jua ka thënë?

- Kush?

- Arbëri i dytë, djalosh. Arbër Begu u lind njëzeteshtatë vjet më parë, në këtë spital. Vdiq kur mbushi dy javë. Unë isha kujdestare mamie në lindjen dhe kujdesin e tij gjatë dy javëve të inkubimit. Dy vite më vonë, në të njëjtën datë të lindjes u lind i vëllai i tij, i cili mori emrin e të vëllait – ai për të cilin kërkoje raportin.

Mora raportin mbi vdekjen e Arbërit dhe dola i tronditur nga spitali, pa i thënë një fjalë infermieres plakë. Zbrita shkallët dhe në dalje të spitalit, mora një taksi. U ula në ulësen e pasme dhe mbaja kokën me duar duke mos kuptuar atë që po ndodhte.

Shkova në varreza. Kërkova nga varrmihësi që të më çonte tek varrezat e vjetra duke i treguar edhe emrin se kë po kërkoja, dhe ja tek ishte – një varr fëmijë ku në gurë i shkruante “Arbër Begu” i vdekur njëzeteshtatë vite më parë. Në anë të varrit ishin disa lule që në sy ngjanin thuaje të freskëta. E pyeta varrmihësin se kush i kishte sjellë dhe shkurt më tha: “I vëllai”.

Tashmë gjithçka po merrte trajtën dhe rrjedhën e saj.

Arbëri u rrit në jetimore, prindërit i vdiqën në një aksident trafiku kur ishte vetëm shtatë vjeç. Qysh në rini të hershme punonte që të kishte nga të merrte të ardhura. Pas largimit nga jetimorja, nisi të banonte nëpër dhoma a bujtina me qira, siç ishte së fundmi hotel Unioni. Shpesh kur nuk gjente se ku të flinte, vinte tek unë për disa javë, por kurrë njëherë nuk më tha se vuante nga depresioni. Vazhdimisht kërkoja të dija se çka mund ta kishte shtyrë Arbërin që t’ia hiqte vetes. Ndoshta për mua nga këtë jashtë, ishte një veprim i gabuar. Në fakt, ndoshta pa ndoshta, ai ishte veprim i gabuar, por doja të dija se çka ia mbylli sytë Arbërit që të mos e shihte. Në anën tjetër, nuk është se e bëri nga qejfi apo kënaqësia. Për fat të keq rruga iu bllokua dhe nuk arriti ta kapërcente gardhin. E megjithatë kjo që po shkruaj është e lehtë për t’u thënë nga ana ime, por sa e vështirë duhet të ketë qenë për të.

Ndodhi që një ditë të rastis mbi një ese filozofike me titull “Absurdi dhe vetëvrasja”. Më ngacmoi ky titull, por akoma dhe më shumë më ngacmoi ajo se çka shkruhej në të kur tha se: “Kriza fillon me diçka që është pothuajse gjithmonë e pakontrollueshme. Gazetat shpesh flasin për “brenge intime”, ose për “sëmundje të pashërueshme”. Këto shpjegime janë të vlefshme. Por mund të ndodhë që atë ditë një mik i njeriut, të dëshpëruar i ka folur ftohtë. Ky është fajtori, sepse vetëm kaq mund të mjaftojë për tu dhënë rrokullimën gjatë pakënaqësive dhe gjithë mërzitjeve që qëndronin pezull.”

Me këtë, më në fund kuptova se një dozë të fajit e kisha edhe unë. Unë, ai të cilin e deshi Arbëri si vëllain e tij dhe ai që ia ktheu shpinën përfundimisht.

Rroni ndryshoi ca fjalë nga shkrimi, disa të tjera i hoqi e disa i shtoi, por ama ajo që deshi të thoshte mbeti po e njëjta. U ngrit nga karrigia dhe nisi për shtyp shkrimin e tij.

(Vijon nga faqja 12)

Familja Kohen nuk pranon të jetojë në regjimin komunist

Anna Kohen shkruan me dashuri të madhe për jetën e familjes Kohen në Vlorë, për gjyshen Anette që mbante timonin e shtëpisë, për biznesin familjar të ngjyrosjes dhe shitjes të shallave plot ngjyra që i prodhonin vetë, për edukatën e punës që Anna e kishte marrë që fëmijë, kur zgjohet në dy të natës e vinte një gur për nënën e saj në rradhën e dyqaneve ushqimore apo kur tre fëmijët ngriheshin në orën 4 të mëngjesit për të ndihmuar në punët e biznesit. Anna tregon me krenari se ajo ishte edukuar për të arritur gjithçka me punë, djersë dhe ndershmëri.

Anna tregon për Vlorën dhe “Rrugën e Çifutëve” sikur e quanin që banohej nga komuniteti i hebreyje, me të cilët ndanin në sekret të plotë kremtimet e festave dhe traditave hebraike, por Anna tregon se midis hebreyje të Vlorës dhe vlonjatëve kishte marrëdhënie shumë të bukura dashurie dhe respekti.

Anna Kohen krenohet në libër me Vlorën e saj dhe me komunitetin e hebreyje që kanë jetuar në qytetin bregdetar. Anna tregon se si Ismail Qemali posa u firmos pavarësia e Shqipërisë me bashkfirmëtarët e tjerë shkoi të festonte në familjen hebreyje Kantozi, fakt që tregonte se komuniteti i hebreyje në Vlorë ishte me ndikim e gëzonte autoritet dhe emër të nderuar.

“Lulja e Vlorës” e Anna Kohen hedh dritë në realitetin e kohës ku jetoi duke mbajtur qëndrim kritik ndaj diktaturës komuniste Hoxhiste dhe Sigurimit të Shtetit, shkaku që familja Kohen të mos pranonte të merrte shtetësinë dhe me 7 anëtarë, 28 vite pas vendosjes së tyre në qytetin bregdetar, më 1966 do ta linte Vlorën dhe Shqipërinë. Ju kujtohet kur në vitin 1938 gjyshi Elia, gjyshja Anetta dhe biri i tyre Davidi 18 vjeçar nga Janina vendosën të shtrinin rrënjët në Vlorë. Më 1942 Davidi u martua me Ninën dhe më 1943 u lind Elio, fëmija i parë. Familja do të rritej pas Luftës së Dytë Botërore edhe me tre fëmijë të tjerë. Në gushtin e 1945 do të lindte Anna Kohen. Familja Kohen i shpëtoi Holokaustit në Shqipëri, por ata e kuptuan se diktatura Hoxhiste s’kishte ndryshim me nazizmin dhe prandaj vendosin të ikin nga vendi bunker. Familja Kohen nuk e kishte pranuar shtetësinë shqiptare, me pretekstin se do të humbnin pronat në Greqi. Me shumë vështirësi arritën që Elio të niste studimet për inxhinier dhe Anna për mjekë dentiste, por më 1966 David Kohen arriti që bashkë me gjithë familjen të fluturonte me avionin e Alitalia nga Rinasi në Romë dhe prej andej në Athinë e pas disa muajsh nën kujdesin direkt të HIAS, organizatë amerikane në mbrojtje të hebreyje, do të mbërrinin në New York, SHBA. Anna do të përfundonte studimet për mjekë dentiste në Athinë dhe më 1971 do t’i bashkangjitej përfundimisht familjes në New York. Posa do të zbriste nga avioni, punonjësit e HIAS do t’i jepnin në dorë green card duke i uruar mirëseardhjen në SHBA, që Anna ta shijonte e jetonte lirinë e vërtetë.

Më 1989 Anna Kohen kthehet në Shqipëri, me pretekstin për të sjellë një makineri dhuratë për fakultetin e stomatologjisë, por ka si mision të saj in të realizojë largimin nga Shqipëria komuniste për në SHBA edhe të 37 anëtarëve të rrethit të saj familjar. E gjithë jeta e Anna Kohen është një mision për të ndihmuar! Anna Kohen gjithë jetën ka ndihmuar sa ka mundur, hebrey, shqiptarë, Shqiptarë të Amerikës, të Kosovës, gra, qytetarë të Botës në përgjigje të rebelimit aq të drejtë të Elie Wiesel tek Nata se gjatë Holokaustit “njerëzimi nuk pati as baba, as vëlla, as miq, bile as Zot!”

Anna Kohen tregon në librin e saj se njerëzimi shpëton nga Holokaustet apo nga barbaria, a nuk është duke ndodhur një barbari tjetër në Ukrainë, vetëm duke reaguar e duke hequr dorë nga indiferenca dhe heshtja!

Me rrëzimin e diktaturës, Anna Kohen i forcoi lidhjet edhe me Shqipërinë, edhe me komunitetin Shqiptaro-Amerikan në SHBA, ku shquhet dhe respektohet për kontributin e saj të pandalshëm. Më 2012 Anna Kohen me rastin e 100 vjetorit të pavarësisë, e ftuar si Mike Nderi nga shteti shqiptar vjen në Shqipëri dhe me këtë rast shkon në fshatin Trevëllezër, tek familja Laze që strehoi familjen e saj. Kadri dhe Vera Lazaj nuk jetonin më, por takohet me Rokon, djalin e tyre. Synimi i Anna Kohen është që emri i familjes Lazaj të përfshihet në Yad Vashem. Dhe është vetëm çështje kohe. Anna Kohen, qytetare Nderi e Vlorës, nuk harron të kujdeset që Rruga e Çifutëve në qytetin e saj të lindjes, sikur njihej, të emërohet denjësisht “Rruga e Hebreyje”. Anna Kohen po ashtu kujdeset që një rrugë në Durrës të marrë emrin e mikes të shqiptarëve Johanna Jutta Neumann.

Një kull e autobiografisë tek Lulja e Vlorës është edhe familja e Anna Kohen, vajza, djali, dy nipat, mbesa dhe Markusi, dashuria e jetës, i cili bashkë me nënën dhe babain e tij janë të mbijetuar të Holokaustit. Në të njëjtën kohë, por në vende të ndryshme të Europës, gjatë Holokaustit, kur familja e Anna Kohen i shpëtonte duke u strehuar në fshatin Trevëllezër afër Vlorës, familja hebreyje me origjinë polake e Markusit të vogël 7-8 vjeçar do të përjetonte të zezat. Markusi fëmijë e sheh me sytë e ballit se si nazistët i vrasin të vëllain e vogël Olekun, emrin e të cilit kur të lindte do ta merrte djali i Markus dhe Anna Kohen. Markusi ka një histori dramatike, rrëqethëse. Kur më në fund pas Luftës së Dytë Botërore do të shkojnë në Amerikë, në fillim Markusi kërkon të vihet drejtësi, duke marrë hak, por pastaj beson tek drejtësia e shtetit të së drejtës.

Tmerret e përjetuara nga Markusi dhe familja e tij, hebrey polakë të mbijetuar të Holokaustit nxjerrin në pah edhe një herë në libër vlerën e mikpritjes shqiptare përmes “Besës, kodit moral të shqiptarëve”, si një mësim për gjithë njerëzimin. “Lulja e Vlorës” që është vetë Anna Kohen kujton në autobiografinë e saj Talmudin se “një jetë e shpëtuar është gjithë njerëzimi i shpëtuar” – “Whoever saves one life saves the world entire.”

Perëndimi sot është përpara një prove. Kjo provë është Ukraina. Në qytetet e çliruara nga ushtria e Ukrainës po zbulohen varreza masive, me fëmijë, gra, burra e të moshuar! Të gjithë civilë! Zoti është lart në qiell, ndërsa ne që jemi mbi tokë nuk mund të heshtim. Ne duhet të jemi prindër, vëllezër e miq të njëri-tjetrit, si qytetarë të civilizimit Perëndimor por edhe si qytetarë të botës mbarë!

“Lulja e Vlorës” e Anna Kohen e bekon Shqipërinë dhe shqiptarët për reagimin ndaj të keqes që e kishte pushtuar botën, por tregon se si familja e saj dhe ajo po ashtu reagan ndaj të njëjtës të keqe por me emër tjetër. Nazizmi dhe komunizmi apo stalinizmi janë sinonime midis tyre. Jo më kot 23 gushti njihet si Dita evropiane në përkujtim të viktimave të regjimeve totalitare, pa bërë kurrfarë dallimi ndërmjet tyre, të nazizmit e të stalinizimit duke dënuar çdo formë të totalitarizmit.

Duke e përfunduar librin, një peng më mbeti dhe m’u mblodhi një lëmsh në fyt për Shqipërinë dhe Vlorën në mileniumin e tretë të zbrazur pothuaj nga komuniteti i hebreyje të vendosur në Shqipëri dy mijë vjet më parë. Anna Kohen në faqet e librit i kthehet rishtas vizatimit të saj kur ishte një vajzë e vogël vlonjate hebreyje të varkës me yllin e Davidit që lundronte në det bosh. Sot Anna ëndërron që kjo varkë të mbushet me hebrey turistë, ndërsa unë ëndërroj që Rruga e Hebreyje në Vlorë të gëlojë nga familjet e komunitetit hebre të kthyer tek rrënjët e tyre. Shqipëria ishte Edeni i hebreyje gjatë Holokaustit dhe ashtu do të duhej të mbetet.

“Lulja e Vlorës” – The Flower of Vlorë e Anna Kohen është një libër që duhet lexuar. Ky libër i shkruar me shumë dashuri dhe vërtetësi i ka të gjitha vlerat për t’u përfshirë në bibliotekën e librave të shkruar nga të mbijetuar dhe dëshmitarë të Holokaustit.

18 shtator 2022

VËSHTRIMI M'U TRET BRENDA NJË REJE

Tani që ike ti, bën ftohtë në Tiranë.
S'ka zjarr që të ngrohë brenda meje.
Gjethet nga pemët të gjitha ranë,
Vështrimi m'u tret brenda një reje...

Tani që ike ti, ndjej dhembje në shpirt,
Por nuk të mbaj aspak inat dhe as mëri.
Do doja që dielli im të ngrohë një ditë
Gjithë qënien tënde në pafundësi...

S'dua aspak të vuash kujtimin e vrazhdë
Dhe as të përhumbesh në muzgje drite.
Jeta është e bukur dhe pse s'është Parajsë,
Ndaj mos e ndal lundrimin nëpër vite...

EDHE NË DIMËR VJEN PRANVERA

Të kam thënë se dielli lind edhe në vise të tjera,
Lumi gjarpëron vrullshëm përmbi shkëmbinjtë.
Të kam thënë se edhe në dimër vjen Pranvera,
Akullnajat brenda nesh si një pikë loti i shkrin.

Të kam thënë se të gjitha ditët avullojnë
Dhe Hëna shkëlqimin e humbet nëpër natë,
Por është një diell që në çdo skutë ndriçon
Dhe ngroh shpirtrat tonë në dimrin e acartë...

MË TREGO DIÇKA PËR LUFTËN

Më trego diçka për luftën;
A përgjaken lulet atje
Prej plumbave
Mbi Ukrainë,
A pikon qumështi
Nga gjinjtë e nënave,
Kur engjëjt nuk i zë gjumi
Prej bombave shurdhuase...
A kanë ujë burimet,
Apo janë shterur
Nga etja e luftëtarëve
Që mbajnë mbi shpinë
Tokat e etërve
Dhe nuk përkulen
Para barbarëve.
Më trego, si zgjohen mëngjeset,
A ka diell aty
Apo e ka përpirë vesa në agim
Ku as varret nuk kanë shpëtim.
Më trego diçka për luftën...
Se unë tash jam
Në shtetrrëhim
Në vendin tim...

Mbyll sytë dhe zgjas dorën drejt teje.
Të prek lehtë me gishtat që dridhen,
Por ti largohesh e largohesh mes diejve,
Që brenda meje veç digjen e digjen...

DIELL I ÇORODITUR

Ky diell i çoroditur në Jug,
M'i grisi mendimet e më degëdisi larg...
Dikur rrezet e tij ngrohnin qënien time
Edhe pse i rrethuar nga akullnaja...

Deti që më përkëdhelte me dallgët joniane
Tani gulçon fjalë të pakuptimta;
Deri në deje e ndjej tërbimin e tij
E toka po më çahet nga hidhërimi...

RRI EDHE SONTE ME MUA

Rri edhe sonte me mua,
Ta përjetojmë bashkë
Edhe këtë natë të zjarrtë,
Rri, mos ik!
I shikon yjet si digjen atje lart
Dhe gjithësinë e ndezën flakë?
Eja, mos ik,
Rri edhe këtë natë
Bëju ëndrra ime,
Mbytmë me përqafile,

Më trego diçka për luftën

Poezi nga Rexhep Polisi

Ose merrmë në të tuat
Ëndërrime...
Kur të shtrihesh në shtrat,
Në trupin tënd,
Më bëj vend,
Të ndiejmë rënkimet e natës
Që përpin
Dëshirat,
Pasionet
Dhe të pamundurën
Që po më çmend...
Eja, mos ik!
Në ajrin flu
Lermë të vizatoj portretin tënd
Dhe sa herë të marr frymë
Të të kem ndërmend!
Rri edhe këtë natë me mua...

Si t'ia bëj ditës që pa ty më duket krejt e zezë,
Si t'ia bëj lumit që pa ty më tek unë nuk rrjedh,
Si t'ia bëj dashurisë që pa ty më nuk dashuron,
Si t'ia bëj poezisë që pa ty më nuk frymëzon?!

Nëse nuk do t'i doja këto të gjitha,
Atëherë harruar ty do të të kisha...

SHPËRBËRJE

Gjithçka papritur shpërbëhet në çast,
Avullon uji i kristaltë në ditën e përhime
Dhe Bota çoroditet dhe ecën mbrapsht,
Zvogëlohet e zogëlohet sa një thërrime.

Gjithçka papritur shpërbëhet në çast,
S'sheh më as gjethë, as degë, as drurë,
U vyshkën lulet në qiellin e përhimë,
Petalet e bardha si nata natën nxijnë...

PULËBARDHAT

U trembën pulëbardhat
E ikën fluturim
Mbi liqenin e trëndafilave
Të egër
E tash
Nga dhembja
Qajnë mëngjeset
Gjithë trishtim...

Është po ajo rrugë ku ecëm bashkë,
Janë të njëjtat pemë anës së saj
Dhe lokali i bukur, me verandë,
Gumëzhin autostrada më në skaj.

Të gjitha janë në të njëjtat vende,
Por ajri sot nuk më mjafton.
Çdo send e ndjen mungesën tënde.
Askush në rrugë nuk më shikon.

Ec i vetëm mes katër rrugëve,
Gjithë ditën endem kuturu.
Kot kërkoj mes horizonteve
Të më shfaqen sytë e tu...!

NUK DI Ç'NGJYRË KANË DITËT ATJE

Nuk di ç'ngjyrë kanë ditët atje larg;
A djeg dielli, apo po shtegton
Bashkë me ty
Në vise të tjera, nëpër largësi?
Nuk e di a gulçon deti atje,
A ka stuhi brenda teje?!
Ndërsa ndjej
Se dallgët i tërbojnë ditët e mia,
Ujë bëhem krejt dhe mbytem
Nga dashuria...

SHKUMBINI

Gjarpëron Shkumbini
Mespërmes shpirtit tim,
Shkumëzon uji i kristaltë
Dhe përmyt mallin jetim.

Gjarpëron Shkumbini
E s'ndalet asnjë çast,
Malli i përvëluar
Përplaset nëpër dallgë

Eh, dallgët e jetës
Më degdisën larg,
Por mallin për Shkumbinin
S'ma shuan asnjë çast...

E DIEË...

Shoh fytyra të qeshura
Në Parkun e fëmijëve
Që lozin të harbuar
Dhe sjellin freski
Në shpirtin tim,
Ndërsa në fytyrat e nënave
Shoh trishtim...
Pse kaq zhgënjim?
Pse kaq zhgënjim
Në vendin tënd
Dhe vendin tim?
Kafeja me është e hidhur,
Më hidhur se fjalët
Që gëlltit me lëngun e zi,
Si kjo ditë plot plogështi,
Vetëm kur të mendoj ty
Shpirti si rreze drite
Më ndrin
Dhe përhumbem
Në ëndërrim...

MES MIJËRA DIEJSH

Ti trishtoesh kur nuk e gjen
Rrugën e përtejme;
Trishtoesh për vesën
E mëngjesit kur avullon
Në të tjerë diej
Dhe nuk arrin as ta prekësh...
Por harron se ka një diell
Që edhe ty të ndriçon.
Ndaj mos u ndal
Në mes të udhës,
Mos e vra ëndrrën
Që mes mijëra diejsh
Ty të kërkon...

*Ah bre që mu kall gjoksi ...
Nuk po du ma as me pa e as me marrë frymë ...
se nuk muj ... jom nda në gjysmë e si gjysmë nuk du
me jetu ma!*

Këto janë fjalët e Nanës, që i tha në ditën, kur ajo në stacionin e autobusëve po e përcillte djalin, i cili e la atë e Kosovën, në kërkim të vetes dhe një jete më të mirë.

Nana nuk shkroi asnjëherë poezi e as prozë. Nuk e di a dinte, ani pse gjithë jetën ia dedikoi punës në Universitetin e Prishtinës, por ajo i tha dhe i tha zëshëm, shumë shpesh këto fjalë. I qau me lot!

Që nga ajo ditë, Nana nuk ishte e njëjtë. Nuk qeshte shumë, nuk fliste shumë. Që nga ajo ditë, as si shpirt por as si trup AJO nuk ishte mirë. Dhe kjo zgjati deri në ditën që vdiq.

Për ironi të jetës, këto fjalë u bënë edhe "epitafi i saj"!

E pikërisht ajo ditë foli shumë! Në fakt vulosi edhe fatin e familjes. Atë se kush do të bëheshim dhe si do të jetonim. Praktikisht, ne nisëm të jetojmë me mall. Krijua një botë paralele. Atë se si do të ishte po të mos ndaheshim në dy anë. Në atë të kilometrave larg në dheun e huaj dhe në atë që ne po e jetonim. Krijua një ritual imagjinar, se sa e mirë do të ishte jeta jonë bashkë. Se sa shumë do të qeshnim, do të dilnim, do të përqafoheshim, do të kërcenim, qanim, e se di do të frymonim bashkë, si Një. Në këtë ritual imagjinar, Nana udhëhiqte me dedikimin më të palëkundër, që mbase do t'i ngjasonte ndonjë kulturi.

Pra ne, pavetëdijshtëm krijua një utopi, brenda shpirtit e shtëpisë tonë, për botën dhe jetën përfekte që do ta kishim.

#

Malli i ikjes, ndarjes e largësisë nuk ishte ndjesi, përtjetim dhe realitet i familjes tonë. Këtë e kishte përjetuar pothuajse cdo njeri, cdo shtëpi e cdo shoqëri. Këtë e kemi lexuar e ndjerë edhe në romanet e lexuara, e me emocion të vecantë në letërsinë shqipe e te shkrimtarët tanë.

Shoqëria shqiptare, mallin e nostalgjinë për vendlindjen e ka të dokumentuar mirëfilli përmes emrave më të njohur të penës, që pothuajse gjeneratë pas gjeneratë, të shtyrë kryesisht nga rrethanat politike emigruan, lanë atdheun, për ta gravuar gjithmonë në shkronjat e tyre emrin e tij. Kush më shumë e kush më pak, i shkroi këtij malli, kësaj utopie shpirtërore.

Ismail Kadare madje ndër të tjerash në romanin e tij "Prilli i Thyer" krijoi edhe toponimin gjeografik, Rrafshin. Aty ku ai e "zhveshi" gjithë historinë e Shqipërisë dhe shqiptarëve. Ku zbërtheu zakonet, virtytet, dashurinë, jetën e vdekjen. Shkroi për cdo cep të Shqipërisë e për cdo rrethanë historike. Për mallin e nostalgjinë, për një ditë më të mirë se si do të ishte, po të ishte ndryshe.

#

*Nëna ime vdiq, ndaj ty të kam sot nënë,
Nënë që s'ke vdekje kurrë, faqehënë,*

Ky varg nga poezia "Atdheu" e Naim Frashërit jep një tjetër vështrim për mallin dhe idenë e krijuar në mendjen e shkrimtarit për atdheun e tij, atë që nuk e jetoj.

Begatoje, o Zot, ti këtë vend!

Është thirrja e shkrimtarit, për vendlindjen, për atdheun, që ta shoh atë më bukur dhe më ndryshe se realiteti i jetuar. Pra malli te kjo poezi shpërfaqti edhe botën paralele të krijuar në mendjen e shkrimtarit, atë të bukurën, përfektën.

E për Konicën, pikërisht qëndrimi larg

Malli, kjo utopi e shpirtit!

Ese nga
Donjeta Sh. Gashi

vendlindjes e shton peshën e dashurisë, mallit e nostalgjisë. Në tregimin e tij "Malli për Atdheun", Konica shkruan se

*"Duhet të jeshë jashtë Shqipërisë, e të jesh larg,
për të kuptuar se ç'forcë e ç'bukuri të ëmbël ka për
veshët kjo fjalë: Shqipëri!"*

Më i ashpër në shpërfaqjen e emocionit për atdheun dhe largësinë ishte Fan S. Noli. Në poemën e tij "Anës Lumenjëve" e shkruar që në vitin 1928, shkrimtari denesë duke kërkuar një botë ideale, për atdheun, atë që nuk e pa dhe nuk e gjeti derisa e jetoj.

Atdheut dhe vizionit të një jete më të mirë, i shkroi edhe shkrimtari me famë botërore Selman Rushdie, kur botoi veprën e tij "Fëmijë të Mesnates" në vitin 1981 në të cilën India, vendlindja e tij paraqitet e ndarë në shumë pjesë, në një tranzicion të pakthim dhe në një ankth për një të nesërme. Rushdie shkroi edhe për shumë fenomene të tjera, të një shoqërie që është në kërkim të një identiteti, të një rruge, parë nga sytë e një fëmiju, që për shumë kritikë ishin vet sytë e tij si një fëmijë i rritur në këtë vend përpara se të emigronte në Britani të Madhe dhe në SHBA. Ky dedikim dhe më vonë në vepra të tjera, për fenomenet e lindjes, gati sa nuk i kushtoi atij me jetë.

E fëmijërinë e lumtur përpara emigrimit dhe përmbysjes së një kulture në shoqërinë e tij e dokumentoi edhe shkrimtari afgan Khaled Hosseini në romanin "Gjuetari i Balonave". Ndjenja e fajit, e nostalgjisë, mallit e idealit u portretizuan dhe mishëruan në dy personazhe fëmijë të Khaled, për ta zhveshur një shoqëri të tërë, në një rrugëtim ndryshimesh drastike për jetën në Afganistan, mes pushtuesve që nuk njohin shpirt dhe as nuk mëtojnë të kuptojnë një jetë, jetën e fëmijëve.

"Rrëfim për dashurinë dhe errësirën" i shkrimtarit Amos Oz, kalon në një tjetër nivel portretizimi të kësaj dyndjeje, kufij pas kufiri, të një shoqërie të tërë, që vihen në shënjestër shekullore, vetëm për shkak se i takojnë një besimi, një fakti historik. Ky roman, që në thelb është një sagë familjare e shkruar në stilin e autobiografisë, shfaq një rrugë shekullore, të një familjeje, një shoqërie, një shteti, mes dashurisë dhe errësirës, jetës dhe përndjekjes, vdekjes dhe ëndrrimeve. Të gjitha këto parë në sytë e një fëmije. Vend pas vendi, shtëpi pas shtëpie, emocion pas emocion, ky roman, sa komik aq edhe tragjik, kalon kufijt e një historie familjare, historisë së vet shkrimtarit, për të përjetuar universalen e një shoqërie të tërë, e vënë në shënjestër.

Holokausti dhe vetëvrasja e nënës së tij, janë dy momente kulmore. Ndonëse Oz pothuajse gjithë jetën e kaloi në Jerusalem, në këtë roman ai paraqet rrugëtimin e trungut familjarë për një shekull të tërë.

Trungut familjarë, gjenezës, frikës nga një e kaluar e errët dhe pa identitet, do t'i sillte një shkrimtari tjetër edhe cmimin Nobel për letërsinë. Kujtimet e fëmijërisë, të mvëshura nga një realizëm magjik i pashoq i gjyshës Luise, të jetuara si ndjesi malli e nostalgjie, i dhanë letërsisë botërore, një nga romanet më të njohura, "Njëqind vjet vetmi" nga Gabriel Garcia Marquez.

Fëmijëria e lumtur në shtëpinë e gjyshërve, por me shumë të panjohura prapa perdeve, përshkruhet në detaj pas detaji në këtë roman.

Gabo ndjente mall, nostalgji për ditët e netët e pafundme në shtëpinë e madhe prapa plantacionit të bananeve. Mall e nostalgji nga rrëfimet e gjyshes dhe pushteti i gjyshit.

#

Epo ky është njerëzimi, një simbiozë emigrantësh që ikin e vijnë, secili me historinë e vet, me dhimbjen e gëzimin, me kujtimet e mallëngjimet, me nostalgjinë dhe shpresën, duke kaluar kufi kas kufiri, në kërkim të dickaje te vetja apo te tjetri, të një identiteti të ri që do të fshijë gjurmët e vjetra, plagët dhe kujtimet, apo të një rilindjeje që i forcon ato, për t'i mbajtur struktur me fanatizëm në shpirtin dhe mendjen tonë.

Një botë paralele, e vërteta dhe e vërtetdukshmja. Një botë malli e nostalgjie, që përplasen në këtë utopi, për aq sa mund të zë një shpirt njeriu.

Shtator, 2022
Prishtinë

Në çdo vend dhe në çdo brez njerëzor, ka gjithmonë art. Është e kuptueshme se arti si aktivitet njerëzor është shprehje e kreativitetit artistik që bëhet i dukshëm kur merr një formë. Prandaj i gjithë procesi krijues është një përpjekje e mundishme imagjinative e artistit për të krijuar kuptim. Për të shprehur atë të paemëruarën dhe të panjohurën që artistit "mëndjen ia torturon". Njeriu mund të vlerësojë, të gjykojë dhe adhuroj artin si produkt estetik njerëzor të vullnetshëm. Por e ka të pamundur të gjykojë "krijimtarinë estetike të Natyrës që zhvillohet jashtë vullnetit të tij. Natyrës nuk mund t'i sugjerojmë një temë kreativiteti, nuk i bëjmë dot kritikë, nuk i kërkojmë dot që të korrigoj diçka të pa arrirë estetikisht, madje as nuk mund t'i kërkojmë që të ketë një 'sjellje të lavdërueshme' me ne njerzit, etj.. Në mënyrë absolute madhështia ose sublimja në natyrë siguron një shembull të pastër gjykimi estetik, sepse nuk ka asnjë artist të vet Natyrës që do të interpretonte fuqinë estetike ose vlerën e madhështisë të Artit natyror. Çdo lexues apo artdashës zgjedh të lexoj trillimet e një shkrimtari apo të shijoj bukurinë e një veprë arti që i duket interesante sipas kuptimit të vet mbi të bukurën në art. Ndërsa veprat e artistit janë krijim i vetëdijshëm i artistit, gjykimi mbi të bukurën është subjektiv, ngaqë bukuria në gjëra ekziston si ndjesi në mendjen që i sodit ato. Mendoj se duhet theksuar fakti që bukuria nuk është siç supozohet zakonisht, një cilësi... por është një efekt i fortë emocional që njihet në ndjesi si një ngritje, si një çvendosje intensive dhe e pastër e shpirtit. As e intelektit dhe as e zemrës. Një vepër arti, veçanërisht e letërsisë, dhe një poezi në veçanti, i drejtohet një njeriu tetë-a-tetë, duke hyrë me të në marrëdhënie të drejtpërdrejta – pa asnjë ndërmjetës, duke qënë në gjëndje t'i përcjell emocionet lexuesit që është i përgatitur t'i marrë ato, ndikon fort në shpirtin, disponimin dhe mendimet e tij. Njëqoftëse ndjekim parimin që vepra e artit për të qënë kryevepër estetike duhet të jetë e vlerësueshme universalisht, atëherë duhet të pranojmë se është bukuria si ndjesi, si vërshim emocional ajo mrekulli që zotëron fuqinë për të kënaqur universalisht. Dallimi themelor midis artit dhe bukurisë është se arti ka të bëjë me se kush e ka prodhuar atë, ndërsa bukuria varet nga kush po e shikon dhe po e shijon. Duhet të mbajmë mirë parasysh se përpara artit sipëror reagimi është krejt emocional, logjik është reagimi përpara autorit. Çdo vepër arti dëshmon bukurinë e llojit të vet që artisti e sheh dhe dëshiron që shikuesit ta perceptojnë. Në të shumtën e rasteve njerëzit janë të verbër ndaj kësaj bukurie dhe vetëm ata që kanë zhvilluar një ndjenjë të mirë vlerësimi mund ta përjetojnë dhe shohin artin në të njëjtën mënyrë si artistit. Prandaj, rafinimi i aftësisë së dikujt për të vlerësuar artin i lejon atij të kuptojë thellësisht qëllimin e një veprë arti dhe të njohë bukurinë që ajo zotëron.

Mendoj se duhet të jemi të gatshëm të pranojmë se artistët nuk janë të lirë nga paragjykimet e kulturës së tyre, nga "verbëria" ndaj paragjytimeve të saj apo nga të metat e tyre të karakterit. Duhet të mbajmë mirë parasysh se për fat të keq abuzimet nga njerëzit e fesë kanë ndodhur herë pas here në kishë dhe do vazhdojnë të ndodhin sepse kisha është një komunitet njerëzor. A nuk është komunitet njerëzor ai i artistëve, të cilët së pari janë njerëz e pastaj krijues të mrekullueshëm?. Komisioni i "Nobel" që jo rrallë është ironizuar se ka cënuar kredibilitetin apo "shenjtërinë" e tij gjykuese mbi veprat më të mira letrare, si komisioni i përbërë nga njerëz, nuk mundet të përdorë ndonjë "vaksinë antisubjektivizëm" që t'a mbrojë nga "sëmundja e njëanshmërisë jashtëletrare".

Duke qënë krijuesit të tillë bëjmë pyetjen: a duhet të ndikojë biografia apo

BUKURIA EKZISTON NË MËNDJEN E SODITËSIT

nga Minella Aleksis

karakteri i një artisti, sjellja e mirë e autorit si faktor në gjykimin e veprave të tij? Si mund t'a pajtojmë kënaqësinë estetike të veprës me neverinë morale të autorit? Pikëpamja se ne nuk duhet ta gjykojmë artin për shkak të sjelljes së artistit mbështetur nga idetë e zakonshme se si duhet ta vlerësojmë artin. Një vepër arti supozohet të ketë vlerë dhe kuptim më vete. Supozohet të gjykohet për atë që është dhe jo për lidhjen me faktorë të jashtëm. Vetë autorët më të njohur paralajmërojnë që veprat e tyre të mos merren si pasqyrim i asaj se kush janë. Mendoni pak për artistët për të cilët nuk dimë asgjë. Si sillëshin këta njerëz kur shkonin në shtëpi, ose mes tyre me zakonet, veset dhe brutalitetin në shoqërinë e femrave gjatë dhe pas një dite të lodhëshme pune apo edhe kur përfundonin nëpër lokale nate në grup. Nuk besoj se do të ndiejmë nevojën që të rezervohemi të gjykojmë për veprat e artit, nisur nga arsytimi që t'i kushtojmë së pari vëmendje përcaktimit të karakterit moral të çdo artisti, derisa të zbulojmë se sa të lavdërueshëm ose të përçmuar moralisht mund të kenë qënë këta artistë. Përndryshe duhet të duam që artistët tanë të jenë të virtytshëm, se duhet të presim moral dhe sjellje etike nga ata.

Po sjell 2 shembuj modele që flasin sesa e shkëputur, tërësisht e pavarur në jetën e saj është vepra e autorit nga biografia e tij.

Kur lexon "Plaku dhe Deti" mbushesh me emocione të forta, të nxit të reflektosh thellë për kuptimin e jetës, të ndryshon vizionin mbi të aq sa ndjesia që të përshkon të bën të mendosh se teksti duhet të jetë shkruar nga njeriu më i mirë në të gjithë botën. Ndërsa e vërteta është e kundërta. Shkrimtari Ernest Hemingej, ikonë e letërsisë amerikane, Nobel në letërsi, plot aventura në shoqëri me femra, mizogjin, alkolist, i përfshirë në ngjarje plot rreziqe gjatë revolucionit kuban, deri në angazhimin si informator i agjencisë ruse të inteligjencë (KGB), ishte shumë larg të qënurit një autor "i përsosur". Për të mos thënë që ishte një grumbull vesesh, "monstër" ku bashkëjetonin dy të kundërta, biografia e njeriut me shumë dritë hije dhe krijimtaria artistike e adhuroar nga shumë breza lexuesish. Përvojat e shumta jetësore të autorit ose biografia e tij, kaq shumë e pasur me difekte, nuk është bërë pjesë e personazheve në roman, gjë që e ka lindur dhe e ka zhvilluar tregimin si një krijesë që ecën dhe bën jetën e vet, si tekst i kompletuar me të gjithë elementët që i japin vlerë universale, pavarësisht nga biografia dhe eksperiencat e autorit. Ja si shprehet Harold Bloom mbi romanin e parë të Heminguejt: "Megjithëse romani "Dhe dielli lind përsëri" ka një përmasë autobiografike të konsiderueshme, Hemingueji u përpoq shumë ta çlironte romanin e tij të parë nga ndikimi i përvojave të veta personale. Autori dhe gruaja e tij nuk duken në asnjë rrethanë

në brendësi të faqeve të librit. Personazhet në roman bëjnë jetën e tyre në botën që autori i shpuri të jetojnë, shumë larg botës së tij të përditëshme".

Shëmbulli i dytë është "Don Kishoti" i Servantesit.

Shumë nga elementët dhe ndodhitë e shumta të Don Kishotit në roman janë nxjerrë nga jeta e Servantesit: prania e piratëve në bregdetin spanjoll, mërgimi i maurëve armiq, të burgosurit e frustruar, përpjekjet e dështuara të arratisjes së të cilëve u kushtuan atyre shtrenjtë, rrëfimet me detaje të betejave, janë as më shumë e as më pak eksperiencia dhe përvoja të vet autorit nga jeta e tij. Udhëtimet e kalorsit endacak, shpëtimi i princeshave në ankh dhe betejat me magjistarët e këqinj, kalorësia në mbrojtje të grave të dobëta e fatkeqe përmbajnë histori melodramatike, janë tregime shumë të stilizuara të personazheve të cekët që luanin drama shekullore, ishin përjetime të vet Servantesit, të shkrimtari që jo vetëm e vlerësonte thellësisht teatrin, por edhe që shkruante për teatrin. Teatraliteti i personazheve të tij vitalizohet pikërisht sepse marrin disa nga karakteristikat strukturore të personazheve të teatrit, jo të autorit.

Në moshë të re Servantes studioi arkitekturë, letërsi dhe art në Romë për disa kohë, dhe më pas iu bashkua marinës spanjolle. Ishte gjatë shërbimit në marinë që krahu i tij i majtë u plagos brutalisht dhe ai nuk mundi ta përdorte më pas. Ai e konsideroi atë si një simbol nderi teksa po luftonte për vendin e tij. Me jetën shumë të pasur me përvoja jetësore shkrimtari i vesh karakteret me këtë kod nderi që të portretizuar si të tillë hidhen në beteja ideale për rivendosjen e vlerave të humbura. Pavarësisht përvojave të autorit deri edhe atë të shkëlqimit të Servantesit në 1587 (vetëidentifikimi i Sanços si një "i krishterë i vjetër"), personazhet jetojnë aventurat e tyre, bëjnë luftërat dhe heroizmat e tyre, janë personazhe të përgjegjshëm dhe të besueshëm që angazhohen me njëri-tjetrin në mënyra të sinqerta dhe kuptimplota. Biografia e Servantesit na tregon atë që ai bëri në jetë, ndërsa në veprën letrare personazhet i lëshoi dhe e përshkroi jetën e tyre duke na treguar se çfarë mendonin.

"Padyshim veprat e gjenive arrijnë ta kapërcejnë kohën duke e reflektuar gjithsesi edhe epokën në të cilën janë krijuar, thotë Harold Bloom. Kështu që, nëse doni, mund të shikoni tek "Hamleti" një kuadër të Londrës së vitit 1601, por sigurisht që nuk keni aspak nevojë t'i drejtoheni Hamletit për të parë këtë kuadër, meqë keni plot alternativa të mundshme".

Mendoj se angazhimi në mënyrë kritike me një vepër arti është krejtësisht tjetër gjë nga miratimi i moralit të artistit.

Ka njerëz që refuzojnë të shkojnë për

të parë filma nga Roman Polanski por në 2002 Akademia "Oscar" e vlerësoi si regjizorin më të mirë për filmin "Pianisti". Jam përpjekur t'a shikoj punën e tij përmes thjerrës së karakterit të tij prej "monstre", por sa më shumë pëlqej filmat e tij aq më shumë i nënshtrohem një harrese të qëllimshme për autorin. Kur u pyet nëse filmat e tij e ndihmuan atë të përballonte dilemat e tij të jetës, Woody Allen mohoi çdo lidhje midis jetës së tij dhe veprave të tij. "Filmat janë trillime. Komplotet e filmave të mi nuk kanë asnjë lidhje me jetën time.

Vepra e kompozitorit Richard Vvagner është luajtur në Israel paradoksalisht nën drejtimin e dirigjentit të njohur hebre Daniel Barenboim. Tregtari i Venecias i Shekspirit bën supozime antisemite për hebrenjtë por nuk është "ndotur" nga ky fakt. Për shkak të sëmundjes së tij, Vincent Van Gogh nuk u pranua kurrë nga shoqëria. Arti i tij është një krenari e fantazisë njerëzore. Kultura italiane e ndau veprën artistike të Luixhi Pirandelos nga sjellja entuziaste e tij fashiste dhe miqësia e ngushtë me Musolinin. Kemi rastin e shkrimtarit Philip Roth që fajësohet se në romanet e tij gjen jo rrallë çfaqje të mizogjinisë. Me këtë rast kemi mundësinë dhe të drejtën që të heqim një vijë të kuqe, të mbajmë një qëndrim. Çështja këtu nuk është vetëm nëse është ky shkrimtar mizogjin. Pyetja bëhet dhe dilema është: a po më kërkon kjo vepër arti mua si lexues të jem bashkëpunëtor në një botëkuptim me mizogjininë e artistit?. Dhe nëse lexuesi konkludon se po, atëherë askush nuk mund t'a pengoj që të vendos t'a kthejë vëmendjen diku tjetër. Nëse veprat e artit i përkasin një sferë të ndarë nga jeta e artistit, ato nuk mund të ndoten nga gjërat e këqija që bëjnë artistët. Nëse një vepër arti poshtëron një grup ose nxit dhunë, atëherë ka arsye ligjore dhe morale për ndalimin ose censurimin e saj. Nëse shfaqja e punës së një artisti ndikon në komunitetin e tij dhe u shkakton shqetësime serioze viktimave të tij, atëherë këta njerëz duhet të thonë se çfarë duhet bërë me të. Pse them që nuk ka një përgjigje të vetme për të gjithë, por ka disa opsione të mira. Në fund të fundit, një vepër arti që ju flet është një vepër arti që u flet vetëm ndjenjave tuaja. Nuk duhet të harrojmë se nuk është një vendim racional ajo që ne duam, që adhurojmë, që e duam pafundësisht për ekstazën emocionale që na shkakton etj.. Ndjesia emocionale kur shikojmë, dëgjojmë dhe lexojmë një vepër të madhe arti është për çdo individ një hartë emocionale dhe ndjenjash krejt e veçantë, po aq sa gjurmët e gishtit. Nuk është e mundur të kesh dashur një tekst dhe më pas për shkaqe jashtëletrare të mos e duash në retrospektivë. Sigurisht nëse artdashësi zbulon se një autor që e adhuron ka bërë diçka të pamoralshme apo jo etike, mendoj se padyshim është normale të ketë një reagim emocional. Nëse një vepër arti poshtëron një grup ose nxit dhunë, atëherë ka arsye ligjore dhe morale për ndalimin ose censurimin e saj. Nëse shfaqja e punës së një artisti ndikon në komunitetin e tij dhe u shkakton shqetësime serioze viktimave të tij, atëherë këta njerëz duhet të thonë se çfarë duhet bërë me të. Të mësohet të vlerësohet artin, pavarësisht se çfarë vokacioni apo profesioni ke, është një motor që do të të shpjerë kulturalisht në një stad më të avancuar dhe më kuptimplotë në jetë. Natyrshëm vjen pyetja: Kur secili prej nesh shikon një vepër arti, e sheh me sytë e tij apo e sheh me sytë e një identiteti kolektiv? Nëse qëndrojmë përballë dhe na duket bosh apo e shëmtuar, a kemi të drejtë në shijen tonë apo jemi të kufizuar nga "verbëria" jonë, kështu që i drejtohem një autoriteti që na drejton dhe na bën ta shohim atë si një vepër e madhe apo një risi mahnitëse? Pavarësisht nga shumësia e metodave kritike, (tradicionale, formaliste, kritika e re, postmoderniste,

etj), që kultura perëndimore ka përjetuar mbetet dominuese në këto 100 vjetët e fundit zgjidhja e dhënë prej kulturës perëndimore mbi raportin art / artistinë favor të ndarjes së veprës nga autori. Si zakonisht të vonuar, kjo mos ndarje na bën të vazhdojmë që të debatojmë akoma nëse biografia e autorit duhet të jetë pjesë e vlerësimit të veprës artistike apo të jetë e ndarë prej saj? Për shkak të mendësisë së shoqërisë me mentalitet kolektivist, të grupit, quajeni po të doni lindore komuniste, mendoj se ne shqiptarët jemi shumë të prirur që t'i shohim veprat e artit me sytë e një identiteti kolektiv. Kjo mendësi anti individualitet artistik bëhet shkak pse disa kritikë e studjues në Shqipëri dhe në trevat shqiptare përreth saj çfaqen shumë refraktarë për ndarjen e biografisë së artistit nga vepëra e tij. Çfarë i shtyn? Cmira dhe xhelozia të cilën Shekspiri te "Otello" e kthen në një ide më vizuale, duke e quajtur atë një "përbindësh me sytë e gjelbër". Dhe kishte kujdesin për t'a portretizuar xhelozinë si një akt kërcënues: "Oh, kujdes nga xhelozia zoti im, është përbindëshi me sy të gjelbër që tallet me mishin me të cilin ushqehet". Ne e pamë këtë përbindësh te Tolstoi kur e konsideroi Shekspirin mediokër, pamë Salierin si hije rrotull Moxartit. Pamë Arshi Pipën, studjuesin e kritikun mëndjehapur kur e konsideroi veprën e shkrimtarit Kadare si vepra artistike e një heretiku me vlerë emancipuese për shoqërinë shqiptare. Kemi parë gjithashtu historianin e letërsisë Rexhep Qosja që nuk mund të ngrihet në lartësinë e kulturës perëndimore e të ndajë artin nga biografia e autorit, që e quajti letërsi provinciale e që nuk pati ndriçimin t'a kapte ose nuk deshi t'a artikulonte rolin emancipues të letërsisë së Kadaresë në shoqërinë shqiptare. Në atmosferën e suksesit të një artisti të madh pjesa më e vështirë është të përpiqesh të gjeshe dikë që është i lumtur për artistin. Ne shohim shpesh njerëz të tillë rreth nesh që janë xhelozë për të tjerët, që pozitën e tyre në jetën publike e ndiejnë shumë më e ulët se personi mbi të cilin ai ose ajo ka drejtuar këto sy të gjelbër. Kohët e fundit dëgjojmë që përmendet dhe evidentohet me shumë vepra artistike e poetit F. Reshpja. Të lë përshtypjen se instiktivisht, krejt natyrshëm po dominon ndarja e veprës së poetit Reshpja nga biografia e autorit. Shkaku besoj të jetë fuqia e madhe artistike e poezisë së tij që vetvetishëm e shtyn në harresë biografinë e autorit. Lexojmë një vështrim kritikë të studjuesit e kritikut Matteo Mandala mbi "Kush e solli Doruntinën" që të jep ndjesinë e një shkolle model, sesi një kritikë letrare mund të jetë një krijim artistik më vete. Po aq i tillë mendoj se është vështrimi kritik i Zija Çelës mbi romanin "Darka e gabuar". Dikur në Shqipëri kritika letrare ishte profesion por jo art. Në ditët e sotme nuk është as profesion as art. Kritikët tanë rëndom i thonë çdo krijuesi se çdo gjë që krijoni është art i madh. Lexuesve dhe artashësve të kultivuar nuk u mbetet tjetër veç t'u thonë këtyre kritikëve që panegjirikët tuaj jashtëzakonisht të zakonshëm, janë thjesht mendimi juaj i spërkatur me helmin e konformizmit. Prandaj mendoj se kritika e artit ndër shqiptarët ka një histori të gjatë të ngrënies së vetvetes më shumë sesa të rritjes së besimit dhe respektit ndaj saj. Si ardashës unë besoj në qëllimet e artit për të më sfiduar, duke shtypur butonat e mi emocional, duke më detyruar të dyshoj, të artikuloj dialogun dhe besimet e mija të brendshme, duke më nxitur me vetëdije ose jo fillimisht, një ndjenjë të veçantisë së individualitetit, të veçimit – duke më kthyer nga një kafshë shoqërore në një "unë" autonome të vetëdijshme për të parë me sytë e mendjes të bukurën të ndarë nga biografia e autorit.

Kapitulull nga romani "Vdekja e Omerit", botuar në vitin 2022 "Onufri"

NJË ESE E SHKURTËR E OMERIT

Nga Adil Olluri

Hetuesi më kishte thënë se Omeri kishte një dëshirë e një vullnet për të shkruar, por që kishte hezituar t'u tregonte edhe miqve të tij të afërm, lëre më të botonte diçka. Ai më shumë kishte shkruar ese të shkurtra që shpalosnin një pikëshikim të çuditshëm dhe mjaft të veçantë. Dorëshkrimet që m'i la në dorë hetuesi më flasin për një djalë që ishte ndryshe në plot kuptimin e fjalës, i cili kishte mundësi të jepte shumë nga vetja. Shkrimet e tij që i kam në dorë nuk janë art i pastër letrar, por në brendi të tyre ka gjëra që vetëm një artist i fjalës mund t'i shkruajë.

Unë, që kam rastisur të jem rrëfimtari i romanit për Omerin, po e shpaloj para këndonjëseve të tashëm e të ardhshëm njërën nga esetë e tij me plot shpirt njeriu e botë të pasur mendore:

Gudulisja

Njerëzit që nuk qeshin, duhet t'i gudulisësh!

Të qeshurit na bën më të butë e më të ndjeshëm, si rrjedhojë edhe më të pranueshëm e më të dashur mes njerëzve. Atyre që nuk qeshin asnjëherë, që thuhet se nuk qeshin asnjëherë ose nuk i keni parë asnjëherë duke qeshur, duhet t'u bëjmë një terapi dhe ajo është gudulisja, më e mira kurë për ta nxjerrë të qeshurën me zor. Kurë për t'ua nxjerrë me vështirësi gazin dhe harenë e fshehur në thellësinë e shpirtit të tyre, në honet e thella që ende nuk ia kanë zbuluar vetes.

Edhe nëse nuk qeshin me gudulisjet e para, duhet ta shpeshtojme, ta shpejtojmë dhe ta rrisim sasinë e gudulisjes derisa të mposhten përfundimisht ose derisa ta mposhtim edhe porën e fundit të rezistencës së tyre kundrejt së qeshurës. Duhet t'i gudulisim në secilën pjesë të trupit për ta zbuluar se ku fshihet butësia e tyre.

Duhet të fillojmë t'i gudulisim njerëzit së pari rreth qafës, sepse është më afër kokës dhe ata që janë në mëdyshje për të qeshur apo jo mund të bien menjëherë, mund të dezertojnë qysh në fillim nga të qenët kryengritës apo, më mirë të them, kryengritë. Nëse nuk kemi sukses rreth qafës, duhet të provojmë në bark dhe në

shpinë, sepse ata që janë të lodhur nga rezistenca ndaj së qeshurës, barku dhe shpina mund t'i bëjnë të reagojnë dhe të heqin dorë. Nëse as barku e shpina nuk kanë sukses, duhet të provojmë t'i gudulisim në këmbë, sepse këto të fundit e mbajnë peshën e trupave të tyre dhe si rrjedhojë, edhe peshën e të gjithë kryeneçësisë së tyre për të qenë stoikë dhe të paepur në revoltimin e tyre ndaj të gjithë humorit që i bën njerëzit të shqyhen gazit. Po nuk patëm sukses as te këmbët, duhet të provojmë t'i gudulisim te nënsqetullat dhe përreth krahëve. Gudulisja te nënsqetullat i rrëzon edhe më të paepurit, më qëndrestarët, sepse kur bien krahët bie edhe ajo që mund të quhet mbështetje, mbajtje krahu, mbajtje anë a mbështetje shpirtërore për rezistuesit. Nënsqetullat dhe krahët janë pika të ndjeshme për shumë njerëz dhe besoj se gudulisja në këto pjesë mund të na japë rezultatet e duhura. Po nuk patëm sukses as te nënsqetullat e te krahët, duhet ta provojmë gudulisjen rreth vitheve e në ato që panevojshëm jemi mësuar t'i quajmë si pjesë të turpshme të një trupi. Po i futëm duart në ato pjesë, ka shumë gjasa që të marrë fund qëndrestaria e tyre, sepse shumë njerëz më parë do të pranonin ta humbnin një betejë se të guduliseshin në ato pjesë që ata nuk do të dëshironin. Nëse nuk do të kemi sukses as në këto pjesë, atëherë do të na duhej t'i gudulisim tek thembrat dhe te shputat e këmbëve. Aty mund të marrë fund gjithçka. Mund të bien si kala prej rëre. Thembra ishte ajo që ia dha humbjen Akilit të perëndishëm, andaj gjithsesi mund t'ua japë edhe njerëzve të zakonshëm që nuk duan, hezitojnë apo refuzojnë të qeshin.

Unë kam një bindje të padyshimtë se ata që qeshin lehtësisht, shkrihen në buzagaz edhe me fjalët e humorin e lehtë, ata edhe dashurojnë dhe dashurohen më shpejt dhe më lehtë. Ata që qeshin fshehtas të tjerëve, edhe dashurojnë dhe dashurohen tinëzisht. Ata që qeshin me vete, ndihen të vetëmjaftueshëm, janë të dashuruar me veten. Ata që qeshin rrallë dhe presin një gjë shumë të madhe e të veçantë për t'i bërë për të qeshur, ata janë të ftohtë në dashuri dhe rrallëherë shprehin dhe japin dashuri për të tjerët. Ata që nuk qeshin

asnjëherë, madje as kur janë vetëm, ata nuk dinë të dashurojnë ose nuk duan të jenë të dashuruar, meqë ka gjasa që t'i jenë përkushtuar ndonjë çështjeje që shkon përtej bëmave të një trupi të zakonshëm njeriu. Andaj, për ta nxjerrë më të mirën te njeriu, të qeshurën dhe dashurinë, duhet t'ia fillojmë me gudulisje. T'i gudulisim njerëzit aq sa mundemi, t'i gudulisim ata që qeshin me vete, ata që qeshin pak e rrallë, sidomos ata që nuk qeshin asnjëherë! Gudulisja është shpëtimi, është rruga, e drejta dhe e vërteta, për t'i shpëtuar njerëzit nga stërkeqja, boshësia dhe shterpësia e tyre e brendshme, për të cilën ata mund të mos jenë të vetëdijshëm. Kjo që thashë është fundja vetëm një bindje, një pikëshikim imi, për të cilin nuk kam bërë ndonjë matje të saktë mes njerëzish, por nganjëherë pikëshikimet janë më të vlershme e më të dobishme se saktësitë matëse. Kështu që, edhe për ta pohuar ose për ta mohuar këtë pikëshikim timin, shoqërisë sonë i duhet gudulisja e gjithmbarshme.

Për ta bërë gudulisjen sa më të pranueshme e sa më të këndshme për të rëndomtët njerëz, unë kam përgatitur një pyetësor që mund t'i bëhet secilit njeri që nuk qesh kollajshëm ose heziton a nuk pranon të qeshë. Pyetësori im është një ofertë për të tillët dhe përfshin në të dijen time të vogël në fusha të ndryshme, natyrisht me gudulisjen si çelës për shpjegim të të gjitha raporteve mes njerëzve dhe dijeve.

Më poshtë e keni pyetësorin. Ju ftoj për lexim dhe shpjegim, qoftë me pak, qoftë me shumë fjalë:

- Kur keni dëshirë të guduliseni?
- Dëshironi të guduliseni natën apo ditën?
- Do t'ju pëlqente gudulisja shtrirë apo në këmbë?
- Do t'ju pëlqente gudulisja në dhomë, shtëpi, zyrë, në punë apo në hapësira publike?
- Kush gudulis më mirë, burrat apo gratë?
- Do të preferonit t'ju gudulisnin më të rinjtë apo më të moshuarit?
- A do ta zgjedhoni dhe si do ta zgjedhoni foljen gudulisje? (Për këtë mund ta merrni një fletë të zbrazët dhe si këndonjës të kësaj eseje ta vini në provë dijen tuaj nga fusha e gjuhësisë.)
- A e keni ndier ndonjëherë veten gudulisës i madh, a i keni thënë ndonjëherë vetes "unë guduliskam më shumë e më mirë se ç'kam menduar" ose a jeni shtirur ndonjëherë gudulisës më shumë se ç'jeni në të vërtetë?
- A ju pëlqen të guduliseni më shumë veshur apo zhveshur?
- A gudulisen më shumë njerëzit në fshat apo në qytet?
- Sa do të dëshironit të zgjaste gudulisja juaj?
- A keni dëshirë të guduliseni kur jeni të etur e të uritur apo pasi të keni ngrënë e të keni pirë për pesë palë qejfe?
- Cila mendoni se është stina më e mirë për gudulisje, pranvera, vera, vjeshta apo dimri?
- A jeni përgjyruar ndonjëherë për një çast a rast gudulisës apo, më saktë, a i keni thënë ndonjëherë dikujt "më gudulis, të lutem"?
- A do të dëshironit të guduliseshit duke dëgjuar muzikë, duke parë filma, dokumentarë, debate analistësh apo fjalime politikanësh?

Pyetësorin tim po e përmbyll vetëm me këto pyetje, sepse padyshim që mund ta zgjasja edhe me të tjera që ndoshta mund të jenë edhe më sqaruese, më domethënëse, se këto që i keni para vetes. Pra, të dashur lexues të kësaj eseje, jeni të lutur të shtoni sa më shumë pyetje që mund t'ua bien ndërmend rreth gudulisjes.

Paçi gudulisje të begatshme!

Williams: Mario, ke qenë shumë këmbëngulës dhe i vendosur për ta bërë këtë udhëtim gjatë qëndrimit në Midwest. Tani që ka mbaruar, cili mendoni se ka qenë momenti më i mirë i ditës për ju?

Vargas Llosa: U preka shumë te varri, nga thjeshtësia e madhe e varrit. Në të vërtetë nuk kishte asnjë tregues se aty ishte varrosur një burrë i madh. Përveç kësaj, i gjithë mjedisi i zonës së Oksfordit është shumë i bukur. Është me të vërtetë një vend i bukur, pemët, shtëpitë e tij. Ndoshta nuk ka ndryshuar shumë. Mund të shohësh shumë gjëra ashtu si ishin në jetën e Folknerit. Siç e dini, unë jam shumë adhures i shkrimtarëve: për mua është shumë prekëse të shoh librat, dorëshkrimet e tij, objektet e tjera. Më bëri gjithashtu shumë përshtypje fakti që, ndryshe nga ajo që ndodh zakonisht në Oksford, veçanërisht kur shoh ndërtesën e gjykatës, shtëpitë, mund të shohësh sa afër realitetit ishte trillimi. Ishte përvojë e mrekullueshme. Sigurisht, kjo është e vështirë për t'u shpjeguar tani, por për mua momenti më i paharrueshëm, më prekës ishte kur çifti holandez tha: "Ne jemi këtu sepse ju kemi lexuar. Kemi lexuar romanet tuaja. Vendosëm të fillojmë të lexojmë Folknerin pasi lexuam komentimin tuaj për të në gazetë".

A ka ndryshuar gjë tek perceptimi juaj për Folknerin? A ka ndryshuar si pasojë e asaj që keni parë dhe dëgjuar në orët e fundit?

Ndoshta është shumë herët për të thënë. Ndoshta zbulimi i vërtetë i ri ishte ajo që Frederick Anri-i na tregoi për zakonet e pijes që kishte Folkneri. E dija se pinte shumë alkoool, por s'e kisha menduar kurrë se pinte kaq shumë. Tani admirimi im për Folknerin është edhe më i madh: nëse pi aq shumë, si mund të krijosh një botë aq të gjerë dhe të ndërlikuar? Si është e mundur që një mendje krejtësisht e ngopur me alkoool të krijojë me detaje një botë të tillë dhe të krijojë një lidhje të brendshme logjike të tillë? Nga ana tjetër, imazhi që na krijoi Fred Karl-i për Folknerin duke pirë vetëm ishte tragjik.

Do të doja ta shtjelloja pak më shumë imazhin publik dhe privat që keni për Folknerin. Besoj që e keni lexuar biografinë e Joseph Blotner-it dhe pastaj janë imazhet e tjera nga e kaluara dhe e tashmja.

Po, e kam lexuar librin kanonik të Blotner-it. Ndoshta një vizitë si kjo të jep një perceptim shumë më pamor dhe emocional të gjërave. Si shkrimtar, më pëlqen gjithmonë të marr sa më shumë informacion për jetën e autorëve. Mendoj se është një adhurim i pastër, ndoshta një përpjekje e pavetëdijshme për t'u infektuar prej tyre.

Le të kalojmë nga njeriu te librat e tij. A ju kujtohet kur e keni lexuar për herë të parë Folknerin? A ishte përvojë po aq dramatike sa historia që keni treguar për leximin tuaj të pasionuar të *Zonja Bovari*?

E mbaj mend mirë. Ishte viti 1953, viti im i parë në Universitetin e San Marcos në Lima. Libri i parë që kam lexuar ishte *Absalom! Absalom!*. I kam lexuar herët edhe tregimet nga vëllimi *Këta të Trembëdhjetë*. Asokohe lexoja Folknerin në përkthimet spanjisht dhe frëngjisht. Përkthimet në frëngjisht nga Maurice Coindreau ishin të mrekullueshme. Ai ishte një përkthyes i madh. Lexova përkthimin e tij të shkëlqyer të romanit *Faltorja* me parathënien e Andre Malraux-it, u mahnita menjëherë nga gjenialiteti i Folknerit. Mendoj se vetëm atëherë zbulova rëndësinë e formës në letërsi. Folkneri më tregoi se si një organizim i caktuar i kohës dhe këndvështrimit ishte absolutisht thelbësor, sepse përcaktonte nëse teksti është shumështrësor, i thellë, apo i papërpunuar, sipërfaqësor, zbulova se si vetë forma mund të ishte një personazh ose temë e një romani. Ajo që mbaj mend shumë mirë, dhe kjo është e rëndësishme të theksohet për të kuptuar marrëdhënien time me Folknerin, është se Folkneri ishte

Mario Vargas Llosa:

NUK KAM RESHTUR KURRË SË LEXUARI FOLKNERIN

Përktheu nga anglishtja Granit Zela

Intervista e Mario Vargas Llosës në Misisipi gjatë një udhëtimi në Oxford të Missisipi-t, në nderim të William Faulkner-it, me Raymond Leslie Williams-in, profesor në Universitetin e Washington-it.

Romancieri peruan Mario Vargas Llosa, autor i Lufta e Fundit të Botës (1981), Historia e kuqe e Alejandro Mayta-s (1984) dhe gjashtë romaneve të tjera, vizitoi Oksfordin, Misisipi më 20 prill 1986 si nderim për Uiljam Folknerin. Ai u prit nga DL Thomas Verich, Drejtor i Botimeve Speciale në Universitetin e Misisipit dhe Profesor Frederick Karl, profesor i anglishtes në Universitetin e Nju Jorkut, i cili ishte vizitues rezident në Oksford, gjatë përgatitjes së një biografie kritike të Folknerit. Gjatë vizitës së tij, Vargas Llosa këqyri me hollësi përmbledhjen speciale të veprave të Folknerit në Universitetin e Misisipit, vajti në Rowan Oak, te shtëpia e Folknerit dhe bleu një vazo me barbara të cilën e vendosi në varrin e Folknerit. Ndërsa ishte në Rowan Oak, atij iu afruan dy turistë nga Holanda, të cilët i shpjeguan se ishin në shtëpinë e Folknerit pikërisht sepse kishin lexuar romanet e Vargas Llosës dhe më vonë kishin lexuar një intervistë në gazetë në të cilën shkrimtari peruan kishte folur me aq entuziazëm për Folknerin. Biseda e mëposhtme për Folknerin u zhvillua gjatë udhëtimit me makinë përgjatë Deltës së Missisipit nga Oksfordi në Ste. Genevieve, Missouri.

shkrimtari i parë që e lexova me stilolaps në dorë dhe me letër anash librit.

A mund të shpjegoni saktësisht se çfarë po bënit me stilolaps në dorë?

Po. Isha i interesuar për të gjetur një arsytim, një strukturë. Asokohe kisha nisur tashmë të shkruaja dhe leximi i Folknerit më hapi sytë ndaj shpikjes së formës shkrimore. Dhe kjo ide më emociononte shumë. Folkneri më krijoi gjithashtu bindjen e fortë se forma duhet t'i bashkëngjitet gjithmonë një rrëfimi. Historia nuk mund të nënvlerësohet. Forma nuk mund të jetë synim, qëllim në vetvete. Mendoj se prozeshkrimi duhet të përfshijë gjithmonë përvojën njerëzore. Siç mund ta shihni, unë jam ende shumë besnik i idesë së Folknerit për romanin.

A mund të më tregoni më shumë rreth përvojës së leximit? A e keni lexuar

Folknerin me aq obsesion sa e keni shpjeguar për Zonjën Bovari?

Jo aq, sepse në fillim s'lexoja dot në anglisht. Kur fillova të lexoja Folknerin në anglisht, rreth vitit 1962 ose '63, dhe me përkthimin frëngjisht pranë meje. Por Folkneri është një shkrimtar që nuk kam reshtur kurrë së lexuari. E rilexoj gjatë gjithë kohës. Mendoj se e kam lexuar *Dritë e gushtit* të paktën gjashtë herë. Ai fragmenti i mrekullueshëm me Hajtauerin që predikon duke përzier historitë e paraardhësve të tij me të Biblës, dhe skena e tredhjes së Xho Krishtlindit janë shkruar jashtëzakonisht mirë. Shkrimtarët që kam lexuar dhe rilexuar më shumë janë Folkneri dhe Floberi.

Ma merr mendja se kjo është arsyeja pse më thatë kur po largoheshit nga varri i tij se ky ishte homazhi i fundit me lule që do të bënit, pasi të keni bërë gati të njëjtën gjë me Floberin.

E saktë, siç e dini, ndiej se u detyrohem shumë dhe ndihem shumë afër tyre. Nuk e ndiej domosdoshmërinë t'i bëj një homazh të tillë asnjë shkrimtari tjetër, qoftë edhe atyre që i admiroj shumë si Hygo.

A ishte Folkneri, sipas jush, shkrimtari i huaj më i rëndësishëm në Amerikën Latine, ai që ka ndikuar më shumë?

Mendoj se mund të bëhet një pohim i tillë. I vetmi shkrimtar tjetër që ndoshta mund të ishte i krahasueshëm me të ishte Heminguej. Megjithatë, s'mendoj se ndikimi i Heminguejt ka qenë aq i qëndrueshëm sa i Folknerit. Madje do të thosha se Folkneri ka qenë shkrimtari më i rëndësishëm në Evropë dhe Amerikën Latine i dyzet apo pesëdhjetë viteve të fundit.

Po konkretisht në Peru? Ju vetë keni dokumentuar ndikimin e madh të Folknerit në Kolumbi. A ka qenë ai po aq i rëndësishëm në Peru?

Në Peru ka qenë shumë i rëndësishëm për brezin tim. Carlos Zavaleta, për shembull, shkroi një tezë studimore për Folknerin. Libri poetik *Hyu i mermertë* u përkthye dhe u botua në Peru. Edhe Arguedas-i, i cili ishte më pak Folkneriani ndër të gjithë, ka disa gjurmë të Folknerit në shkrimet e tij. Vendet ku hija e Folknerit ka qenë më e pranishme, megjithatë, janë Uruguaji dhe Argjentina.

Shkrimtarët kolumbianë shpesh më thonë se e lexojnë Folknerin sepse gjejnë lidhje me botën imagjinare të Joknapatafës. A mendoni se peruanët e lexojnë edhe sepse Misisipi është në njëfarë mënyre si Peruja?

Po, ky është faktor i rëndësishëm. Shoqëritë janë shumë të ngjashme, sepse në secilën prej tyre keni dy kultura themelore: atë të shtypës dhe atë të shtypurit, të cilat gjithmonë përplasen, duke krijuar gjithmonë tensione. Është bashkëjetesë e vështirë. Gjithashtu, prania e së kaluarës është diçka shumë e fortë në Amerikën Latine dhe në jugun e Folknerit. Është një fenomen, për shembull, që nuk e keni në pjesën lindore të Shteteve të Bashkuara. Bota e Folknerit është një botë tradicionale, si shoqëria peruane apo kolumbiane. Struktura e klasave shpërqore është tërësisht si e Amerikës Latine. Dhe Folkneri shpiku një mjet teknik për t'i dhënë jetë kësaj bote. Kjo shpikje ishte shumë e rëndësishme për të gjithë ne shkrimtarët e Amerikës Latine që po kërkonim një instrument për të bërë të njëjtën gjë. Të duhet një lloj naiviteti, shumë tipik i këtyre shoqërive, që të guxosh të përpiqesh të bëhesh një Balzak i shekullit të njëzetë. Kjo ishte shumë e rëndësishme për shumë shkrimtarë të Amerikës Latine.

Do të doja të flisnim për disa tekste të veçanta. Cili roman është më i rëndësishmi për ju?

Dritë e gushtit është ndoshta libri që parapëlqej. Megjithatë, mendoj se e gjithë vepra e Folknerit është më e mirë se çdo libër i marrë veçmas. Për shembull, një roman i dobët, si *Mushkonjat*, bëhet më interesant kur shihet në kontekstin e punës së tij totale. Te *Mushkonjat*, i riu Folkner po përpiquej të ishte intelektual, sesa krijues, për të shkruar më shumë për idetë e tij sesa me instinkt. Dështoi dhe mendoj se ky dështim ishte shumë mësimdhënës për të: mësoi se duhej të kthehej te toka e tij. Ndoshta Oksfordi ishte një lloj burgu për të, por qëndrimi në Oksford të Misisipit ishte haraçi që ai pagoi për të shkruar kryevepra. E gjithë kjo gjë është shumë interesante për mua.

Sepse ndihesh njësoj si ai?

Në disa mënyra, po. Ndonjëherë e urrej Perunë, por e di që edhe pse e urrej, kam nevojë për atë vend, e ndjeva këtë kur isha në Evropë. E dija se nëse nuk kthehesha në Peru do të merrja fund. Ndryshe nga disa shkrimtarë të tjerë - si Kortazari - unë jam

i nxitur nga Peruja për të shkruar, me të gjitha problemet që ajo ka.

Nuk kemi thënë shumë për një roman kaq të rëndësishëm sa *Buja e tërbimi*.

Është një libër që e dua shumë, edhe pse nuk është kryevepër. Këtu priset ekuilibri midis formës dhe përmbajtjes. Herë pas here forma mbizotëron mbi atë që tregohet. Te *Buja dhe tërbimi*, ndryshe nga *Dritë e gushtit*. Folkneri u afrohet rreziqeve të Xhojsit, i cili u mund nga kënaqësia që të jep forma.

Por të shkruash diçka si pjesa e Benxhit në atë roman duhet të ketë qenë shumë mbresëlënëse për një shkrimtar të ri.

Epo, është shumë mbresëlënëse të zbulosh se po hyn në mendjen e një idioti. Unë u hutova dhe u emocionova herën e parë që e lexova. Por këtu mendoj se Folkneri kënaqet me teprimin formalist.

A është *Duke dhënë shpirt* më i suksesshmi?

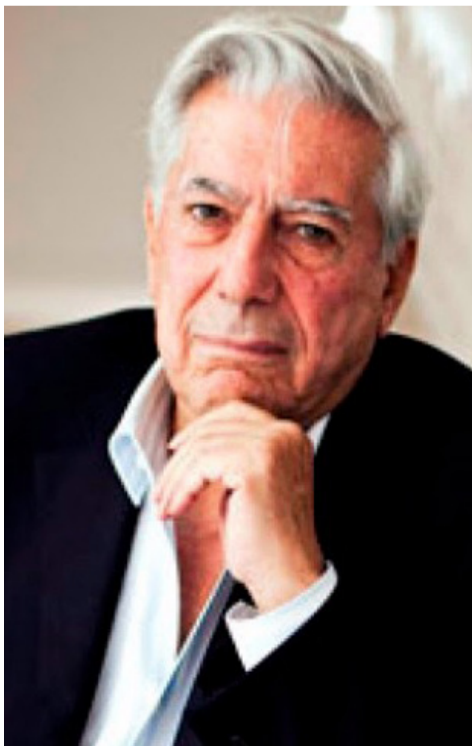
Patjetër. Tek ai forma përputhet me historinë.

Duke pasur parasysh atë që keni deklaruar në rrëfimet tuaja të sinqerta për atë që ju tërheq si lexues - dhuna dhe seksi që përmendni për *Zonja Bovari* - ma merr mendja se romani *Faltorja* do të ishte një nga romanet tuaja më të dashura të Folknerit.

Në fakt e kam hasur deri diku vonë atë libër. E kam lexuar versionin origjinal në anglisht dhe më pëlqen.

Kam vënë re disa ngjashmëri mes "Një trëndafil për Emili" dhe disa prej tregimeve tuaja të hershme, makabritetin, fundin tronditës. Mendoni se kjo histori ishte një lloj modeli për adoleshentin Vargas Llosa, kur shkruante historitë e tij të para?

Mendoj se mund të ishte një lloj modeli. E kam lexuar shumë e shumë herë dhe çdo herë më bën përshtypje përqendrimi i jashtëzakonshëm, sinteza e kaq shumë gjërave në kaq pak faqe. Duhet të ketë qenë jashtëzakonisht e vështirë të tregosh një melodramë kaq të tmerrshme në kaq pak faqe. Por është rrëfyer në një mënyrë kaq të tërthortë sa që sapo të zbulosh se çfarë ka ndodhur në të vërtetë, është tepër vonë. Është një nga kryeveprat e Folknerit. Ajo që më bën më shumë përshtypje në këtë histori nuk është vetëm historia e krimit të kryer nga bukuroshja Emili, por në të njëjtën kohë, e gjithë historia e qytezës në të cilin zonja jetoi historinë e saj të dashurisë dhe martesën makabre me kufomën e të dashurit. Në fakt në tekst ju e shihni fjalë për fjalë kohën duke rrjedhur dhe qytezën e vogël duke u rritur dhe banorët e tij duke u shtuar. Sfondi i tregimit është - kaq shpesh tek Folkneri - po aq i rëndësishëm sa vetë historia.

A mendoni se do të kishit shkruar romanet e hershme, *Koha e heroit*, *Shtëpia e gjelbër*, *Biseda në katedrale* nëse nuk do të kishit lexuar Folknerin?

Dyshoj shumë. Nëse nuk do ta kisha lexuar Folknerin, nuk do t'i kisha shkruar, ose të paktën nuk do t'i kisha shkruar ashtu siç i shkrova. Siç e kam përmendur tashmë, Folkneri ishte shkrimtari i parë që lexova me stilolaps në dorë dhe letër anash librit.

A mendoni se paraqitja e Boas te *Koha e heroit* e kishte origjinën në leximin e pjesës së Benxhit te *Buja e tërbimi*?

Ka shumë mundësi. Të paktën fakti që vendosa të paraqes një qëndrueshmëri të një personazhi nga brenda - përmes mendjes së tij, oreksit, instinkteve të tij. Me siguri e bëra në këtë mënyrë sepse kisha lexuar paraqitjen e një personazhi si Benxhi.

Po tani, po në lidhje me pjesët e *Piuras* te *Shtëpia e gjelbër*? A mendoni se ky stil shumë i ndryshëm mund t'i atribuohet gjithashtu Folknerit?

Mendoj se vjen nga një sërë burimesh. Njëri burim janë romanet kalorësiak dhe kinemaja. Unë përdor qëllimisht një gjuhë epike në këto pjesë. Doja që kjo pjesë e *Shtëpia e Gjelbër* të krijonte një largësi me lexuesin. I vjen lexuesit nga një ndërmjetës - qyteti. Mendoj se kisha të drejtën ta bëja kështu.

Mendoni se e kishit lexuar plotësisht Folknerin në kohën kur përfunduat *Bisedë në katedrale*?

Parë në retrospektivë, mendoj se kur mbarova *Bisedë në katedrale*, kisha arritur në një pikë ku zbulova se padukshmëria ishte qëllim më i dëshirueshëm se sa kishte qenë më parë.

Nuk ju interesonte më forma?

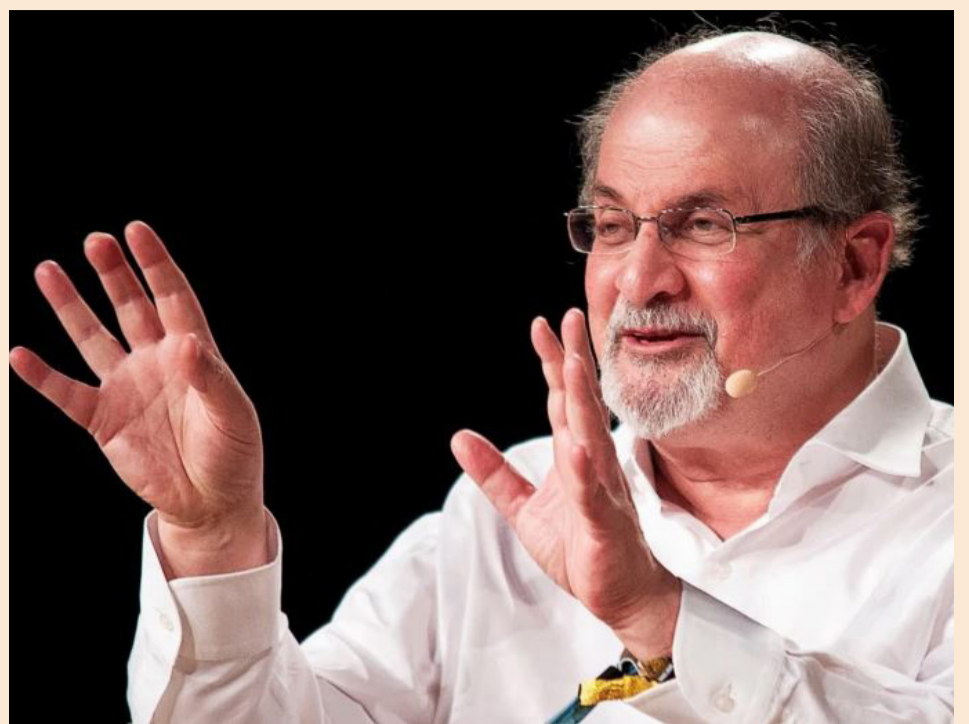
Nuk më interesonte më qëllimi për ta shfaqur formën në vetvete. Tani e di që qartësia mund të jetë më e mirë se vështirësia, dhe në të njëjtën kohë të tregojë një histori që ia vlen. Ishte një mësim që e mësova me përvojën, ndoshta i krahasueshëm me përvojën e nevojës për një lidhje dashurie mëkatore për të qenë në gjendje të vlerësoja një martesë të mirë.

Këmbëngula shumë te Folkneri sot për një arsye të dukshme. Por çfarë po ndodh me shkrimtarët e tjerë amerikanë? A ka ndonjë shkrimtar tjetër që ka qenë i rëndësishëm për ju?

E kam lexuar Folknerin me admirim të jashtëzakonshëm. Poe-n, gjithashtu. Dhe të gjithë shkrimtarët e brezit të humbur: Heminguejn, Dos Pasosin, Caldwell, Stajnbekun. Kam rilexuar Hawthorne-in me një grup miqsh në vitet 1960. Kam qenë gjithmonë pak i padurueshëm me Henri Xhejmsin. I kam lexuar me kënaqësi të madhe librat e hershëm të Capote. Jam befasuar gjithmonë nga fakti që Paul Bowles nuk është njohur më shumë. Ai shkroi disa histori që për mua janë shumë të mira. Dhe më pëlqen Carson McCullers... shumë delikate dhe me ndjeshmëri të madhe për dhunën e marrëdhënieve njerëzore. Dikur lexoja me shumë pasion një kritik, Edmund Wilson-in. Mendoj se eseja e tij *Tek stacioni i Finlandës* është si një roman i madh. Isha aq i impresionuar nga Edmund Wilson-i në mesin e viteve '60, sa që shkoja çdo ditë në Muzeun Britanik për gjashtë muaj me radhë për ta lexuar.

Do të doja të përfundoja me një pyetje të fundit rreth Folknerit. E mbani mend reagimin tuaj kur morët vesh për vdekjen e tij?

Po, kam qenë në Londër dhe e kam lexuar në *Tajms*. Aty lexova një mëngjes se kishte vdekur. Që nga ai mëngjes kam dashur gjithmonë të vij një herë në Jug dhe të vizitoj Oksfordin. Siç e thashë më parë, ishte një përvojë e mrekullueshme.

Shkruar për Parlamentin Ndërkombëtar të Shkrimtarëve

PAVARËSIA E SHKRIMTARËVE

Nga Salman Ruzhdie

Shkrimtarët janë qytetarë të shumë vendeve: të vendit të kufizuar dhe me kufij në realitetin e vëzhgueshëm të jetës së përditshme, të mbretërisë së pakufishme të imagjinatës, të tokës gjysmë të humbur të kujtesës, federatat e zemrës që janë të nxehta dhe të ftohta, shtetet e bashkuara të mendjes (së qetë dhe të trazuar, të gjerë dhe të ngushtë, normale dhe të marrë), janë kombet qiellore dhe skëterrore të dëshirës dhe, ndoshta më e rëndësishmja nga të gjitha vendbanimet tona, republika e papenguar e gjuhës. Këto janë vendet që Parlamenti ynë i Shkrimtarëve mund të mëtoj t'i përfaqësojë, me vërtetësi, me përlulesi dhe krenari. Së bashku ato përbëjnë një territor më të madh se ai i qeverisur nga çdo fuqi botërore, megjithatë, mbrojtja e tyre kundër asaj fuqie mund të ngjajë shumë e dobët.

Arti i letërsisë kërkon, si kusht thelbësor, që shkrimtari të jetë i lirë të lëvizë midis vendeve të tij të shumta sipas dëshirës, pa pasur nevojë për pasaportë apo vizë, duke bërë atë që do me ta dhe me veten. Ne jemi minatorë dhe argjendarë, tregtarë të së vërtetës dhe gënjeshtarë, lolo dhe mbretër, bijë të ligjshëm dhe të paligjshëm, prindër dhe dashnorë, arkitektë dhe shkatërrimtarë. Fryma krijuese, prej vetë natyrës së saj, u reziston kufijve dhe vijave kufizuese, e mohon autoritetin e censurës dhe tabuve. Për këtë arsye, shumë shpesh ajo trajtohet si armike nga ata fuqi të mëdha ose të vogla, të cilët nuk e durojnë fuqinë e artit për të krijuar piktura të botës me të cilën ata grinden, ose gërryejnë, pikëpamjet e tyre më të thjeshta dhe më pak të hapura.

Megjithatë, nuk është arti i dobët, por artistët janë të pambrojtur. Poezia e Ovidit mbijeton, jeta e Ovidit u bë e mjerë nga të fuqishmit. Poezia e Mandelshtamit jeton, poeti u vra nga tirani që guxoi të përmendte. Sot, në mbarë botën, letërsia vazhdon të përballet me tiraninë, jo duke e kritikuar, por duke e mohuar autoritetin e saj, duke ecur në rrugën e vet, duke shpallur pavarësinë. Më e mira e asaj letërsie do të mbijetojë, por ne nuk mund të presim që e ardhmja ta çlirojë nga zinxhirët e censurës. Shumë autorë të persekutuar në njëfarë mënyre, do të mbijetojnë, por ne nuk mund të presim në heshtje që të marrin fund persekutimet e tyre. Parlamenti ynë i Shkrimtarëve ekziston për të luftuar për shkrimtarët e shtypur dhe kundër të gjithë atyre që i persekutojnë ata dhe veprën e tyre dhe për të ripërtërirë vazhdimisht shpalljen e pavarësisë pa të cilën të shkruarit është i pamundur; dhe jo vetëm të shkruarit, por edhe të ëndërruarit; dhe jo vetëm të ëndërruarit, por edhe të menduarit; dhe jo vetëm të menduarit por vetë liria.

Reflektime mbi përvjetorin e tetë të fetvas, shkurt 1997
Përktheu: Granit Zela

Më magjeps fuqia shprehëse e fjalëve. Për shembull, të thuash “nuk ka ibrik mbi tavolinë”, e megjithatë të detyrosh shumicën dërrmuese të këtij auditori, jo vetëm të zgjedhë ibrikun, por edhe të bëjë përpjekjen thuajse të pamundur për ta zhdukur prej aty. Imagjinata, sa ç’është e rrezikshme, aq është edhe e fuqishme.

Imagjinoni sikur jeni në plazh me mamanë dhe babanë. Çfarë shikoni? Çfarë moshe kanë ata? Çfarë objektesh ju rrethojnë? Sa është ora? Çfarë po bëjnë? E kam menduar prej kohësh këtë ushtrim kaq të thjeshtë, duke e bërë pjesë të leksioneve dhe seminareve të shkrimit krijues. Në fillim, e zhvilluam këtë ushtrim me zë të lartë: pjesëmarrësit ngritën duart dhe iu përgjigjën pyetjeve me radhë. E kuptova menjëherë se ajo që zbuluan i trembi, u frikësuan aq shumë sa disa prej tyre nisën të gënjejnë, dhe sapo e kuptuan se ç’po ndodhte, ndryshuan përgjigjet. Pra, për të kapur përshtypjet tuaja të para pa u keqinterpretuar më vonë, ju kërkohet që në vend të thoni atë që shihni, të merrni një minutë kohë dhe ta vizatoni. Kur të shohim vizatimet, do të jetë shumë vonë për të ndryshuar mendje. Shumica dërrmuese – ndonjëherë edhe të gjithë pjesëmarrësit – vizatojnë një vijë për të ndarë detin nga bregu, me disa valë mbi ujë dhe me diellin përmbi. Vizatojnë veten të vegjël, rreth moshës 4 deri në 10 vjeç, vizatojnë çadra dhe topa. Ata që vizatojnë kova, bëjnë dhe një lopatë atypari. Më shumë se gjysma priren të shtojnë dhe një peshqir mbi rërë, apo edhe retë. Dhe të gjithë tuten prej rezultatit, i paralizon pothuajse. Po njëllon si në tregimet më të mira, ata ndalen për një grimë.

Bëhemi të parashikueshëm, mendojmë se nuk jemi origjinalë dhe kjo ndjesi na shkatërron. Madje ka studentë që mendojnë se kanë gabuar në diçka. Por, po sikur ky ushtrim të provojë të kundërtën dhe të mos ketë asgjë, ama absolutisht asgjë që të ketë shkuar keq?

Letërsia “ndodh”. Një roman, një tregim, brenda një libri të mbyllur, gjendet një tekst i vdekur, ide pak a shumë e jashtëzakonshme që nuk “i ndodh” askujt. Letërsia “ndodh” gjatë leximit dhe jam e bindur se është diçka që iu ndodh dy palëve. Është ai që shkruan dhe ai që lexon, nëse nuk do të ishte asnjë prej tyre, atëherë nuk do të kishte letërsi. Nuk është ide poetike, është një ngjarje që dua ta mendoj në mënyrën më praktike dhe konkrete të mundshme.

Letërsia ndodh në një kohë të caktuar, si për shembull, gjatë kohës që duhet për të krijuar një fjalë. Gjatë kësaj kohe, çdo fjalë ka një ndikim të saktë në kokën dhe trupin e lexuesit. Ndodh me ritmin e një vallëzimi mes dy vetave: një hap shkrimtari, një hap lexuesi. Dhe rregull kryesor i kërcimit është i njëjtë si në të shkruar: vallëzoni të dy, por pa shkelur njëri-tjetrin.

Nëse unë shkruaj “Jam në plazh me mamanë dhe me babanë”, dhe ky është hapi im i parë, lexuesi do të bëjë hapin e dytë duke sjellë gjithçka kemi vizatuar në letër. Ai “vend i përbashkët” drejt të cilit priremi nuk është i keq, është pjesë e forcës fillestare që thërret imagjinatën. Shkrimtari nxit lëvizje duke parashikuar jo vetëm atë që do të lexohet në letër, por mbi të gjitha, duke ndjerë gjestin që do të provokojë tek lexuesi. Pjesë e kërcimit është kur lexuesi bën lëvizjen e tij dhe ndjen se shkrimtari e shoqëron, aspak anasjelltas, kur ndodh magjia e imagjinatës dhe e leximit.

Nëse pas “Jam në plazh me mamanë dhe babanë”, shkrimtari shkruan “Dielli është shumë i fortë dhe kemi marrë ombrellë”, atëherë unë sapo kam shkelur mbi lexuesin. Nuk po them që është gabim, nga ky kombinim mund të dalë një histori e mrekullueshme, nuk po flas për kuptimin dhe argumentet. Ajo që dua të theksoj është diçka më delikate, por që mendoj se

NJË SHËTITJE NË IMAGJINATËN E LEXUESIT

nga Samanta Schweblin

Përktheu nga spanjishtja Antonio Çikollari

është shumë e fuqishme. Këtë gjë e quaj “rezistencë”.

Tani do të ndryshoj pjesën e dytë të fjalisë. Asgjë e jashtëzakonshme nuk do të ndodhë, ose po, por jo në frazë: kushtoji vëmendje asaj që ndodh në kokën dhe në trupin tënd, kësaj here kushtoji vëmendje vetes.

Për shembull mund të them:

“Jam në plazh me mamanë dhe babanë. Është natë, bie borë, babai sapo ka mbushur të tetëdhjetat”.

Ajo që ata ndiejnë, ajo rezistencë, është fërkimi midis tendencës që krijon çdo tekst në kokën tonë dhe i diçkaje të re që imponohet. Për të imponuar këtë risi, shkrimtari ka vendin e tij, i cili ngjan kaq shumë me tonin, por më pas distancohet duke u shtyrë pak më tej. I afrohet lexuesit, por jo pikërisht aty ku mendojmë. Ata përparojnë bashkë në tendencë, në intuitën ku janë nisur, por nuk është lëvizja e njërit apo e tjetrit, por rezultati i asaj rezistence.

- Si përdoren banjat publike? – më pyeti njëherë një nga studentët.

Le të themi se po qëndroni përballë kabinave: tre në të majtë, tre në të djathtë, doni një banjë të pastër, si gjithë të tjerët, cilën zgjidhni? U ndalëm për të menduar. I përjashtuam dy me shul të thyer, hoqëm dhe atë pa dritë, atë pa letër, atë me dyshtemenë e lagur kushedi me çfarë dhe zgjedhëm atë që kishte mbetur. E thënë ndryshe, banja që ne zgjedhim është banja që ndoshta të gjithë nxënësit e kanë zgjedhur përgjatë gjithë ditës dhe që do vazhdojnë ende ta zgjedhin, pra i bie të jetë banja më e ndotur. Ndoshta ajo pa dritë dhe pa letër, apo qoftë edhe me shulin e prishur kanë ditë që s’janë përdorur.

Problemi nuk është vendi i përbashkët, por se shumë herë, edhe kur përpiqemi të dalim nga normalja dhe të zgjedhim në mënyrë personale, ngecemi në vendin tonë të përbashkët, që është zgjedhja e të gjithëve. Nuk e di nëse është e gabuar apo e drejtë. Por jam e bindur se, përtej historive, personazheve apo muzikalitetit

të një rrëfimtari, ka diçka në këtë vallëzim që ndodh mes atij që shkruan dhe atij që lexon, në këtë rezistencë ku janë të dy që shtojnë dhe sfidojnë njëri-tjetrin, ka diçka që na zgjon. Kjo gjë na nxjerr nga e zakonshmja. Na alarmon në mënyrën më të mirë dhe na detyron të afrohem aty ku kishim ndërmend të shkëlqim, por jo aty ku donim të shkëlqim: na detyron t’i kushtojmë vëmendje. Jam e bindur se pikërisht këtu ndodh magjia, në atë ushtrim të vazhdueshëm të intuitës nga ana e shkrimtarit dhe në atë përkushtim ndaj befasisë nga ana e lexuesit. Vallëzimi që bëjmë mes fjalëve është kaq madhështor për shkak se nuk është as i shkrimtarit, as i lexuesit, është kërcim me tjetrin. Njëri prej tyre nuk ka letërsi.

Një ditë më cingëriu telefoni i shtëpisë, u përgjigja dhe ishte Abelardo Castillo. E kisha lexuar, por nuk e kisha parë kurrë si njeri dhe me sa isha në dijeni, Abelardo Castillo, jo vetëm që nuk më kishte numrin e telefonit, por as e dinte që unë ekzistoj. Por ja që më telefonoi dhe unë u përgjigja, dhe ai më pyeti “Samanta?”. Dhe mendoj se ndjeva diçka në atë zërin e tij të plotë, por më pas më tha emrin e tij dhe nisa të dridhem. U drodha dhe mendova, nga na doli kjo? Çfarë po ndodh? Si është e mundur?

Isha shumë e re për ta ditur që këto do të qenë tri pyetjet e mia kryesore, se gjithçka që shkruaj dhe lexoj, e bëj për të arritur atë gjendje praktike të hirit, në të cilën, pikërisht se nuk kam përgjigjet, ajo që më mbetet është të bëj pyetjet, por të duhurat ama: të hapura, dëshpëruese dhe me shpresën hyjnore se nga e gjitha po shkëputet një copëz, që befas, midis zinxhirit të fjalëve mund të zbulohet.

Castillo tha, bukur dhe pastër, vetëm tri fjalë: “Samanta... Jam Abelardo”. Dy emra dhe një folje. I mjaftuan tri fjalë që të zgjonte tek unë magjinë e paaftësisë. Shkruante mirë. Në vend të kësaj, hapja gojën dhe thashë: “Abelardo? Abelardo

Castillo?” Kishte durim prej mjeshtri, pasoi një heshtje dhe pastaj bëri lëvizjen e tij: dy fjalë që nuk do t’i harroj kurrë. Rrezik ato fjalë duhet të kenë qenë aty, duke mbajtur receptorin e telefonit në mes të dhomës së tij të ndenjës, dhe zëri i këtij njëzet e pak vjeçari më gumëzhiu në vesh duke thënë: “Je nervoze?”.

Siç mund ta imagjinoni, e kam menduar këtë pyetje të Castillo-s për ditë, javë dhe vite. Ç’po më pyeste në të vërtetë? Kishte telefonuar vetëm për të ditur në isha nervoze? A i interesonte vërtetë vallë? Mendova këtë: dy orë më vonë do prezantoja librin tim të parë dhe i kisha rrëfyer mësueses sime të dashur, Liliana Heker, e cila ishte nga miqtë më të ngushtë të Castillo-s, tmerrin tim absolut të të folurit në publik. Kjo lloj përgjigjeje e imagjinuar sikur më qetësoi. Por nga toni i Castillo-s e dija se pyetja e tij ishte më e gjerë dhe më e fuqishme.

Doja t’i tregoja se ajo që dua të them përherë kur dal përballë publikut është që: shkruaj për t’u fshehur dhe se historitë na mbrojnë, se unë mund të shkruaj një histori, por të flas në publik nënkupton rrezikun e një të vërtetë të hidhur. Doja t’ia thosha të gjitha, por nuk thashë asgjë dhe Abelardo Castillo, i cili dinte të shkruante, lexoi tek unë atë që kishte kaluar në vetvete dhe tha:

- Mos u tremb. Shko dhe rrëfe ndonjë histori.

T’iu rrëfej një histori. Ma ka treguar për herë të parë një profesor në Universitetin Aarhus, qyteti më pranë pyllit ku ka ndodhur ngjarja. Dhe një sqarim, kjo që po rrëfej ka ndodhur vërtetë. Po ju paralajmëroj, sepse e di që do ulni kokën me mosbesim, por nëse dëshironi mund ta kërkoni dhe në Google. Ka ndodhur shtatë vite më parë, në një lloj “shtëpie fantazmë”, për të rriturit e humbur në bregun lindor të Danimarkës. Një çift lë makinën në parkim dhe përgatitet të dalë. Janë nga Kopenhageni. Po mbyllnin dyert e makinës kur një tjetër çift parkon aty pranë, zbret dhe i përshëndet në anglisht, pasi janë turistë australianë. Danezët bëjnë një shaka, australianët qeshin dhe pavarësisht që sapo janë takuar, nisin të ecin së bashku mes kopshteve për në shtëpinë e madhe, tallen me njëri-tjetrin mbi marrëzitë infantile të së shtunës dhe humbjes së një shume të madhe parash që pat ndodhur nja njëzet vjet të shkuar.

Çiftet tërheqin biletat e tyre, futen në dhomë dhe kënaqen me të parashikueshmen: një Frankenshtajn pas derës duke ngritur krahët drejt tyre, një kamxhik që fshikullon dyshtemenë e dhomës së dytë, një sallë e errët me ulërima aty-këtu, e kështu me radhë. Por më pas ndodh diçka jashtë kësaj panorame. Në vend që të ndjekë shigjetat treguese, australiania bën një gabim dhe hap një derë që nuk duhet. Sheh një dhomë të vogël me një rreze drite nën një tjetër derë më të vogël. Thërret të tjerët, të cilët bashkohen nxitimthi dhe shikojnë me radhë në të çarën poshtë derës. Në anën tjetër s’ka veçse një korridor të gjatë me drita. Por duke qenë se ndihen vërtet pjesë e kësaj aventure, vendosin të dalin prej atje që të ndjekin rrugën e shfaqjes. Zbresin disa shkallë dhe përfundojnë në bodrum. Deklaratat e mëposhtme janë nga çifti danez, pasi australianët nuk mbijetojnë.

Dhe tani jeni pezull. Ju, jo australianët. Dhe me gjendje pezull nënkuptoj të qenit të paaftë. Ata nuk e dinë, por duan ta dinë. Ka diçka që duan ta dëgjojnë, dhe në këmbim më “japin” vëmendjen e tyre. Kjo “gjendje pezull” është gjendja më e dëgjuar e një lexuesi përgjatë rrëfimit.

Tensioni është vëmendje. Nëse vazhdoj të luaj me fjalët, pa e çuar përpara historinë, do t’i humbas shumë shpejt, por së pari, për disa sekonda, do të mbeten të vëmendshëm ndaj mundësisë për të kuptuar se çfarë ndodh në fund me australianët. A është

vëmendje budallaqe? A mos ndoshta përbëhemi prej dhunës, përbindëshave dhe dhjetëshes kryesore të Netflix? Varet, nëse përbindëshi shfaqet në format e tij më të dukshme. Por nuk është kjo ajo që dua të them. Ajo që dua të mendoj është se çfarë ndodh përpara se të shfaqet përbindëshi. Përsëri, dua të mendoj për lexuesin, çfarë ndodh me ju që ju mban pezull në bodrumin e asaj shtëpisë së madhe në pyllin danez.

Simone Weil thotë se vëmendja absolute, pa përzjerje, është lutja. Sa herë që i kushtojmë vëmendje të vërtetë, shkatërrojmë një pjesë të së keqes brenda nesh. Mendoj se ka diçka kur lexuesi mbetet pezull, ende pa reagu. Në ato të mijtat e sekondës së vëmendjes gati prehistorike, pak para shfaqjes së përbindëshit, nuk ka asnjë të dhënë. Çfarë është kjo? Si është e mundur? Ç'po ndodh? Edhe pse e ndjejmë rrezikun, nuk duam të mbrohemi, duam të pyesim. Kjo është arsyeja pse është vëmendje e hapur, poroze. Të zhveshur nga krejt paragjykimet tona, ne duam vetëm ta kuptojmë. Ndaj ka një pjesë të së keqes që vdes tek ne.

Jetojmë të zhytur mes zhurmës, të ngopur prej informacionit, dhe është në heshtje, në gjendjen pezull të hapësirës së zbrazët ku zgjohemi. Ajo që më magjeps më shumë, është paradoksi: në atë gjendje prej vëmendjeje absolute, gati gatishmërie, gjej si lexues një lloj prehjeje, një lloj të vërtete ndoshta abstrakte, por që gati e ndiej. Ose mbase nuk ka asnjë paradoks. A do të ishte e pazakontë të mendojmë se është në atë gjendje pasigurie, në atë grimçast të mosdijes – ku në të njëjtën kohë rritet ndjenja se diçka, ndoshta ndonjë e dhënë jetike, do të jepet – gjetja e kënaqësisë së vërtetë të leximit?

Papritur australian ndalon, mendon se ka dëgjuar diçka. Vendi duket i vogël, por është më i madh nga sa tregon. Largohen pak, por për një arsye a një tjetër, danezët nuk duan të bëjnë një hap më tej, ata janë të frikësuar dhe duan të kthehen. Australia i ndalon, prisni, thotë, prisni, sepse është e sigurt që ka dëgjuar diçka të çuditshme. Rënkime, dikush po rënk. Dhe pas kësaj gjithçka ndodh shumë shpejt. Pas një kolone të gjerë ata zbulojnë një kafaz. Brenda janë dy adoleshente me gojën lidhur. Këtë po dëgjojnë. Dy vajza që mund të kishin moshën e tyre. Pse këto gjëra ndodhin gjithmonë në vendet nordike?

- Je nervoze? – më pyet Castillo.

Përpara se të japësh ndonjë informacion, më tha njëherë mësuesja ime Liliana Heker, duhet ta bësh lexuesin të pyesë veten. Nuk ka rëndësi se sa herë thua që duhet ta thuash, rëndësi ka të bësh lexuesin të pyesë i pari, ndryshe magjia nuk funksionon. Pyetja është ndjenjë. Çfarë është kjo? Ç'po ndodh? Si është e mundur? Lexuesi nuk mund të zbulojë asgjë me të dhënat që ka.

Kafazi është i ulët dhe i vogël, por i fortë. Të katërt përipiqen në të njëjtën kohë që ta hapin. Australia është aq e tërbuar, sa tund hekurat duke bërëtitur. Nis të bëhet zhurmë. Pastaj dëgjojnë një përplasje dere, kthehen dhe shohin një burrë shumë pranë tyre. Ai tërheq një litar dhe nis një zhurmë motorike që i shushat për një çast. Është si në makthin "Masakra me sharrë elektrike në Teksas", burri ka një sharrë elektrike dhe pjesa tjetër ndodh shumë shpejt: ai bën dy hapa drejt tyre, ata tërhiqen të gjithë pas të tmerruar, përveç australianes, të cilës tehu i kapi krahun sa hap e mbyll sytë dhe gjaku nisi të rrjedhë lumë. Pasi, siç iu thashë në fillim, australianët nuk mbijetojnë.

Profesori që më rrëfeu historinë quhet Mathias Clasen dhe ka vite që bën kërkime mbi ndikimin fizik dhe mendor të frikës tek qeniet njerëzore. Studimi i tij vlerëson, për shembull, se për tani 54% e kësaj audience është në zgrip të karriges, jo vetëm duke "pritur" më të keqen, por ndoshta edhe

ndonjë gjë më interesante, duke kaluar kështu në "dëshirë". 29% janë të dëshpëruar, sepse do të donin të mos kishin dëgjuar aq sa u tha deri më tash, ose iu ka lënë shije të keqe, ose "të panevojshme". Dhe ka një 17%-sh që nuk i intereson asgjë, dhe si për të cituar shakanë e Clasen, ai 17%-sh nuk është aspak i rëndësishëm, pasi në analogji, janë ata lloj njerëzish që në filmat horror, vdesin në pesë minutat e para.

Këtë shtysë interesante e "dëshirës për më të keqen", Clasen e quan "paradoksi i tmerrit". Shihet qartë tek ata libra horrori ku në kopertinën e pasme shkruhen fraza si "ky libër të jep makthe", ose "nuk do të mund ta përfundoni së lexuari", apo "do t'iu mbetet përgjithmonë në kujtesë", të cilat, që për ironi do të ishin dorëzuan se nuk do të mund të ndalonim së lexuari dhe se pikërisht këtë lloj ndjesie do të donim të "shijonim".

Ky "paradoksi i tmerrit" shkaktoi një studim shterues mbi ndikimin e tmerrit në trup në grupin e Clasen. Bashkë me mjekët dhe shkencëtarët, ata arritën të japin njëfarë llogarie për ndikimin psikologjik dhe fiziologjik të shkaktuar nga skenat e horrorit dhe zbuluan se nëse përjetimi i diçkaje të tmerrshme në jetën reale provokonte një reagim 100% të tmerrshëm, atëherë ekspozimi imagjinar, qoftë dhe nga një film, një video, një lojë apo libër, ishte pothuajse 90%. E thënë ndryshe, ndikimi, në nivel fizik dhe emocional, është thuajse i ngjashëm.

Por përse të flasim për diçka aq të kufizuar sa ndikimi i terrorit në trupin e lexuesit, kur ajo që dua të kuptoj është se si funksionon imagjinata e lexuesit kur lexojmë?

Besohet se kjo shtysë që duhet të ekspozojmë veten ndaj tmerrit, në

kontekstin e sigurt të trillit, ka të bëjë me një nevojë fiziologjike për "kalibrimin e sistemit". Si ajo kohë e vitit kur e çojmë makinën tek mekaniku. Nuk ka asgjë specifike për të rregulluar, por nëse do të na duhet të frenojmë, bëjnë mirë të funksionojnë.

Ja dhe një histori tjetër nga Castillo. Në Luftën e Dytë Botërore, gjyshi nga babai ishte pjesë e batalionit të milicisë franceze. Ishte shtatëmbëdhjetë vjeç dhe pjesë e grupit të zbulimit. Detyra e tij ishte të ngrihej pa gdhirë, të merrte biçikletën dhe ta ngiste përgjatë natës deri në kufi me armikun. Më pas e fshihte dhe ecte më këmbë, duke u siguruar që të bënte sa më pak zhurmë. Misioni i tij ishte të hynte sa më thellë radhëve të armikut, të përzihej me ta dhe të dëgjonte. Misioni i tij ishte të përgjonte. Sikur edhe një fjalë, një datë, mund të shpëtonte qytetin mbarë. Problemi, natyrisht, ishte se një pjesë e madhe e ushtarëve të zbulimit morën atë që kërkonin, por nuk mundën të ktheheshin gjallë për të raportuar.

Po sikur ai hap përpara, ajo ecje drejt armikut për të gjetur informacionin jetik, të jetë e njëjta lëvizje kur lexojmë letërsi? Po sikur të jetë ky akti i leximit?

Përfytyroni një pajisje që do t'ju lejojë të zhyteni plotësisht në situata ku mund të përballeni me frikën tuaj më të keqe dhe të provoni veten, të shihni deri ku mund të shkoni, si do të reagoni. Flas për trajtimin e pyetjeve konkrete: a do të mund t'i mbijetoja vdekjes së një fëmije? Duke iu përgjigjur kësaj, ndiej emocionalisht se sa shumë do të më prekte. A mund të jap gjithçka në këmbim për tjetrin, sikur dhe gjënë më të shtrenjtë? Për çfarë kam nevojë në të vërtetë? Imagjinoni për një çast, avantazhin e mrekullueshëm të të pasurit këtë pajisje

që na lejon të provojmë veten, të aftë për të krijuar një hapësirë të sigurt ku mund ta lëmë veten të lëndohemi, të përplasemi kundër gjithçkaje, pa marrë parasysh sa jetë humbasim rrugës dhe nga e cila mund të kthehemi në shtëpi të padëmtuar, me gjithë atë përvojë jetike që jemi përballur, që kemi përjetuar. Nëse do të mund të ishim ushtarë të zbulimit, por ndryshe nga miqtë e gjyshit tim, ne arritëm të ktheheshim në shtëpi gjallë dhe të padëmtuar, dhe me atë informacion të rëndësishëm që mund të ndryshojë vendimet tona, mënyrën tonë të të parit të botës apo edhe mënyrën e të kuptuarit të njëri-tjetrit.

Po sikur të ishte pikërisht ky akti i leximit të trillit? A nuk do të ishte pra, akti i leximit, vallëzimi mes dy vetëve, një nga mjetet më të fuqishme teknologjike që kemi?

Megjithëse studimi i Clasen-it paraqiste një problem. Ata kishin nevojë për vullnetarë, por edhe për një autorizim po nga vetë vullnetarët që pranonin të trembeshin. Nëse po i paralajmëronin se do t'i trembnin, atëherë nga do ta dallonin nëse ata po trembeshin vërtet dhe se gjithçka ishte reale dhe se nuk kishte asnjë lidhje me studimin ku morën pjesë?

Drejtori i shtëpisë së fantazmave kishte një ide. Ai tha se përbindëshi shfaqej gjithmonë pas ngritjes së perdes, por në këtë rast duhet të vepronin anasjelltas. Kështu që grupi shkencor e ndoqi çiftin danez që në çastin e parë kur u larguan nga shtëpia. Dy aktorët u hoqën si australianë, kaluan nëpër pyll pas makinës së danezëve, parkuan pranë tyre dhe shkëmbyen disa shaka. U bënë miq, u trembën së bashku përgjatë gjithë kohë. Nëse bën një mik, nuk ka perde: nuk ka asgjë më të qashtë se një mik. Dhe nëse diçka i ndodh mikut, atëherë ajo gjë duhet të jetë e vërtetë. Këtu përfshihet dhe nëse e presin në mes me sharrë elektrike.

Zhëngjimi tjetër: gjyshi nuk ishte kurrë pjesë e zbulimit francez, ishte një histori që e shpiku për të mos na treguar histori edhe më të ndërlikuara të cilat kishte vendosur t'i harronte. Siç thotë edhe John Coetzee, historitë që i tregojmë vetes mund të mos jenë të vërteta, por janë gjithçka që kemi. Dhe siç mësova nga Castillo dhe Heker, edhe ndjesitë apo idetë më komplekse mund të mbahen pezull për një kohë të gjatë, përderisa na lidh imagjinata dhe fuqia narrative e fjalëve.

Problemi është se këto makineri narrative, dhe kjo teknologji e mrekullueshme siç është akti i leximit, është diçka shumë më komplekse për t'u shpjeguar. Nëse do të vinte një marsian që do të donte ta kuptonte, do të na duhej t'i thoshim: Leximi është diçka që e bën me dikë tjetër, bëhet në çift, por ama gjithçka ndodh në kokën tënde.

Nëse funksionon, koka do të të ziejë, por në të vërtetë, është e kundërta.

Është si një avion që qëndron pezull në qiell, por pa motor.

Pasiguria është absolute, por nuk do të doje që ajo të përfundonte.

Në kohën që avioni është në ajër, mund të duash të praktikosh të jesh, të mendosh dhe të kuptosh gjithçka që dëshiron dhe ke nevojë. Nuk ka rëndësi se sa rrezikon, nuk ka rëndësi se sa të dhemb, as se sa thyesh; në çastin që ulesh do të jesh shëndoshë e mirë.

- Por kjo mund të kushtojë një pasuri të tërë, – thotë me bindje marsiani.

- Nuk do të kushtojë asnjë groshë, dhe nëse nuk ke para, mund të marrësh borxh.

- Por kjo do të shkaktojë shumë ndotje, – sepse ai është i ri dhe vjen nga e ardhmja.

- Nuk është asgjë.

- Dhe thua që është kështu, sikur të ekuilibron përbrenda?

- Pikërisht, mos i hiq asnjë germë.

- Pa shih anijen kozmike që kam, dhe aq sa më the nuk i kam dëgjuar kurrë më parë gjatë jetës sime.

Mimoza Hasani-Pllana

**POEZIA E KOSOVËS
NË TRI KONTEKSTE
(1990-1999)**

Onufri